

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διπλωματική Εργασία

**«Η γεωπολιτική της ενέργειας υπό το πρίσμα των Διεθνών Σχέσεων ως οδηγός
χάραξης υψηλής στρατηγικής – Η περίπτωση της Α – ΝΑ Ευρώπης»**

Μεταπτυχιακός φοιτητής: **Ιωάννης Σταμούτσος**
Επιβλέπων Καθηγητής: κ. **Δημήτρης Καιρίδης**

Σεπτέμβριος 2015

«..Γιατί από καταβολής κόσμου υπάρχουν δύο μόνο δυνατότητες για να αποκτήσει κανείς αγαθά: να τα παραγάγει ο ίδιος ή να τα πάρει από όποιον τα παράγει, αδιάφορο αν αυτό το κάνει με το ξίφος ή μέσω εμπορικών ποσοστώσεων. Η έννοια του ζωτικού συμφέροντος υπάρχει εξίσου στην οικονομία και στην πολιτική και μάλιστα θα μπορούσαμε να την θεωρήσουμε ως τον μεγάλο κοινό τους παρανομαστή..»

Π. Κονδύλης Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα. 1998

«..Geography is the most fundamental factor in foreign policy because it is the most permanent ...»

N. J. Spykman *The Geography of the Peace* 1944

«..Who controls the rimland rules Eurasia, Who rules Eurasia controls the destinies of the world ...»

N.J. Spykman *The Geography of the Peace* 1944

«..Coal, in truth, stands not beside but entirely above all other commodities. It is the material energy of the country—the universal aid—the factor in everything we do. With coal almost any feat is possible or easy; without it we are thrown back in the laborious poverty of early times..»

William Stanley Jevons, 1865

«..Persian oil is yours. We share the oil of Iraq and Kuwait. As for Saudi Arabian oil, it's ours..»

Πρόεδρος Roosevelt προς Βρετανό πρεσβευτή 1944

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4-7
Σκοπός	7-8
Μεθοδολογία – στόχος	8-9
Προβλήματα – παραδοχές	9-11
Επισκόπηση	11-12

Πρώτο Μέρος

1. Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτική	
1.1 Ανάλυση του όρου της Γεωπολιτικής. Ιστορική εξέλιξη της έννοιας της Γεωπολιτικής	13-16
1.2 Σύνδεση της Γεωπολιτικής με τη γεωγραφία και την πολιτική. Κυριότερες θεωρίες Γεωπολιτικής.....	16-32
1.3 Ανάλυση του όρου ενέργεια και την επίπτωση της στην οικονομία. Συσχέτιση ενέργειας με πολιτική και ασφάλεια. Γεωπολιτική της Ενέργειας...	32-38
1.4 Σύνδεση θεωριών Διεθνών Σχέσεων με τη Γεωπολιτική.	39-48
1.5 Ανάλυση του όρου υψηλή στρατηγική. Συσχετισμός Υψηλής Στρατηγικής με Γεωπολιτική και τη Γεωπολιτική της Ενέργειας	48-55

Δεύτερο Μέρος

2. Ενεργειακή Κατάσταση	
2.1 Παγκόσμιο οικονομικό γίνεσθαι – διασύνδεση με τον παράγοντα της ενέργειας.....	56-58
2.2 Ενεργειακή κατάσταση στον κόσμο, στην ΝΑ Ευρώπη και την Ελλάδα	58-66
2.3 Ιστορική αναδρομή γεγονότων που επηρέασαν την ενέργεια στην περιοχή.....	67-73
2.4 Ουκρανική κρίση, διασύνδεση με τη γεωπολιτική της Ενέργειας.....	73-78
2.5 Κρίση στη Μέση Ανατολή, διασύνδεση με τη γεωπολιτική της Ενέργειας	78-82

Τρίτο Μέρος

3. Γεωπολιτική ενέργειας Δρώντων και Διασύνδεση με υψηλή Στρατηγική.	
3.1 Ανάλυση γεωπολιτικής – ενέργειας – υψηλής στρατηγικής ΗΠΑ – ΕΕ – Κίνας – Ρωσίας – μειζόνων δρώντων – Ελλάδος.....	83-89
3.2 Ουκρανική κρίση – Μέση Ανατολή. Υψηλή στρατηγική ΗΠΑ – ΕΕ – Ρωσίας – Κίνας – μειζόνων δρώντων.....	89-91
3.3 Ανάλυση Συμπερασμάτων σε σχέση με την υπόθεση μας.....	91-96
3.4 Συμπεράσματα υπό το πρίσμα των κυριότερων θεωριών Διεθνών Σχέσεων.....	96-98
3.5 Προτάσεις ελληνικής υψηλής στρατηγικής συναφείς με τον ενεργειακό παράγοντα.....	99-101

Επίλογος.....	102-103
---------------	---------

Παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων – Εικόνων	104-113
--	---------

Παράρτημα συνέντευξης	114-120
-----------------------------	---------

Βιβλιογραφία.....	121-126
-------------------	---------

Εισαγωγή

Καμία άλλη προσέγγιση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών δεν επιχείρησε να ερμηνεύσει τόσα πολλά και ίσως καμία άλλη δεν επηρέασε τόσο έντονα την εξωτερική πολιτική των μεγάλων δυνάμεων, όσο η γεωπολιτική. Παράλληλα λίγες θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν προκαλέσει τόσες διαφωνίες και συζητήσεις, καθώς για κάποιους η γεωπολιτική αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο ανάλυσης της παγκόσμιας πολιτικής ενώ για κάποιους δεν αποτελεί επιστημονική προσέγγιση αλλά «στρατευμένη φαντασίωση»¹ προορισμένη να δικαιολογεί τον επεκτατισμό και την κατάκτηση².

Ιστορική πραγματικότητα

Η γεωπολιτική και η γεωστρατηγική ως έννοιες υπήρξαν εν σπέρματι στους Αρχαίους Έλληνες, την εποχή που η ενέργεια ήταν μόνο μυοδυναμική, έτσι κάθε σύγχρονος πολιτικός επιστήμονας είτε της γεωπολιτικής είτε των διεθνών σχέσεων έχει πολλά να διδαχθεί από την μελέτη του κορυφαίου έργου του Θουκυδίδη. Οι ιδέες περί των διεθνών σχέσεων επανεμφανίστηκαν, με το διαφωτισμό, τον 17^ο & 18^ο αιώνα με την ιδέα της «Διαρκούς Ειρήνης» όπως την επεξεργάστηκαν οι φιλόσοφοι Gottfried W. Leibniz (1646-1716), Jean J. Rousseau (1712-1778), Jeremy Bentham (1748-1832), και Immanuel Kant (1724-1804) για να αναφερθούμε μόνο στους κύριους στοχαστές. Ο David Hume (1711-1776) το 1739 και το 1752 τελειοποίησε την έννοια αυτή προσθέτοντας για πρώτη φορά τον γεωπολιτικό όρο «balance of power» τον οποίο ο Adam Smith (1723-1790) έκανε προϋπόθεση στο έργο του «*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*». Την εποχή που οι Βρετανοί έψαχναν πρακτικές και βάσιμες εφαρμογές οι υπόλοιποι Ευρωπαίοι αναφέρονταν σε "Αξίες" και "Αρχές". Έτσι η Διεθνής Διπλωματία οργανώθηκε περίξ της αντίληψης ότι καμία Δύναμη δεν έπρεπε να κυριαρχεί στην Ευρώπη και να επιβάλλει την Ηγεμονία της, συνεπώς απαιτούντο σταθερά σύνορα και εγγυήσεις με πλέγμα συνθηκών και συνεννοήσεων μεταξύ των κρατών. Οι πόλεμοι κατά τον διαπρεπή Ολλανδό νομικό Hugo Grotius (1583-1645) μπορούσαν να είναι δίκαιοι όταν γίνονταν για να υπερασπισθούν αυτές τις Αρχές.

¹ Βλ. Parker G. (2002), *Γεωπολιτική Παρελθόν Παρόν και Μέλλον*, Printa Books – Α. Καρτάκης, 1^η έκδοση, σελ 11.

² Ο Henry Kissinger είχε ταυτίσει τη γεωπολιτική με το ρεαλισμό την περίοδο που ήταν υπουργός εξωτερικών των ΗΠΑ επί προεδρίας Νίξον και αργότερα. Για αυτόν η γεωπολιτική ήταν το εργαλείο που εκτός από ανάλυση λειτουργούσε και ως δικαιολογία για τις ενέργειες και δράσεις των ΗΠΑ.

Κατά συνέπεια ο πόλεμος εθεωρείτο τότε μια προσωρινή κατάσταση, περιορισμένη στον χώρο και στον χρόνο, που δεν έθετε σε αμφιβολία ούτε το σύστημα, ούτε την συναίνεση.

Μέσα στο πνεύμα αυτό, τα κύρια πρακτικά δείγματα της Ιστορίας είναι η Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648) που έθεσε τέλος στην Ηγεμονία της Αυστρίας και η Συνθήκη της Ουτρέχτης και του Ράστατ (1713-1715) που έθεσε τέλος στον Γαλλικό ηγεμονισμό του Λουδοβίκου 14ου. Μετά τη μακρά διατάραξη της Ειρήνης από την Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους Πολέμους (1789-1814), το Συνέδριο της Βιέννης (1815) με την δημιουργία συλλογικών μηχανισμών διαβουλεύσεων επανέφερε την «νομιμότητα» δηλαδή επανέφερε την παλαιά τάξη πραγμάτων και τις έννοιες των σταθερών συνόρων και της Ευρωπαϊκής Συνεννόησης. Αυτό συνέπεσε με την αρχή της Βιομηχανικής Επανάστασης και την ενεργειακή ανάδυση της κυριαρχίας του άνθρακα.

Η μικρή διατάραξη της συνεννόησης αυτής έγινε από την παρέμβαση της Γαλλίας εναντίον της Αυστρίας για την απελευθέρωση της Ιταλίας (1859) και η μεγάλη διατάραξη έγινε με τον Πρώσο-Αυστριακό (1866) και τον Γάλλο-Γερμανικό πόλεμο (1870-71) όπου η Πρωσία στηριζόμενη στην αξιόλογη Βιομηχανία της Γερμανίας, επίτευγμα της ενέργειας του άνθρακα επέβαλλε την θέληση της. Κατόπιν η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ηρέμησε και πάλι μέχρι το 1914. Όλα αυτά ήταν γεγονότα που ενέπνευσαν την εμφάνιση του όρου γεωπολιτική και τη δημιουργία θεωριών που συσχέτιζαν τη γεωγραφία, την ισχύ, την εθνική πολιτισμική αφετηρία, την οικονομία με το πεπρωμένο των λαών. Τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του εικοστού έκαναν την εμφάνιση τους κοινωνικές θεωρίες πολιτικής με βάση την γεωγραφία που μετεξελίχθηκαν στη γεωπολιτική και των οποίων η εφαρμογή άφησε το αποτύπωμα της στο κόσμο για πάντα.

Στη γηραιά ήπειρο ο Γερμανός Friedrich Ratzel (1844-1904) και ο Σουηδός Rudolf Kjellen (1864-1922) εισήγαγαν τις έννοιες του «ζωτικού χώρου» ή «Lebensraum» που αποτελούσαν το ιδεολογικό υπόβαθρο της επέκτασης του Γερμανικού λαού βάση μίας σύνθετης ανάλυσης της γεωγραφίας, την πολιτικής και του κοινωνικού δαρβινισμού με στοιχεία μίας προστατευτικής εθνικής οικονομικής πολιτικής αυτάρκειας. Ο επίσης Γερμανός Karl Haushofer (1869-1946) χρησιμοποίησε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και του Β ΠΠ τη γεωπολιτική οπτική των Ratzel και Kjellen για την επέκταση του τρίτου ράιχ στην Ανατολική Ευρώπη. Ο «ζωτικός χώρος» που σχεδόν ταυτίστηκε με το ναζισμό δεν ήταν το μόνο ιδεολογικό πλαίσιο για επέκταση. Είχαν προηγηθεί επιτυχώς δύο - τρεις αιώνες πριν από τη Γαλλική και Βρετανική Αυτοκρατορία και ένα αιώνα πριν από τις νεοσύστατες ΗΠΑ με το «Manifest Destiny». Και οι τρεις αποτέλεσαν τη λεγόμενη «γερμανική» σχολή.

Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού και στην Βρετανία την ίδια περίπου εποχή αναδείχθηκαν οι θιασώτες της ναυτικής ισχύος, ο Αμερικανός Alfred Thayer Mahan (1840-1914) και ο Βρετανός Julian Corbett (1854-1922) που διαμόρφωσαν τη γεωπολιτική από το ναυτικό οπτικό πρίσμα. Και δύο συμφωνούν στη γεωπολιτική ιδιαιτερότητα της ενιαίας παγκόσμιας θάλασσας που προσφέρει εκτός από την ικανότητα μεταφοράς αγαθών και την ικανότητα προβολής ισχύος, αλλά διαφωνούν ως προς τις έννοιες της ισχύος και της συγκέντρωσης της, καθώς οι οπτικές τους συγκέντρωναν τα χαρακτηριστικά των χωρών τους. Οι ΗΠΑ ήταν μία δύναμη σε άνοδο ενώ η Βρετανική Αυτοκρατορία σε πτώση. Αμφότεροι συμφωνούσαν στο πεπρωμένο της επικράτησης των ναυτικών δυνάμεων και της παγκόσμιας επιρροής τους.

Έχοντας επηρεαστεί βαθιά από τους Mahan – Corbett στις ΗΠΑ ο Βρετανός Sir Halford Mackinder (1861-1947) αναπτύσσει τη θεωρία της ενδοχώρας («Heartland») και κατ' αναλογία με τον Mahan φέρνει τη γεωγραφία στο επίκεντρο της ιστορίας. Θεωρώντας ότι αν η ενιαία χερσαία μάζα στην καρδιά της Ευρασίας βρεθεί υπό την κατοχή μίας δύναμης, αυτό θα της προσδώσει τέτοιο γεωπολιτικό πλεονέκτημα που καμία ναυτική δύναμη δεν θα μπορέσει να υπερκεράσει. Η γεωπολιτική θεωρία του Mackinder έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον Αμερικανό Nickolas Spykman (1893-1943) που θεωρεί ότι η ισορροπία ισχύος στην Ευρασία επηρεάζει την ασφάλεια των ΗΠΑ. Σε αντίθεση με τη θεωρία του Mackinder ο Spykman δίνει έμφαση στον περιφερειακό δακτύλιο της Heartland, την Rimland της οποίας ο έλεγχος είναι βασικός για την μη ανάδειξη μίας πανίσχυρης χερσαίας δύναμης. Οι θεωρίες των Mackinder και Spykman αποτέλεσαν τη βάση της Αμερικανικής υψηλής στρατηγικής για περισσότερο από μισό αιώνα μετά το πέρας του Β ΠΠ, δείχνοντας πόσο βαθιά είχαν επηρεάσει τους ιθύνοντες της πολιτικής.

Σημερινή πραγματικότητα

Οι πρόσφατες εξελίξεις στην Ουκρανία πυροδότησαν για άλλη μία φορά ανησυχίες για την παροχή φυσικού αερίου από τη Ρωσία φέρνοντας στη μνήμη τα γεγονότα του 2009 που η Ευρώπη είχε υποφέρει από την προσωρινή διακοπή τροφοδοσίας του ρωσικού φυσικού αερίου. Τα γεγονότα στη Μέση Ανατολή που εκτυλίσσονται παράλληλα επηρεάζουν τη σταθερότητα στην περιοχή άρα και την παραγωγή και διακίνηση υδρογονανθράκων.

Τα γεγονότα αυτά πυροδότησαν μία σειρά κυρώσεων εις βάρος της Ρωσίας και ενίσχυσαν τις φωνές που υποστηρίζουν την πλήρη απεξάρτηση από το ρωσικό φυσικό αέριο. Η κατάργηση του μεγάλου προγράμματος “South Stream” που σκόπευε στην σύνδεση

της Νότιας Ευρώπης από τη Ρωσία, η προσπάθεια επιτάχυνσης παραγωγής σχιστολιθικού πετρελαίου, η πρόταση για μεταφορά μέσω πλοίων LNG, η μελέτη διασύνδεσης της Ευρώπης από υποθαλάσσιο αγωγό από το Ισραήλ μέσω Κύπρου και Ελλάδος μαζί με πλήθος άλλων εναλλακτικών δείχνει ότι στον πόλεμο της γεωπολιτικής η ενέργεια παίζει σημαντικό ρόλο αφού από αυτήν εξαρτάται η οικονομία παγκοσμίως.

Η ενεργειακή πολιτική ασφαλείας των μεγάλων χωρών και της ΕΕ επηρεάστηκε και επηρεάζεται από τα γεγονότα και δημιουργεί τάσεις που θα επηρεάσουν την περιοχή για τα επόμενα χρόνια. Η αλματώδης ανάπτυξη των BRICS εντείνει τον διεθνή ανταγωνισμό για την εύρεση πηγών και την εξασφάλιση ροών ενέργειας. Πολιτικές επιλογές υπερδυνάμεων – η πολιτική της ΕΕ – η γεωγραφική θέση και οι ανασφάλειες των κρατών τροφοδοτούν μία σειρά αντιδράσεων που έχουν οικονομικές – πολιτικές προεκτάσεις και μέσο-μακροπρόθεσμες συνέπειες.

Η Μέση Ανατολή είναι ένα καζάνι που βράζει και όλα δείχνουν ότι η χάραξη συνόρων των Sykes – Pictot βαίνει προς κατάργηση. Η εισαγωγή του θρησκευτικού παράγοντα με τη μορφή του ισλαμικού φονταμενταλισμού στην πιο ακραία της μορφή βάζει στην εξίσωση και τον πολιτισμικό παράγοντα. Η πιθανή δημιουργία κουρδικού κράτους θα δημιουργήσει και θα πυροδοτήσει νέες ισορροπίες στην περιοχή, μία περιοχή που επηρεάζει το παγκόσμιο ενεργειακό σύστημα.

Κάθε κράτος που σκοπεύει να επιβιώσει οφείλει να μεριμνά για την ασφάλεια του σύμφωνα με τις επιταγές του ρεαλισμού αλλά παράλληλα να διατηρεί οικονομικές και πολιτικές σχέσεις με τους γείτονες του φροντίζοντας να μειώνει τις παραστάσεις απειλής. Το τέλος του ψυχρού πολέμου πυροδότησε μία αυξημένη οικονομική συνεργασία σε παγκόσμιο επίπεδο η οποία όμως επηρεάζεται σημαντικά από τις ανωτέρω εξελίξεις. Το παγκόσμιο οικονομικό οικοδόμημα κλυδωνίζεται τα τελευταία χρόνια και μία ενεργειακή κρίση θα δημιουργούσε ένα σοκ με ανυπολόγιστες συνέπειες.

Σκοπός

Σκοπός της διπλωματικής μου εργασίας είναι να καταδείξω τη σημασία που έχει αποκτήσει μία πτυχή της γεωπολιτικής, αυτή της γεωπολιτικής της ενέργειας, στη χάραξη υψηλής στρατηγικής κρατών και οντοτήτων³, ιδιαίτερα αυτών που είναι ενεργειακά εξαρτώμενες. Θα δείξω τη συσχέτιση των κυριότερων θεωριών διεθνών σχέσεων με τη

³ Στα ενεργειακά θέματα πλέον εμπλέκονται πλην των κρατών και πολυεθνικές εταιρείες κολοσσοί καθώς και άλλοι φορείς όπως Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ), που έχουν δυνατότητα επιρροής πολλές φορές μεγαλύτερη από κράτη.

γεωπολιτική και μέσω παραδειγμάτων θα επιβεβαιώσω ότι πολλές κρατικές αποφάσεις πάρθηκαν περισσότερο υπό την επήρεια γεωπολιτικών παραγόντων.

Παράλληλα θα προσπαθήσω να εστιάσω στο πως ο ενεργειακός παράγοντας από μόνος του αλλά και παράλληλα με γεωπολιτικές επιλογές επηρεάζει την υψηλή στρατηγική των κρατών δίνοντας έμφαση στη Α. ΝΑ Ευρώπη, και πως κρίνονται οι επιλογές αυτές από τις επικρατούσες θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων. Επίσης θα προσπαθήσω να αποδείξω ότι οι πρακτικές εξασφάλισης του αγαθού της ενέργειας συνάδουν περισσότερο με το ρεαλισμό παρά με το φιλελευθερισμό ή κάποια άλλη θεωρία διεθνών σχέσεων.

Στην ερώτηση αν η ενέργεια μπορεί να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα που μπορεί να επηρεάσει άμεσα ή έμμεσα τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής ενός κράτους θα δείξω ότι η απάντηση είναι ναι. Επιπλέον θα δείξω ότι η ενέργεια σε συνδυασμό με τη γεωγραφία και τις πολιτικές επιλογές ενός κράτους αποτελεί στις μέρες μας και στα έτη που θα ακολουθήσουν σημαντικό πυλώνα στην αναζήτηση ισχύος των κρατών και οι επιλογές που βασίζονται περισσότερο στην γεωπολιτική της ενέργειας συχνότερες αλλά και πιο πολύπλοκες.

Μεθοδολογία - στόχος

Αιτία της απόφασης μου να μελετήσω τη συσχέτιση της γεωπολιτικής και συγκεκριμένα της γεωπολιτικής της ενέργειας με τις διεθνείς σχέσεις και την υψηλή στρατηγική είναι η σημασία που είχε ανέκαθεν ο ενεργειακός παράγοντας⁴ και ο καταλυτικός ρόλος που θα παίξει και στο απώτερο μέλλον. Λαμβάνοντας υπόψη τις κυριότερες θεωρίες διεθνών σχέσεων θα δείξω ότι τα κράτη λαμβάνουν και θα λαμβάνουν αποφάσεις με κριτήρια βασισμένα στη γεωπολιτική προκειμένου να χαράξουν την υψηλή τους στρατηγική. Η επιχειρηματολογία θα βασίζεται σε γεγονότα που έχουν λάβει χώρα προκειμένου να δείξει ότι αντίθετα με την κοινώς αναπτυγμένη «λογική της αγοράς»⁵ τα κράτη στις στρατηγικές τους επιλογές δίνουν περισσότερη βαρύτητα όχι σε οικονομοτεχνικά κριτήρια αλλά σε αμιγώς γεωπολιτικά. Απώτερος στόχος της διπλωματικής μου εργασίας είναι να καλύψει το κενό που παρατηρείται στη βιβλιογραφία και να δείξει ότι η γεωπολιτική δεν αναιρεί τις

⁴ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 29-32, 173-201. Η ενέργεια ανέκαθεν έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε κάθε σύγκρουση ιδιαίτερα μετά τη βιομηχανική επανάσταση. Δεδομένης της αναμενόμενης έλλειψης της στο μέλλον, ο ενεργειακός παράγοντας αναμένεται ότι θα διαμορφώσει το γεωπολιτικό πεδίο σε μεγάλο βαθμό παγκοσμίως.

⁵ Το τέλος του ψυχρού πολέμου και το έργο του Francis Fukuyama *The End of History* το 1992 έδειχναν τη διεθνή τάση της παγκοσμιοποίησης των δυτικών αξιών και μαζί με αυτές και του συστήματος της οικονομίας των αγορών που θα παρέκαμπτε τα έθνη-κράτη. Η παγκόσμια αγορά και οι νόμοι της θα ήταν πλέον το μέτρο και όχι οι εθνικές κρατικές πολιτικές.

διεθνείς σχέσεις και αντίστροφα αλλά αποτελεί εργαλείο που τις συμπληρώνει καθιστώντας τις περισσότερο ελκυστικές ή όχι ανάλογα με τη θεωρητική αφετηρία του καθενός.

Προκειμένου να γίνει κατανοητό το πώς επηρεάζει ο ενεργειακός παράγοντας θα γίνει μία σχετική παράθεση δεδομένων για την ενεργειακή αυτονομία της Ευρώπης και των άλλων παγκόσμιων δυνάμεων – την ενεργειακή διασύνδεση και την υφιστάμενη ενεργειακή κατάσταση στο χώρο της Ανατολικής κ Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Θα προσπαθήσω να εξηγήσω ποιές επιλογές υψηλής στρατηγικής των δρώντων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή εξηγούνται από τον παράγοντα της ενέργειας και πως αυτές εξηγούνται από τις κυριότερες θεωρίες των διεθνών σχέσεων.

Στη διπλωματική μου εργασία θα χρησιμοποιήσω και πρόσφατα παραδείγματα όπως την Ουκρανική κρίση και τα γεγονότα που ακολούθησαν τον εμφύλιο πόλεμο στη Συρία για να δείξω πως η ενέργεια επηρεάζεται και επηρεάζει τις διεθνείς εξελίξεις. Θα εστιάσω στο χώρο της Α. ΝΑ Ευρώπης που βρίσκεται και η Ελλάδα προκειμένου κάποια από τα συμπεράσματα να εξειδικευθούν σε προτάσεις ελληνικής υψηλής στρατηγικής. Στην προσπάθεια μου να «φωτίσω» κάποιες πτυχές της γεωπολιτικής της ενέργειας θα χρησιμοποιήσω τις γνώσεις ενός πολύπειρου ατόμου με βαθιά γνώση στο χώρο της ενέργειας και της γεωπολιτικής και μέσω μίας σύντομης συνέντευξης θα προσπαθήσω να απαντήσω σε ερωτήματα που απασχολούν την ευρύτερη κοινωνία. Χάρτες και σχεδιαγράμματα θα παίξουν επιβοηθητικό ρόλο στην ανάδειξη των βαθύτερων αιτιών που προκαλούν τις σημερινές γεωπολιτικές ανακατατάξεις.

Προβλήματα

Τα πιο σημαντικά προβλήματα που συνάντησα είναι η μη αποδοχή από το σύνολο του ακαδημαϊκού χώρου της έννοιας της γεωπολιτικής, η δυσκολία της διάκρισης της υψηλής στρατηγικής ως ξεχωριστής και ανώτερης έννοιας ή ως υπαγόμενης ως έννοια στον ανώτερο γεωπολιτικό παράγοντα και η διαφωνία των παραδοσιακών γεωπολιτικών με τους νεότερους γεωπολιτικούς της κριτικής σχολής ως προς το ρόλο και τη αντίληψη της γεωπολιτικής.

Η έννοια της γεωπολιτικής καθώς αυτή εξελίχθηκε με την πάροδο του χρόνου απέκτησε ιδιαίτερα αρνητικό χρώμα καθώς χρησιμοποιήθηκε στα χρόνια του μεσοπολέμου από στοχαστές της Γερμανίας που συνδέθηκαν με τους ναζί, έτσι ώστε η *Geopolitik* μετά το 1933

να ταυτίζεται με πολιτικές του τρίτου ράιχ⁶, γεγονός που οδήγησε στην απόρριψη της από τη διανόηση και τα πανεπιστήμια του δυτικού κόσμου.

Η χρήση της γεωπολιτικής ενίοτε με τακτικό τρόπο ώστε να ταυτίζεται με την Realpolitik από τις ΗΠΑ και τον ιθύνοντα της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής Henry Kissinger και ενίοτε η συσχέτιση της με τη γεω-στρατηγική και την υψηλή στρατηγική δημιούργησε δυσκολία στην διάκριση και τη συσχέτιση με την υψηλή στρατηγική και τη γεω-στρατηγική.

Αρκετοί ακαδημαϊκοί⁷ θεωρούν ότι η γεωγραφία βρίσκεται στο κέντρο των διεθνών σχέσεων και η γεωπολιτική ερμηνεύει τους «θεμελιώδεις, αιώνιους παράγοντες» που καθορίζουν / ερμηνεύουν την συμπεριφορά των κρατών, ενώ άλλοι ακαδημαϊκοί⁸ επηρεασμένοι από τα ρεύματα της μετα-νεωτερικότητας, του μετα-δομισμού και της κριτικής θεωρίας απορρίπτουν την γεωπολιτική ως κλασική έννοια και ασχολούνται με τον εντοπισμό και την ανάλυση κυρίαρχων γεωπολιτικών αφηγήσεων. Η έννοια της γεωπολιτικής απομακρύνεται από το κράτος και την κρατο-κεντρική οπτική της παραδοσιακής σχολής προς όφελος μιας συνολικής θεώρησης που να εκλαμβάνει τη γη ως ενιαίο πολιτικό σύνολο όπως υποστηρίζει η «κριτική σχολή».

Παραδοχές

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει την γεωπολιτική της ως προς την ενεργειακή διάσταση χρονικά από τον Α΄ΠΠ και μετά δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο ευρωπαϊκό χώρο της Ανατολικής – Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης, χώρο έντονης γεωπολιτικής σημασίας⁹.

Λόγω της εξελισσόμενης κατάστασης κατά την περίοδο μελέτης – συγγραφής στην Ουκρανική κρίση και στη Μέση Ανατολή θα θεωρήσω, κάνοντας παραδοχή, ότι κατά την έκδοση της διπλωματικής μου εργασίας ότι τα δύο αυτά ζητήματα δεν θα έχουν επιλυθεί. Η παραδοχή αυτή είναι απαραίτητη καθώς θα αντληθούν παραδείγματα από τις δύο αυτές

⁶ Βλ. Parker G. (2002), *Γεωπολιτική Παρελθόν Παρόν και Μέλλον*, Printa Books – Α. Καρτάκης, 1^η έκδοση, σελ 11-12.

⁷ Κύριοι εκπρόσωποι αυτής της προσέγγισης είναι οι Colin Gray, Edward Luttwak και Zbigniew Brzezinski.

⁸ Κύριοι εκπρόσωποι αυτής της προσέγγισης είναι οι John Agnew, Simon Dalby και Gearoid O Tuathail που εκπροσωπούν την σχολή της «κριτικής γεωπολιτικής». Αυτή η σχολή θεωρεί ότι η γνώση που παρήγαγε η παραδοσιακή γεωπολιτική ήταν υποκειμενική και άστοχη καθώς αγνοούσε τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις περί γεωγραφικού χώρου.

⁹ Οι περισσότερες κράτο-κεντρικές γεωπολιτικές θεωρίες όπως του Mackinder και Spykman και άλλες θεωρούν την Ανατολική Ευρώπη ως εξαιρετικά σημαντική για την ενδοχώρα (Heartland) της Ευρασίας και τμήμα της ανασχετικής ζώνης (Rimland) όπου οι χερσαίες και θαλάσσιες δυνάμεις συγκρούονται. Το τέλος του ψυχρού πολέμου σηματοδότησε ένα νέο ξεκίνημα για την περιοχή με τη διεύρυνση της ΕΕ και του NATO και τα πρόσφατα γεγονότα στην Ουκρανία δείχνουν ότι η Ανατολική Ευρώπη παίζει σημαντικό γεωπολιτικό ρόλο.

κρίσεις που έχουν γεωπολιτική και ενεργειακή διάσταση και που θα ενισχύουν την υπόθεση της παρούσης εργασίας.

Βασική υπόθεση εργασίας είναι ότι τα κράτη, παρά την επικρατούσα αντίληψη, δεν δρουν για την υλοποίηση της υψηλής στρατηγικής τους βασιζόμενα στη λογική της αγοράς και του κοινού συμφέροντος αλλά βάσει αρχών που επιτάσσει η γεωπολιτική και ιδιαίτερα ο ενεργειακός παράγοντας. Έτσι χρησιμοποιώντας ιστορικά παραδείγματα, τις περιπτώσιολογικές μελέτες των κρίσεων σε Ουκρανία και Μέση Ανατολή καθώς και στατιστικά στοιχεία θα αποδείξω ότι η γεωπολιτική δεν έχει χάσει τη σημασία της όπως υποστηρίζεται¹⁰, αλλά αποτελεί κρίσιμο παράγοντα λήψης αποφάσεων των ιθυνόντων σε κράτη και οργανισμούς.

Θα θεωρήσω ότι τα κράτη αποτελούν τον κυριότερο παράγοντα και το βασικό δρώντα στο παγκόσμιο γίγνεσθαι και είναι αυτά που διαμορφώνουν το διεθνές σύστημα.

Επισκόπηση

Αρχικά θα γίνει μία προσπάθεια περιγραφής της ιστορικής εξέλιξης της γεωπολιτικής αλλά και εκτενούς ανάλυσης αυτού που καλούμε γεωπολιτική καθώς και των κυριοτέρων θεωριών της ξεκινώντας από τη Γερμανική Σχολή μέχρι και τις σύγχρονες θεωρίες. Ακολούθως θα γίνει συσχέτιση της ενέργειας με την οικονομία την πολιτική και θα γίνει μία απόπειρα προσδιορισμού της πτυχής της γεωπολιτικής της ενέργειας. Στη συνέχεια θα γίνει συσχέτιση με τις κυριότερες θεωρίες διεθνών σχέσεων και εν προκειμένω με τον ρεαλισμό και όλες τις μορφές του, τον φιλελευθερισμό και όλες τις μορφές του, τη διεθνή κοινωνία, τη διεθνή πολιτική οικονομία και όλες τις μορφές της καθώς και με τις κύριες θεωρίες του μεταθετικισμού. Ακολούθως θα συνδεθεί με την έννοια της υψηλής στρατηγικής ώστε όλο το εννοιολογικό πλαίσιο να είναι αλληλοσυνδεδεμένο. Στη συνέχεια θα γίνει μία αποτίμηση της παρούσης κατάστασης στην παγκόσμια σκηνή με εστίαση στην περιοχή ενδιαφέροντος της Ευρώπης. Μέσω ιστορικών παραδειγμάτων αλλά και δύο περιπτώσιολογικών μελετών (Ουκρανία – Μέση Ανατολή) θα στηριχθεί η υπόθεση εργασίας και θα συνδεθεί με την υψηλή στρατηγική των κυριοτέρων δρώντων του διεθνούς συστήματος. Η βασική ερώτηση θα είναι κατά πόσο η ενέργεια και οι ροές της και ο γενικότερος γεωπολιτικός παράγων έπαιζε κάθε φορά πρωταρχικό ή όχι ρόλο για τη χάραξη της υψηλής στρατηγικής των κρατών και πως αυτό αποτυπώνεται στα γεγονότα του παρελθόντος, του παρόντος και του

¹⁰ Fukuyama Francis, Emmanuel Huntington κ.α. υποστηρίζουν ότι η γεωπολιτική έχει χάσει τη σημασία της, για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, και ότι η γεωγραφία δεν επηρεάζει πλέον τα γεγονότα στην παγκόσμια ενιαία πολιτική και οικονομική σκηνή.

μέλλοντος. Ακολούθως θα καταλήξω στα βασικά συμπεράσματα σε σχέση με την υπόθεση μας που αποδεικνύουν ότι πολλές επιλογές έχουν γεωπολιτική βάση και δεν εξηγούνται από την λογική της αγοράς. Αναλύοντας τα συμπεράσματα υπό το πρίσμα των κυριότερων θεωριών των Διεθνών Σχέσεων καταλήγω στο ότι ο ρεαλισμός ως θεωρία έχει περισσότερα κοινά σημεία από κάθε άλλη θεωρία Διεθνών Σχέσεων χωρίς αυτό να αφαιρεί τη δυνατότητα της γεωπολιτικής να εξηγεί τη διεθνή σκηνή από άλλες θεωρητικές αφετηρίες. Στο τέλος προσπαθώ να δείξω ρεαλιστικές προτάσεις ελληνικής υψηλής στρατηγικής συναφείς με τον ενεργειακό παράγοντα.

Πρώτο Μέρος

1. Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτική

1.1 Ανάλυση του όρου της Γεωπολιτικής. Ιστορική εξέλιξη της έννοιας της Γεωπολιτικής.

Η γεωπολιτική αποτελεί μια θεωρητική προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες που σχετίζεται άμεσα με τη γεωγραφία και την πολιτική όπως προσδίδει και το σύνθετο της λέξεως. Ο όρος αποδίδεται ως η μελέτη της επίδρασης των γεωγραφικών, οικονομικών και δημογραφικών παραγόντων στην πολιτική και κυρίως στην εξωτερική πολιτική των κρατών, ή ο συνδυασμός πολιτικών και γεωγραφικών παραγόντων που χαρακτηρίζουν ένα συγκεκριμένο κράτος ή μια περιοχή¹¹, αν και υπάρχουν πλήθος ερμηνειών από διαφορετικές σχολές γεωπολιτικής.

Πατέρας της γεωπολιτικής και της αντίστοιχης γερμανικής γεωγραφικής σχολής, ήταν ο Γερμανός γεωγράφος Friedrich Ratzel¹² ο οποίος και θεωρούσε ότι η γεωπολιτική είναι η γεωγραφία στην υπηρεσία της πολιτικής του κράτους. Ο επίσης Γερμανός γεωγράφος Karl Haushofer¹³ υποστήριζε ότι «Η Γεωπολιτική θα είναι και πρέπει να είναι η γεωγραφική συνείδηση του κράτους. Το αντικείμενο της είναι η μελέτη των μεγάλων ζωτικών συσχετίσεων του σύγχρονου ανθρώπου στο πλαίσιο του σύγχρονου χώρου και ο σκοπός της είναι ο συντονισμός των φαινομένων που συνδέουν το κράτος με το χώρο»¹⁴. Σημαντική είναι και η επίδραση του Σουηδού Johan Rudolf Kjellen¹⁵ του οποίου το συγγραφικό έργο επηρέασε τη Γερμανία στο μεσοπόλεμο και το Β ΠΠ. Και οι τρεις πρωτοπόροι της γεωπολιτικής συνδέουν τη γεωπολιτική με τη γεωστρατηγική και αυτό δείχνει και τη στάση

¹¹ Πύλη για την ελληνική γλώσσα : [http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html]

¹² Ο Friedrich Ratzel (1844-1904) ήταν εθνογράφος και γεωγράφος και ήταν ο πρώτος που εισήγαγε τον όρο «Lebensraum» («ζωτικός χώρος»). Το έργο του *Politische Geographie* (1897) εισήγαγε για πρώτη φορά τις έννοιες του ζωτικού χώρου και του κοινωνικού δαρβινισμού, που χρησιμοποιήθηκαν αργότερα από το καθεστώς των ναζί. Επηρεάστηκε από τον Α. Τ. Mahan για τη ναυτική ισχύ.

¹³ Ο Karl Haushofer (1869-1946) υπηρέτησε στο γερμανικό στρατό μέχρι και το βαθμό του στρατηγού, ήταν καθηγητής γεωγραφίας και γεωπολιτικής στο πολυτεχνείο του Μονάχου και συγγραφέας του έργου *Geopolitics of the Pacific Ocean*. Θεωρείται υποστηρικτής της έννοιας του ζωτικού χώρου και συνεργάτης των ναζί. Αυτοκτόνησε το 1946.

¹⁴ Ηλεκτρονική σελίδα του καθηγητή Ι. Θ. Μάζη [<http://www.geo-mazis.gr/>]

¹⁵ Ο Rudolf Kjellen (1864-1922) ήταν Σουηδός πολιτικός επιστήμονας, και μέλος του Σουηδικού κοινοβουλίου στο έργο του: *Introduction to Swedish Geography* (1900), υποστήριζε την ιδέα τόσο του «ζωτικού χώρου» όσο και της αυτάρκειας ως πολιτική λύση στην ανεξαρτησία. Ήταν επηρεασμένος από τον Ratzel.

τους απέναντι στο κράτος και την πολιτική ισχύος, κάτι στο οποίο διαφοροποιούνται οι πολιτικοί γεωγράφοι οι οποίοι και παίρνουν αποστάσεις από τη χάραξη πολιτικής.

Στον αγγλοσαξονικό χώρο ιδρυτής της σχολής γεωπολιτικής, η οποία επηρεάστηκε βαθιά από την Γερμανική Γεωγραφική σχολή σκέψης, υπήρξε ο Βρετανός γεωγράφος Sir Halford Mackinder¹⁶ οποίος με το άρθρο του «*The Geographical Pivot of History*» θέτει τη Γεωγραφία στο επίκεντρο της διαδικασίας διαμόρφωσης των διεθνών σχέσεων. Συνεχιστής της σκέψης του Mackinder ήταν ο Αμερικανός Nicolas Spykman¹⁷ ο οποίος με το έργο του *Geography of the Peace* προσπαθεί να θεμελιώσει τη γεωπολιτική στο επιστημονικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της γεωγραφίας. Ο Αμερικανός Saul Cohen¹⁸ θεωρεί ότι η πεμπτουσία της Γεωπολιτικής είναι η μελέτη των γεωγραφικών χαρακτηριστικών επί των οποίων αναπτύσσονται οι πηγές της ισχύος. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 μία νέα σχολή εμφανίστηκε στον αγγλοσαξονικό χώρο, η «κριτική σχολή», που απορρίπτει την κλασική γεωπολιτική καθώς θεωρεί ότι αυτή παρήγαγε μια υποκειμενική γνώση καθώς αγνοούσε τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις περί γεωγραφικού χώρου και ότι επηρέασε την εξωτερική πολιτική (ιδιαίτερα έως τον Β ΠΠ) καθώς παρήγαγε γεωπολιτικές αναλύσεις που αποτέλεσαν πειστικούς μύθους¹⁹. Κύριοι εκπρόσωποι της κριτικής σχολής είναι οι John Agnew, Simon Dalby και Gearoid O' Tuathail²⁰. Ο Τελευταίος θεωρεί ότι η γεωπολιτική τα τελευταία 50 χρόνια έχει ταυτισθεί με τρεις έννοιες που την απομακρύνουν από την κλασική έννοια της Γερμανικής σχολής του Ratzel και της Αγγλοσαξονικής σχολής του Mackinder. Σύμφωνα με την πρώτη έννοια η γεωπολιτική είναι η μελέτη μιας

¹⁶ Ο Sir Halford Mackinder (1861-1947) καθηγητής στο πανεπιστήμιο LSE θεωρείται πατέρας της γεωπολιτικής και γεωστρατηγικής, με σημαντικότερο έργο του το άρθρο «*The Geographical Pivot of History*» - Royal Geographical Society, στο οποίο ανέπτυξε τη θεωρία «Heartland» βασική ιδέα της οποίας είναι ο διαχωρισμός Γερμανίας – Ρωσίας από κράτη που θα δρουν ως «buffer states» προκειμένου να αποφευχθεί μια ένωση της Ευρασιατικής μάζας υπό ένα κράτος, το οποίο έχοντας απεριόριστες πρώτες ύλες θα ήταν πλέον κυρίαρχο. Η εγκαθίδρυση της γεωγραφίας ως επιστήμη στο Ηνωμένο Βασίλειο αποτελεί έργο του Mackinder.

¹⁷ Ο Nicholas John Spykman (1893-1943) ήταν καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Yale στις ΗΠΑ και θεωρείται ως ο παππούς της «ανάσχεσης» που εφάρμοσαν οι ΗΠΑ κατά τον ψυχρό πόλεμο. Τα έργα του *America's Strategy in World Politics* και *Geography of the Peace* μιλούν ευθέως για ισορροπία ισχύος και ότι οι ΗΠΑ αν απομονωθούν αγνοώντας την Ευρασία θα αποτύχουν. Ο Spykman θεωρούσε ότι η γεωγραφία ως σχετικά μόνιμος παράγοντας έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην εξωτερική πολιτική των κρατών. Επηρεασμένος από τη θεωρία του Mackinder διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία από αυτόν.

¹⁸ Ο Saul Cohen είναι αμερικανός γεωγράφος και συνδέει τη γεωγραφία με την ισχύ και θεωρεί ότι η ουσία της γεωπολιτικής είναι η μελέτη των γεωγραφικών χαρακτηριστικών με τις πηγές ισχύος, στο βιβλίο του *Geography and Politics In a World Divided*

¹⁹ Βλ. Parker G. (2002), *Γεωπολιτική Παρελθόν Παρόν και Μέλλον*, Printa Books – Α. Καρτάκης, 1^η έκδοση, σελ 16.

²⁰ Όσον αφορά στον G. Tuathail αλλά και το σύνολο των εκπροσώπων της κριτικής σχολής ο καθηγητής Ι. Θ. Μάζης θεωρεί ότι κάνουν μεθοδολογικό σφάλμα με το να συγχέουν τη γεωπολιτική ανάλυση που σταματά στη δημιουργία του προβλεπτικού υποδείγματος με τις επιθυμίες εκπληρώσεων γεωστρατηγικών στόχων. Σύμφωνα με τον κ. Μάζη οι εκπρόσωποι της κριτικής σχολής δεν έχουν κατανοήσει ότι οι κλασικοί αγγλοσάξονες γεωπολιτικοί-γεωστρατηγιστές εργάζονταν και στα δύο πλαίσια και ότι το αποτέλεσμα της ανάλυσης εμφανιζόταν ως ενιαίο κείμενο λόγω των ιστορικών αναγκαιοτήτων στις οποίες υπάκουαν η Μ. Βρετανία και η Γερμανία.

συγκεκριμένης περιοχής ή ενός θέματος, δηλαδή η ανάγνωση των κυριοτέρων χαρακτηριστικών της εξωτερικής πραγματικότητας μέσω ενός φακού διεπιστημονικότητας για τη μελέτη ενός θέματος. Η δεύτερη έννοια της γεωπολιτικής έχει ταυτισθεί με τη RealPolitik του Henry Kissinger ως τρόπου περιγραφής των προσπαθειών των ΗΠΑ να διατηρήσουν μια ευνοϊκή θέση για αυτές στο διεθνές σύστημα. Η τρίτη έννοια που ταυτίζει τη γεωπολιτική με τη γεωστρατηγική και την υψηλή στρατηγική έχει τις ρίζες της στην κλασική γεωπολιτική και ασκεί επιρροή στους ιθύνοντες χάραξης υψηλής στρατηγικής παρά στην επιστημονική κοινότητα.

Η γαλλική σχολή της γεωπολιτικής έχει την ίδια αντίληψη σχετικά με την επιστημονική θεμελίωση της γεωπολιτικής από το γνωστικό πεδίο της Γεωγραφίας, αν και για τον θεμελιωτή της Γαλλικής σχολής Jacques Ancel²¹ η γεωπολιτική «είναι ένας κούφιος νεολογισμός, ο οποίος σημαίνει απλούστατα: πολιτική γεωγραφία». Σύγχρονοι Γάλλοι γεωγράφοι όπως ο Michel Foucher θεωρούν ότι η «γεωπολιτική είναι μια συνολική μέθοδος γεωγραφικής αναλύσεως συγκεκριμένων κοινωνικό-πολιτικών καταστάσεων αντιμετωπιζόμενων στο γεωγραφικό τους πλαίσιο συνδυαζόμενη με τις συνήθειες βιοθεωρήσεις που τις χαρακτηρίζουν», ή όπως αναφέρει ο σύγχρονος, επίσης, γεωγράφος Yves Lacoste²² «η γεωπολιτική μας επιτρέπει να έχουμε μια αφ' υψηλού καθολική εικόνα της πραγματικότητας», χωρίς να αποτελεί επιστήμη ή «κάποιας μορφής κανονιστική έρευνα» ουσιαστικά «πρόκειται για μια τεχνολογία / τεχνογνωσία ανάλυσης του γήινου χώρου και των αντιπαραθέσεων που λαμβάνουν χώρα στην επιφάνεια του, που σκοπό έχει την καλύτερη εμβάθυνση στο μυστήριο των συμβαινόντων, ώστε να είμαστε σε θέση να αντιδρούμε ή να δρούμε αποτελεσματικά ως προς αυτά»²³. Άρα για τη Γαλλική σχολή η επιστήμη είναι η γεωγραφία ενώ η γεωπολιτική είναι μία τεχνική ανάλυσης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στο φυσικό χώρο.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι η γεωπολιτική δεν είναι καθαρά μία επιστήμη όπως η γεωγραφία αλλά ουσιαστικά μία μέθοδος ανάλυσης, ένα εργαλείο, που σε ένα γεωγραφικό σύστημα παρατηρεί, μελετά, περιγράφει και προβλέπει τις συμπεριφορές και τις επιπτώσεις ανακατανομής ισχύος δράσεων σε κάθε επίπεδο που αυτές εντοπίζονται και

²¹ Ο Jacques Ancel (1879-1943) θεωρείται ο πατέρας της Γαλλικής σχολής γεωπολιτικής. Έχοντας γνωρίσει πολεμική δράση στα Βαλκάνια κατά τον Α ΠΠ συνέγραψε το βιβλίο *Peoples and Nations of Balkans: Political geography* (1926), *Geopolitique* (1936) και άλλων. Δίδαξε στο πανεπιστήμιο Παρισιού κ στο ινστιτούτο υψηλών διεθνών σπουδών.

²² Ο Yves Lacoste θεωρείται ο πατέρας της σύγχρονης Γαλλικής σχολής και διδάσκει στο Paris-VIII, Saint Denis, Sorbonne Nouvelle, είναι ο ιδρυτής του επιστημονικού γεωγραφικού-γεωπολιτικού περιοδικού *Herodote* το οποίο από το 1983 έχει τίτλο «Επιθεώρηση Γεωγραφίας και Γεωπολιτικής».

²³ Ηλεκτρονική σελίδα του καθηγητή Ι. Θ. Μάζη [<http://www.geo-mazis.gr>]

λειτουργούν. Τα επίπεδα εντοπίζονται σε αμυντικό/στρατιωτικό , οικονομικό, πολιτικό, πολιτισμικό καθώς και το περιβάλλον.

1.2 Σύνδεση της Γεωπολιτικής με τη γεωγραφία και την πολιτική. Κυριότερες θεωρίες Γεωπολιτικής.

Ο όρος γεωπολιτική επινοήθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Το σύνθετο της λέξεως μαρτυρεί την ανάμειξη στα πρακτικά ζητήματα της εθνικής πολιτικής γεγονός που προκάλεσε ανησυχία στους επιστημονικούς κύκλους. Η γερμανική Geopolitik συνδέθηκε άμεσα με την εδαφική επέκταση και με τις ναζιστικές επιδιώξεις για κυριαρχία στην Ευρώπη, για αυτό και η γεωπολιτική ως έννοια εξαφανίστηκε μετά την ήττα της Γερμανίας και εμφανίστηκε ξανά τη δεκαετία του 1970 στις ΗΠΑ από τον τότε υπουργό εξωτερικών Henry Kissinger και στη Γαλλία από τον Yves Lacoste στο περιοδικό «Herodote». Σημασιολογικά η γεωπολιτική είναι ένας όρος που εκφράζει μία ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στην πολιτική δραστηριότητα και στο εδαφικό περιβάλλον που αυτή εκδηλώνεται. Σε ένα τόσο ευρύ πλαίσιο το ακριβές νόημα της γεωπολιτικής και η σχέση της με συγκεκριμένες καταστάσεις ήταν ασαφής και κάτι τέτοιο επέτρεπε τη χρήση της διαχρονικά με διαφορετικό τρόπο.

Κλασσικές γεωπολιτικές αναλύσεις περιέχουν ένα αριθμό αληθειών που έχουν διάρκεια: Το διεθνές σύστημα είναι μία αρένα ανταγωνισμού στην οποία μεγάλες δυνάμεις παίζουν ένα δυσανάλογο ρόλο μαχόμενες για ασφάλεια, πόρους, θέση και επιρροή. Η στρατιωτική ισχύς είναι ένας κρίσιμος δείκτης και θεμέλιο της επιρροής αυτής. Οι πραγματικότητες της γεωγραφίας και των υλικών ικανοτήτων θέτουν σαφείς περιορισμούς στους ιθύνοντες εξωτερικής πολιτικής που αν τις αγνοήσουν θα το κάνουν εν κινδύνω.

Η εξέλιξη των θεωριών της γεωπολιτικής είναι ανάλογη NN της κατάστασης του παγκόσμιου διεθνούς συστήματος, από την βρετανική αυτοκρατορία και τους δύο παγκόσμιους πολέμους του 20^{ου} αιώνα, τον ψυχρό πόλεμο, την μονοκρατορία των ΗΠΑ μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου έως το εξελισσόμενο σημερινό πολυπολικό σύστημα με τις διάφορες δυνάμεις πολλών τάξεων²⁴. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι οι θεωρίες της γεωπολιτικής εξελίχθηκαν σε πέντε στάδια: το πρώτο που ήταν ο αγώνας για

²⁴ Cohen S. B. (2015), *Geopolitics The Geography of International Relation*, Rowman & Littlefield, 3^η έκδοση, σσ. 3-4. Κατά τον συγγραφέα ΗΠΑ, ΕΕ, Κίνα, Ρωσία και Ιαπωνία είναι δυνάμεις πρώτης τάξεως, Ιράν, Τουρκία, Αυστραλία και Νότιος Αφρική είναι δυνάμεις δεύτερης τάξεως (Ινδία – Βραζιλία βρίσκονται στο ενδιάμεσο στάδιο), Κούβα, Βόρειος Κορέα είναι δυνάμεις τρίτης τάξης, χώρες τέταρτης τάξης είναι αυτές που δεν μπορούν να επηρεάσουν καμία γειτονική τους χώρα ενώ 5^{ης} τάξης είναι αυτές που εξαρτώνται από εξωτερική βοήθεια.

αυτοκρατορική ηγεμονία, το δεύτερο που ήταν η Γερμανική σχολή της Geopolitik, το τρίτο που ήταν η Αμερικανική σχολή της γεωπολιτικής, το τέταρτο που ήταν η κρατοκεντρική γεωπολιτική του ψυχρού πολέμου εναντίον της παγκόσμιας γεωπολιτικής και το πέμπτο που είναι η περίοδος μετά τον ψυχρό πόλεμο²⁵. Οι κυριότερες θεωρίες γεωπολιτικής είναι οι ακόλουθες:

1.2.1 Θεωρία του «ζωτικού χώρου» (*Lebensraum*)

Η πρώτη θεωρία γεωπολιτικής ταυτίζεται με το Γερμανό γεωγράφο Ratzel και αργότερα τους Karl Haushofer και Rudolf Kjellen, και είναι η θεωρία του «ζωτικού χώρου» (*Espace Vital* στη Γαλλία και *Lebensraum* στη Γερμανία) που εμφανίστηκε στη διάρκεια του Α ΠΠ και του μεσοπολέμου στη Γερμανία και αποτέλεσε τη δογματική βάση του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος του Hitler προκειμένου η Γερμανία να καταστεί μία αυτοκρατορία κατά το πρότυπο της Βρετανικής, της Γαλλικής και των ΗΠΑ στο δυτικό ημισφαίριο. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η εξέλιξη του ανθρώπου σε κοινωνία πρωταρχικά επηρεάζεται από το γεωγραφικό περιβάλλον («Habitat»), έτσι μία κοινωνία που προσαρμόζεται επιτυχώς σε ένα γεωγραφικό περιβάλλον φυσιολογικά και λογικά θα επεκτείνει τα σύνορα του έθνους σε άλλη περιοχή.²⁶ Ο Ratzel υποστήριζε ότι για να λύσει το πρόβλημα του υπερπληθυσμού η αυτοκρατορική Γερμανία χρειαζόταν υπεράκτιες αποικίες στις οποίες θα έπρεπε να μεταναστεύει ο υπεράριθμος πληθυσμός²⁷. Ο λαός δικαιούται να επεκταθεί εδαφικά προκειμένου να ικανοποιηθούν δημογραφικές και οι εξ' αυτών παραγόμενες οικονομικές ανάγκες προκειμένου να επιτευχθεί αυτάρκεια τουλάχιστον σε κύρια οικονομικά αγαθά και πρώτες ύλες²⁸. Η έννοια της επέκτασης μίας ανώτερης φυλής εις βάρος κατωτέρων φυλών ήταν φυσιολογική ειδικά αν υπήρχε πρόβλημα υπερπληθυσμού στα εδάφη της ανώτερης φυλής. Ως έννοια ο ζωτικός χώρος εμπεριείχε και την πλάνη της ανώτερης πολιτισμικά φυλής (Άρια φυλή) που ταυτιζόταν με τα γερμανικά φύλα. Έτσι ο ζωτικός χώρος περιέχει πολιτικές, οικονομικές, πολιτισμικές, γεωγραφικές και στρατιωτικές προεκτάσεις. Μετά τη συνθήκη των Βερσαλλιών το 1919 που οδήγησε σε μία μικρότερη εδαφικά Γερμανία, το κόμμα των ναζί πρότεινε την εδαφική εξάπλωση ως μία απαραίτητη γεωπολιτική αναγκαιότητα για τη Γερμανία που θα έλυνε το πρόβλημα του υπερπληθυσμού

²⁵ Cohen S. B. (2015), *Geopolitics The Geography of International Relation*, Rowman & Littlefield, 3^η έκδοση, σσ. 16.

²⁶ The Columbia Encyclopedia, (1993), Fifth Edition, σσ. 2282-3.

²⁷ Wanklyn Harriet (1961), Friedrich Ratzel: A Biographical Memoir and Bibliography, London : Cambridge University Press, σσ. 36-40.

²⁸ Stephen J. Lee (2003), *Europe 1890-1945*, Routledge, σσ. 237.

και θα χορηγούσε πρώτες ύλες για την ευζωία των Γερμανών. Η γεωπολιτική «μετάφραση» των Kjellen και Haushofer έγιναν η εννοιολογική βάση για την επέκταση της Γερμανίας στην Ανατολική Ευρώπη²⁹. Έχοντας ως ιστορικά παραδείγματα την Βρετανική και Γαλλική αυτοκρατορία αλλά και το «Manifest Destiny» (1845)³⁰ που αποτέλεσε την ιδεολογική δικαιολόγηση της επέκτασης των λευκών ανθρώπων στις άγριες φυλές των Ινδιάνων της Βόρειας Αμερικής, το τρίτο ράιχ είχε πλέον τα ιστορικά προηγούμενα για να νομιμοποιήσει και να δικαιολογήσει το κυνήγι του ζωτικού χώρου πέρα από τα σύνορα της Γερμανίας.

1.2.2 Θεωρία «Ενδοχώρας – περιφερειακής ζώνης – ανασχετικού δακτυλίου» (Pivot Theory - Heartland Theory)

Η δημοσίευση από τον Halford Mackinder το 1904 του άρθρου «The Geographical Pivot of History»³¹ στο περιοδικό Royal Geographical Society αποτέλεσε την έκφραση της βασικότερης θεωρίας της αγγλοσαξονικής σχολής της γεωπολιτικής, αν και η λέξη γεωπολιτική δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ στο άρθρο. Ο Mackinder³² έβαλε τη γεωγραφία στο κέντρο της παγκόσμιας πολιτικής σκηνής και θεωρούσε πλέον ότι ο κόσμος ως γεωγραφική οντότητα ήταν ενιαίος αφού κάθε γεγονός σε κάθε σημείο του πλανήτη πλέον επηρέαζε τον υπόλοιπο. Στο άρθρο του προσπαθούσε να βρει μία φόρμουλα (θεωρία) η οποία θα μπορούσε να εκφράσει συγκεκριμένες πτυχές, σε κάθε αναλογία, γεωγραφικής αιτιολόγησης της παγκόσμιας ιστορίας. Η θεωρία αυτή θα μπορούσε να έχει πρακτική αξία αφού θα μπορούσε να μας δείξει την προοπτική κάποιων ανταγωνιζόμενων δυνάμεων στη παγκόσμια διεθνή πολιτική σκηνή.

Ο Mackinder, κάνοντας μία ιστορική αναδρομή και περιγράφοντας τις γεωγραφικές ιδιαιτερότητες της Ευρασίας, θεωρούσε ότι όπως στο παρελθόν η πηγή των ιστορικών εξελίξεων στην Ευρώπη ήταν διαχρονικά η πίεση των νομαδικών βαρβαρικών φυλών του παρελθόντος που σχετιζόταν άμεσα με την γεωγραφία και τις καιρικές συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας-Ευρώπης (αυτό που αποκαλούμε Ευρασία), έτσι και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η επικράτηση των Ρώσων στην περιοχή της

²⁹ Βλ. Εικόνα Νο1 στο παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων – Εικόνων. Στην εικόνα αυτή απεικονίζεται ο ζωτικός χώρος της Γερμανίας όπως την είχαν οραματισθεί οι ιθύνοντες του τρίτου ράιχ.

³⁰ Robert J. Miller (2006), *Native America, Discovered And Conquered: Thomas Jefferson, Lewis & Clark And Manifest Destiny*, Greenwood, σσ. 120.

³¹ Mackinder H. J. (1904), «The Geographical Pivot of History», Royal Geographical Journal, No4, April 1904, Vol. XXIII, σσ. 421-437.

³² Ο Mackinder θεωρούσε ότι ο άνθρωπος και όχι η φύση δίνει την αιτία για την έναρξη γεγονότων αλλά η φύση κατά τη μεγαλύτερη βάση ελέγχει. Τον ενδιέφερε περισσότερο ο έλεγχος που ασκούσε η φύση (γεωγραφία) παρά τα αίτια της παγκόσμιας ιστορίας. Αυτή η ξεκάθαρη θέση του Mackinder δεν έρχεται σε αντίθεση με τη νεότερη άποψη της γεωπολιτικής ότι η ανθρωπότητα αποτελεί συμ-μέτοχο στο περιβαλλοντικό όλον.

Ευρασίας σε συνδυασμό με την ανακάλυψη του σιδηρόδρομου που δίνει την δυνατότητα κινητικότητας στρατιωτικής και εμπορικής θα ήταν πηγή ιστορικών εξελίξεων για την Ευρώπη. Ο Mackinder θεωρεί ότι η Ρωσία έχει κεντρική θέση στην Ευρασία με την ίδια αναλογία που έχει η Γερμανία στην Ευρωπαϊκή χερσόνησο και πως ασκεί πιέσεις στους γειτονικούς λαούς με την ίδια αναλογία που ασκούσαν οι νομαδικές φυλές του παρελθόντος.

Ο Mackinder διαχωρίζει έτσι τον πλανήτη με κεντρική νήσο την ευρασιατική μάζα που είναι η ενδοχώρα, της οποίας η κεντρική θέση (pivot area) επιτρέπει στη Ρωσία να εξασκήσει μία επιθετική πολιτική τόσο στρατιωτικά όσο και εμπορικά προς όλες τις διευθύνσεις πλην του Βορρά. Στο εξωτερικό της ενδοχώρας (Heartland) βρίσκεται ένας εσωτερικός δακτύλιος («inner / marginal Crescent») (ή ανασχετικός δακτύλιος – Rimland) στον οποίο βρίσκονται οι Γερμανία, Αυστρία, Τουρκία, Ινδία και Κίνα, ενώ στον εξωτερικό δακτύλιο («outer / insular Crescent») βρίσκονται οι χώρες Βρετανία, Νότιος Αφρική, Αυστραλία, ΗΠΑ, Καναδάς και Ιαπωνία (περιφερειακές νήσοι – Periphery islands)³³. Η συμμαχία Ρωσίας – Γερμανίας, αν ποτέ γίνει, θα είναι καταλυτική αφού θα επιτρέπει τον πλήρη έλεγχο της Ευρασίας και θα δώσει πρόσβαση στους ωκεανούς άρα και περισσότερη κινητικότητα. Το άρθρο του Mackinder ουσιαστικά έθετε τις στρατηγικές επιδιώξεις που επηρέαζαν την εξωτερική πολιτική της Βρετανίας σε τρεις βασικούς άξονες: περιορισμός της Ρωσίας ως κράτος – Pivot και άρνηση εξόδου της στον περσικό κόλπο³⁴, παρεμπόδιση συνεργασίας Ρωσίας – Γερμανίας, και στην χειρότερη περίπτωση που η ανωτέρω συμμαχία λάμβανε χώρα τότε θα έπρεπε να προσεταιρισθεί με τις υπερπόντιες θαλάσσιες δυνάμεις, με τη Γαλλία, την Ιταλία, την Αίγυπτο, την Ινδία και την Κορέα ενάντια στις συμμαχικές χώρες του άξονα (Pivot).

Αυτή η πρώτη προσπάθεια ερμηνείας της εξέλιξης της πολιτικής ιστορίας βάσει της γεωγραφίας³⁵ βάσει της θεωρίας της «Pivot theory» και του διαχωρισμού του κόσμου σε ενδοχώρα-βασική νήσο (World island - heartland), ανασχετικό δακτύλιο (Rimland) και περιφερειακή ζώνη (Periphery islands) συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε με το επόμενο έργο

³³ Βλ. Εικόνα Νο2 στο παράρτημα Εικόνων – Σχεδιαγραμμάτων – Χαρτών. Από το άρθρο του Mackinder για την απεικόνιση της Pivot Theory.

³⁴ Η θέση αυτή της Βρετανίας είχε ήδη γίνει γνωστή από τον Λόρδο Landsdowne στη «Persian Gulf Declaration» στις 5 Μαΐου 1903, όπου δηλώθηκε ότι «..θα θεωρήσουμε την ίδρυση ναυτικής βάσης ή οχυρωμένου λιμανιού στις ακτές του Περσικού Κόλπου από οποιαδήποτε δύναμη ως μία πολύ σοβαρή απειλή για τα βρετανικά συμφέροντα και θα αντισταθούμε σε αυτή με όλα τα μέσα που έχουμε στη διάθεση μας..»

³⁵ Venier Pascal (2004), «The Geographical Pivot of History and early twentieth century geopolitical culture», The Geographical Journal, Vol. 170, No4, December 2004, σσ. 330-336. Στο άρθρο αυτό ο Pascal Venier υποστηρίζει ότι εκτός της θεωρίας Pivot για τη Ρωσία και τη θεώρηση της ως υπαρκτό κίνδυνο από τις δυνάμεις της ξηράς για τις θαλάσσιες δυνάμεις και ιδιαίτερα τη Βρετανία, ο Mackinder ουσιαστικά έθετε τη θέση της Βρετανίας στο διεθνές περιβάλλον και αναδείκνυε ένα αριθμό δυνητικών απειλών προς αυτήν. Έτσι η πιθανότητα συμμαχίας Ρωσίας και Γερμανίας αντιπροσώπευε για τον Mackinder τη μέγιστη απειλή για την ασφάλεια της Βρετανίας και των θαλάσσιων δυνάμεων.

του Sir H. Mackinder, το βιβλίο του *Democratic Ideals and Reality: A Study in the politics of Reconstruction*³⁶, που εκδόθηκε το 1919 με το τέλος του Α ΠΠ και είχε ως σκοπό μέσω της παρουσίασης της θεωρίας της Heartland³⁷ να κάνει μία υπόθεση στην οποία να λαμβάνονται υπόψη γεωπολιτικοί παράγοντες στη διάσκεψη ειρήνης του Παρισιού³⁸ φέρνοντας σε αντιπαράθεση τη γεωγραφική πραγματικότητα με τον ιδεαλισμό του προέδρου των ΗΠΑ Woodrow Wilson. Η πιο γνωστή φράση του βιβλίου είναι «...όποιος κυριαρχεί στην Ανατολική Ευρώπη ελέγχει την ενδοχώρα, όποιος κυριαρχεί στην ενδοχώρα ελέγχει το παγκόσμιο νησί, όποιος κυριαρχεί στο παγκόσμιο νησί ελέγχει τον κόσμο...» και είχε σκοπό να προειδοποιήσει τους ηγέτες της Συνδιάσκεψης για τη σημασία της Ανατολικής Ευρώπης ως προς τον έλεγχο της Heartland. Μία ζώνη (Buffer zone) ουδέτερων κρατών μεταξύ Ρωσίας και Γερμανίας θα εμπόδιζαν αυτές τις δύο χώρες να αποκτήσουν τον πλήρη έλεγχο της Ευρασίας που θα έθετε σε κίνδυνο τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες προειδοποιώντας ουσιαστικά για το ενδεχόμενο ενός μεγάλου μελλοντικού πολέμου που θα προέκυπτε από την ανάκαμψη της Γερμανίας ή της Ρωσίας σε μικρότερο βαθμό.

Στο βιβλίο *Democratic ideals and Reality*, ο Mackinder αναφέρει τους κοινωνικούς συσχετισμούς της εποχής του και ταυτίζει τη Δημοκρατία με τον ιδεαλισμό θεωρώντας ότι η Γερμανία με την Real-Politik θα δημιουργήσει αναπόφευκτα συνθήκες σύγκρουσης αργά ή γρήγορα, αφού στη θεώρηση του οι δημοκρατίες είναι ελάχιστα οργανωμένες για πόλεμο σε σχέση με αυταρχικά καθεστώτα. Η ενιαία διάσταση των ωκεανών είναι μία γεωπολιτική πραγματικότητα. Ερευνώντας διαχρονικά την άνοδο και την πτώση των θαλάσσιων αυτοκρατοριών ο Mackinder θεωρεί πως η Ευρώπη-Ασία-Αφρική αποτελεί μία ενιαία μάζα-ένα παγκόσμιο νησί που αν κατακτηθεί από ένα έθνος θα μετατραπεί από χερσαία σε θαλάσσια δύναμη που το δυναμικό της θα κατανικήσει όλες τις υπόλοιπες ναυτικές δυνάμεις οδηγώντας σε παγκόσμια κυριαρχία. Η ενδοχώρα του παγκόσμιου νησιού είναι η Ευρασία και οι τεχνολογικές καινοτομίες³⁹ τις δίνουν πλέον το πλεονέκτημα έναντι των θαλασσιών δυνάμεων. Θεωρώντας ότι η σύγκρουση της εθνικής πολιτικής που ασκούσε η Γερμανία με το «laissez-faire» ήταν αναπόφευκτες εισάγει τον οικονομικό παράγοντα και προτείνει το διαχωρισμό της Ανατολικής Ευρώπης από την Ενδοχώρα (Heartland) μέσω ενός συστήματος

³⁶ Mackinder H.J. (1942), *Democratic Ideals and Reality: A Study in the politics of Reconstruction*, National Defence University Press, Washington DC, σσ. 105-127.

³⁷ Βλ. Εικόνα Νο3 στο παράρτημα Εικόνων – Σχεδιαγραμμάτων – Χαρτών. Heartland Theory.

³⁸ Η συνδιάσκεψη ειρήνης των Παρισίων οργανώθηκε από τις νικήτριες δυνάμεις του Α ΠΠ ώστε να τεθούν υπό διαπραγμάτευση οι συνθήκες ειρήνης μεταξύ νικητών και ηττημένων. Διήρκεσε από τις 18 Ιανουαρίου μέχρι τις 12 Μαΐου του 1919 και βασικό ρόλο έπαιξαν οι πρωθυπουργοί των ΗΠΑ – Βρετανίας – Γαλλίας και Ιταλίας. Οι συνθήκη τελικά είχε τιμωρητικό χαρακτήρα και προέβλεπε το διαμελισμό των ηττημένων. Υπεγράφησαν 5 συνθήκες κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης.

³⁹ Ο συγγραφέας θεωρεί ότι ο σιδηρόδρομος, η μηχανή εσωτερικής καύσης, το πυροβόλο και το αεροπλάνο αυξάνουν δυσανάλογα την ισχύ των χερσαίων δυνάμεων έναντι των θαλάσσιων.

ουδέτερων κρατών που θα δρουν ως διαχωριστική ζώνη μεταξύ τους⁴⁰. Η διαφορετική οικονομική ανάπτυξη αποτελεί μία πρόκληση για το μέλλον και την παγκόσμια ειρήνη και ο στόχος είναι μία ελεγχόμενη οικονομική ανάπτυξη προς όφελος της ειρήνης⁴¹.

Η θεωρία της Heartland έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από τη Γερμανική σχολή γεωπολιτικής και ιδιαίτερα τον Karl Haushofer και θεωρείται ότι επηρέασε σε σημαντικό βαθμό το καθεστώς των ναζί. Επηρεάσε σε σημαντικό βαθμό και τον Αμερικανό θεωρητικό της γεωπολιτικής Nicolas Spykman ο οποίος όμως διαφοροποίησε τη θεωρία της heartland του Mackinder σημαντικά. Η βάση της θεωρίας του Mackinder αποτέλεσε ουσιαστικά τη βάση για την πολιτική ανάσχεση της ΕΣΣΔ κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου με τις ΗΠΑ, που έγινε πράξη με τη στρατηγική της ανάσχεσης («containment»)⁴². Ως θεωρία έχει δεχθεί πολλές κριτικές που την ελέγχουν για την ισχύ της διαχρονικά⁴³.

1.2.3 Θεωρία «Ανασχετικού δακτυλίου» (Rimland Theory)

Η θεωρία της Heartland του Βρετανού Mackinder καθώς και του Αμερικανού ιστορικού και ιδρυτή της αμερικανικής ναυτικής στρατηγικής σκέψης Alfred Thayer Mahan φαίνεται ότι έχει επηρεάσει τον Αμερικανό Nicholas John Spykman⁴⁴ ο οποίος με την έκδοση του βιβλίου *America's Strategy in World Politics* το 1942 και του βιβλίου που σημάδεψε την αμερικανική εξωτερική πολιτική για περισσότερο από μισό αιώνα, το *The Geography of the Peace* θέτει και αυτός με τη σειρά του τη γεωγραφία που αποτελεί «..τον πιο βασικό διαρκές παράγοντα λόγω της σχετικής σταθερότητας του..», στο επίκεντρο της διεθνούς πολιτικής⁴⁵.

⁴⁰ Βλ. Εικόνα Νο4 στο παράρτημα Εικόνων – Σχεδιαγραμμάτων – Χαρτών. Η παρουσίαση της «Buffer zone» που θα διαχώριζε τις δύο εν δυνάμει χερσαίες δυνάμεις από ένα ενδεχόμενο ένωσης και συνεργασίας.

⁴¹ Ο Mackinder υπονοεί ότι η heartland υπερέχει σε πόρους και δυναμικό, έτσι αν μία χώρα κατακτήσει την Heartland, θα μπορεί μέσω της άνισης ανάπτυξης να αποκτήσει προβάδισμα από τις άλλες χώρες. Έτσι η παγκόσμια ειρήνη μπορεί να επιτευχθεί μέσω μίας ελεγχόμενης ανάπτυξης η οποία όμως προσκρούει στη λογική των πραγματικά ελεύθερων κρατών.

⁴² Cohen S. B. (2015), *Geopolitics The Geography of International Relation*, Rowman & Littlefield, 3^η έκδοση, σσ. 19-23.

⁴³ [<https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1999-03-01/dreams-eurasian-heartland-reemergence-geopolitics>] Clover Charles (1992), *Foreign Affairs* March / April issue. Ο συγγραφέας χαρακτηριστικά αναφέρει «..λίγες σύγχρονες ιδεολογίες είναι τόσο ιδιότροπες που περιλαμβάνουν τα πάντα, τόσο ρομαντικά σκοτεινές, τόσο πνευματικά πρόχειρες, και τόσο πιθανές να ξεκινήσουν έναν τρίτο παγκόσμιο πόλεμο όπως η θεωρία της γεωπολιτικής..» σε ένα άρθρο του για την αναβίωση της θεωρίας του Mackinder στη Ρωσία ως Ευρασιατισμός που γενικεύει τη αντίθεση των χερσαίων και θαλάσσιων δυνάμεων θέτοντας και διαφορές πολιτικού – πολιτισμικού επιπέδου.

⁴⁴ Ο Nicholas John Spykman (1893-1943) ήταν πολιτικός επιστήμονας και θεωρείται ο ιδρυτής της κλασικής ρεαλιστικής σχολής στην αμερικανική εξωτερική πολιτική. Ήταν καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Yale και πρωταρχικό του μέλημα ήταν η εισαγωγή της γεωγραφίας στους μαθητές του καθώς θεωρούσε ότι η γεωπολιτική είναι αδύνατη χωρίς την κατανόηση της γεωγραφίας.

⁴⁵ Spykman N. J. (1938), «*Geography and Foreign Policy II*», *The American Political Science Review*, April 1938, No2, Vol. XXXII, σσ. 213-236. Αντίθετα με ότι περιμένει κανείς, ο Spykman δεν θεωρεί μόνο τη γεωγραφία ως καθοριστικό παράγοντα καθώς στο άρθρο του δηλώνει «..οι παράγοντες που καθορίζουν την

Στο πρώτο του βιβλίο θεωρεί πως η ισορροπία ισχύος είναι ο κρισιμότερος παράγοντας για τη διεθνή ειρήνη. Υποστηρίζει πως η λογική του απομονωτισμού των ΗΠΑ είναι λανθασμένη και πως η ασφάλεια των δύο ωκεανών που περικλείουν την Αμερικανική ήπειρο απλά δεν αρκεί. Υποστηρίζει ότι η στρατηγική των ΗΠΑ δεν πρέπει να είναι ο απομονωτισμός που ακολούθησε τον Α ΠΠ αλλά μια ενεργή πολιτική που να εξασφαλίζει την ισορροπία ισχύος στην Ευρασία και την ασφάλεια των ΗΠΑ σε άμεσο συσχετισμό με τις επεκτατικές κινήσεις της Γερμανίας και Ιαπωνίας που έλεγχαν τα κέντρα ισχύος της Ευρώπης, Μέσης Ανατολής και Ανατολικής Ασίας. Στο έργο του αναγνωρίζει τον κομβικό ρόλο μίας μη ελεγχόμενης Ρωσίας, τη σημασία της Μέσης Ανατολής για τον μεταπολεμικό κόσμο και προβλέπει την άνοδο της Κίνας συνιστώντας στο μέλλον συνεργασία ΗΠΑ-Ιαπωνίας⁴⁶.

Κατ' αναλογία με τον Mackinder ο Spykman διαχωρίζει την υφήλιο σε γεωπολιτικές περιοχές. Η Ευρώπη, η Ασία και η Μέση Ανατολή σχηματίζουν την Ευρασία της οποίας εσωτερική ζώνη είναι η ενδοχώρα (Heartland) η οποία είναι πλούσια σε πρώτες ύλες και μπορεί να σχηματίσει μία οικονομία ικανή να υποστηρίξει μία από τις μεγαλύτερες πολεμικές μηχανές του 21^{ου} αιώνα. Η Ρωσία κατέχει την Heartland και προσπαθεί να βρει διέξοδο στους ωκεανούς αλλά οι ναυτικές δυνάμεις διαρκώς την εμποδίζουν. Η θαλάσσια περιοχή γύρω από την Ευρασία καλείται από τον spykman ως «..ο μεγάλος περιφερειακός θαλάσσιος αυτοκινητόδρομος του κόσμου..» και περιλαμβάνει τη Βαλτική και Βόρειο θάλασσα, τις θάλασσες της Δυτικής Ευρώπης, την Μεσόγειο και την Ερυθρά θάλασσα, τον Περσικό κόλπο και τον Ινδικό Ωκεανό και τις περιθωριακές θάλασσες της Ανατολής και την Ινδοκίνα. Η χερσαία περιοχή μεταξύ της Heartland και του θαλάσσιου αυτοκινητόδρομου καλείται από τον Spykman ως η μεγάλη ομόκεντρη ρυθμιστική ζώνη που περιλαμβάνει την Ευρώπη, Περσία, Μέση Ανατολή, Νοτιοδυτική Ασία, Κίνα, Ινδοκίνα και Ανατολική Σιβηρία. Ο Spykman κατά ένα προφητικό τρόπο θεώρησε ότι η Μέση Ανατολή-Περσικός Κόλπος-ΝΔ Ασία έχουν ιδιαίτερη στρατηγική αξία καθώς περιέχουν τις μεγάλες πετρελαιοπαραγωγικές περιοχές της Ευρασίας και τις χερσαίες οδούς προς την Heartland. Αυτή η ρυθμιστική ζώνη αποτελεί την ζώνη ανάσχεσης Rimland που κατά τον Spykman ελέγχει την Heartland. Προειδοποίησε τους ιθύνοντες ότι οι κατακτήσεις της Γερμανίας και Ιαπωνίας μπορεί να καταστήσουν τις χώρες αυτές γίγαντες που θα κατέχουν τεράστιους

πολιτική των κρατών είναι πολλοί: υπάρχουν μόνιμοι και παροδικοί, προφανείς και κρυμμένοι, και περιλαμβάνουν εκτός από τον γεωγραφικό παράγοντα, την πυκνότητα πληθυσμού, την οικονομική δομή των χωρών, την εθνική σύσταση των ανθρώπων, τον τύπο της διακυβέρνησης καθώς και τα συμπλέγματα και τις προκαταλήψεις των υπουργών εξωτερικών..»

⁴⁶ Spykman N.J. (1942), *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2^η έκδοση (2008), σσ. 3-7.

πόρους και δυναμικό καθιστώντας ανασφαλείς τις ΗΠΑ στο Δυτικό ημισφαίριο. Εκτός της ρυθμιστικής ζώνης Rimland βρίσκονται οι υπεράκτιες ήπειροι και νήσοι. Ο Νέος Κόσμος περιορίζεται από τους δύο ωκεανούς ενώ οι άλλες δύο ήπειροι Αφρική και Αυστραλία ρυθμίζονται γεωπολιτικά από την κατάσταση ελέγχου της Μεσογείου και της Ασιατικής θάλασσας και η μεν πρώτη δεν μπορεί να αξιοποιήσει τους πόρους των περιοχών της η δε δεύτερη δεν έχει αρκετή καλλιεργήσιμη γη ώστε να καταστεί η βάση μίας ισχυρής δύναμης. Πέραν των ηπείρων υπάρχουν η Μ. Βρετανία και η Ιαπωνία που είναι σημαντικές θαλάσσιες δυνάμεις.

Στο δεύτερο βιβλίο⁴⁷ του Spykman, που εκδόθηκε ένα χρόνο μετά το θάνατο του από τη βοήθό του H.R. Nicholl ξεδιπλώνεται πιο παραστατικά η γεωπολιτική πραγματικότητα και η μετά τον πόλεμο γεωπολιτική κατάσταση – αναγκαιότητα. Ο Spykman διαφωνεί με τον Mackinder για το πόλεμο των χερσαίων με τις θαλάσσιες δυνάμεις για τον έλεγχο της Rimland αλλά θεωρεί ότι διαχρονικά βρέθηκαν αντιμέτωποι η Βρετανία και οι σύμμαχοι της Rimland εναντίον της Ρωσίας και των συμμάχων της στην Rimland, είτε Βρετανία και Ρωσία εναντίον μίας κυρίαρχης Rimland δύναμης, δηλαδή κατά τον spykman η σύγκρουση στην Ευρασία δεν είναι σύγκρουση χερσαίων με ναυτικές δυνάμεις αλλά σύγκρουση ώστε να μην κυριαρχήσει καμία δύναμη στην Rimland. Έτσι η ρήση του Mackinder πλέον γίνεται κατά τον Spykman: «..όποιος ελέγχει την Rimland κυριαρχεί στην Ευρασία, όποιος κυριαρχεί στην Ευρασία ελέγχει τις τύχες του κόσμου..».

Ο Spykman θεωρούσε ότι ήταν προς το συμφέρον των ΗΠΑ μία ισχυρή Γερμανία μετά τον πόλεμο ώστε να μπορεί να αντιμετωπισθεί η ισχύ της Ρωσίας, ενώ ήταν αντίθετος σε μία πορεία Ευρωπαϊκής ενοποίησης καθώς τα συμφέροντα των ΗΠΑ ευνοούσε μία ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη παρά μία ολοκληρωμένη δύναμη, που ήταν και η αιτία εισόδου των ΗΠΑ στον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας. Η θεωρία του Spykman επηρέασε σημαντικά την αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά το τέλος του Β ΠΠ και μέχρι και το τέλος του ψυχρού πολέμου δείχνοντας τη διαχρονική της ισχύ σε μία περίοδο έντονων διεθνών αναταράξεων. Ως γεωπολιτική σκοπιά η θεωρία της Rimland χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον από τους ρεαλιστές του υπουργείου εξωτερικών των ΗΠΑ.

1.2.4 Θεωρία Ναυτικής Ισχύος (Sea Power Theory)

⁴⁷ Spykman N.J., Nicholl H.R., Yale University, Institute of International Studies (1944), *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace and Co, σσ. .

Ο Αμερικανός Αξιωματικός του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ Alfred Thayer Mahan είναι ο πρώτος σύγχρονος γεωπολιτικός της θαλάσσιας ισχύος και διαφοροποιείται αρκετά με τους γεωπολιτικούς του χερσαίου πολέμου της Γερμανικής σχολής. Χαρακτηρίστηκε ως ο Jomini του ναυτικού και με τα έργα του διατύπωσε πρώτος τις αρχές του ναυτικού πολέμου έχοντας υπόψη το γεωγραφικό παράγοντα. Στο βιβλίο του *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, ο Mahan εξετάζει την Ευρωπαϊκή και Αμερικανική ιστορία σε σχέση με τη ναυτική ισχύ και το πώς αυτή επηρέασε τα γεγονότα. Ο Mahan αναφέρει την πρώτη γεωπολιτική ιδιαιτερότητα της θάλασσας, που είναι ότι η θάλασσα είναι ένα ενιαίο σύνολο που προσφέρει τη δυνατότητα μεταφοράς ισχύος και αγαθών σε κάθε σημείο του πλανήτη πιο γρήγορα και πιο εύκολα από ό,τι προσφέρουν οι οδοί της ξηράς⁴⁸. Ο Mahan θεωρεί ότι η θαλάσσια ισχύς εξαρτάται από τη γεωγραφική θέση, τη φυσική διαμόρφωση, την έκταση της επικράτειας μίας χώρας, το μέγεθος του πληθυσμού, το χαρακτήρα του έθνους ή του λαού και το πολιτικό σύστημα ενός κράτους κατά τη διάρκεια της ειρήνης ή στον πόλεμο⁴⁹. Το συμπέρασμα του βιβλίου ουσιαστικά έγκειται στο ότι οι χώρες με μεγαλύτερη ναυτική ισχύ θα έχουν μεγαλύτερη επίδραση παγκοσμίως. Περιγράφοντας του ναυτικούς πολέμους της ευρωπαϊκής ηπείρου αλλά και της αμερικανικής αναδεικνύει το ρόλο της ναυτικής ισχύος, το ρόλο των θαλάσσιων επικοινωνιών και της προστασίας του εμπορίου, της ανάγκης για ύπαρξη βάσεων σε στρατηγικά σημεία του πλανήτη. Στα επόμενα βιβλία του *The Influence of Sea Power Upon The French Revolution* και *Sea Power in its Relation to the War of 1812* καθόρισε τις βασικές γεωπολιτικές αρχές για τα ναυτικά έθνη. Διατύπωσε το επιχείρημα ότι η θαλάσσια ισχύς ελέγχει στις θαλάσσιες επικοινωνίες (Sea Lines Of Communication – SLOC), άρα με παγκόσμια θαλάσσια ισχύ προσφέρεται η δυνατότητα ελέγχου των θαλάσσιων επικοινωνιών παγκοσμίως. Αυτό είναι εφικτό με τον έλεγχο στρατηγικών σημείων όπως το Σουέζ, το ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας, η διώρυγα του Παναμά κ.α. και τη χάραξη στρατηγικής ανάλογης αυτής της Μ. Βρετανίας. Θεωρούσε ότι η ισχύς πρέπει να είναι συγκεντρωμένη και ότι πρέπει να επιζητείται η καταστροφή του αντιπάλου. Τις απόψεις του Mahan ενστερνίστηκε ο πρόεδρος των ΗΠΑ T. Roosevelt και αυτό οδήγησε στον επεκτατικό πόλεμο των ΗΠΑ με την Ισπανία το 1898. Ο Mahan έγινε ευρύτερα γνωστός όταν βραβεύθηκε από τη Μ. Βρετανία ως ο κορυφαίος ιστορικός της βρετανικής ναυτικής ισχύος και οι απόψεις του έγιναν αποδεκτές και επηρέασαν την κούρσα εξοπλισμών των θωρηκτών του Α ΠΠ. Η κυκλοφορία των βιβλίων του συνέπεσε με μία

⁴⁸ Mahan A. T. (1890), *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Boston Little Brown and Co, σσ. 23-25.

⁴⁹ Mahan A. T. (1890), *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Boston Little Brown and Co, σσ. 35-85.

εποχή όπου τα στρατηγικά προβλήματα των ΗΠΑ άλλαζαν από την ηπειρωτική προστασία του χώρου στην προβολή ισχύος παγκοσμίως ώστε να προστατευθούν τα υπερπόντια συμφέροντα των ΗΠΑ κατά το πρότυπο της βρετανικής θαλασσοκρατίας⁵⁰.

Ο Mahan μέσω ιστορικών παραδειγμάτων προσπάθησε να αποδείξει ότι το μεγαλείο ενός έθνους συνδέεται με τη θάλασσα τόσο στη διάρκεια της ειρήνης όπου η χρήση από τα εμπορικά πλοία είναι ο στόχος όσο και στη διάρκεια του πολέμου που ο έλεγχος της από τα πολεμικά πλοία είναι το ζητούμενο. Ο έλεγχος της θάλασσας απαιτεί έλεγχο συγκεκριμένων στρατηγικών σημείων του πλανήτη με μεγάλη γεωπολιτική σημασία και με το έργο του κατέδειξε τη σημασία κατοχής απομακρυσμένων ναυτικών βάσεων στον Ειρηνικό και στον Ατλαντικό Ωκεανό από τις ΗΠΑ όπως η Χαβάη. Το έργο του Mahan επηρέασε την αυτοκρατορική Γερμανία για τη δημιουργία ναυτικής ισχύος αλλά δέχθηκε κριτικές στο ότι δεν έλαβε τόσο σοβαρά τον παράγοντα της τεχνολογίας και την χρήση του υποβρύχιου όπλου και του αεροπλάνου. Σε κάθε περίπτωση ο Mahan εισήγαγε μέσω της γεωγραφίας τα πλεονεκτήματα της ναυτικής ισχύος και το ενιαίο του θαλάσσιου χώρου που επέτρεπε πλέον την προβολή ισχύος σε κάθε σημείο του πλανήτη. Επηρέασε σημαντικά τη σκέψη του Mackinder και του Spykman για τη φύση των ναυτικών δυνάμεων.

Διαφορετική οπτική για τη ναυτική ισχύ είχε ο έτερος θεωρητικός της ναυτικής ισχύος, ο Βρετανός Julian S. Corbett⁵¹ που με το βασικό έργο του *Some Principles of Maritime Strategy*⁵² θέτει τον ναυτικό πόλεμο ως τμήμα των ευρύτερων πολιτικών ενός έθνους. Έχοντας επηρεαστεί από τον Carl Von Clausewitz ο Corbett θέτει με τη σειρά του τη γεωγραφία μαζί με άλλους παράγοντες στην υπηρεσία της θαλάσσιας γεωπολιτικής. Αναφέροντας τις διαφορές του θαλάσσιου με το χερσαίο πόλεμο επικεντρώνεται στο ότι η γεωγραφία επιτρέπει στον εχθρό να αποφύγει την αποφασιστική μάχη ενώ κάνει δύσκολο και τον προσδιορισμό των κινήσεων του. Η εποχή που εκδόθηκε το βιβλίο του Corbett ήταν εποχή παρακμής για τη βρετανική αυτοκρατορία που έπρεπε να βρει τρόπους διατήρησης της θαλάσσιας ισχύος με τα λιγότερα μέσα. Σε αντίθεση με τον σύγχρονο του Mahan ο Corbett δίνει έμφαση όχι στην συγκέντρωση για την αποφασιστική μάχη με τον εχθρό αλλά σε ένα μείγμα κατάλληλης διασποράς δυνάμεων γύρω από ένα στρατηγικό σημείο ώστε και να εξασφαλίζεται ο έλεγχος και η ασφάλεια των θαλάσσιων γραμμών επικοινωνιών και να επιτυγχάνεται συγκέντρωση ισχύος αν απαιτηθεί. Παρότι θέτει πιο έντονα το στοιχείο της

⁵⁰ Weigley R.F. (1973), *The American Way of War*, Indiana University Press, σσ.

⁵¹ Ο Julian Stafford Corbett είναι από τις σημαντικότερες φιγούρες της γεωπολιτικής της θάλασσας και της ναυτικής στρατηγικής στη Μ. Βρετανία και παγκοσμίως. Δίδαξε στο Royal Naval College, στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και αποτέλεσε τον ανεπίσημο σύμβουλο του Βρετανικού Ναυαρχείου από το 1905. Υπηρέτησε ως γραμματέας στο ιστορικό υπουργικό συμβούλιο (Cabinet Office) ενώ χρησίμευε ιππότης το 1917.

⁵² Corbett J. S. (1911), *Some Principles of Maritime Strategy*, London, Longmans, Green and Co. σσ. 3-60.

τεχνολογίας από ότι ο Αμερικανός Mahan και οι δύο θέτουν έντονα το στοιχείο της τριβής το οποίο όμως αφορά τακτικές και όχι στρατηγικές ή γεωπολιτικές επιλογές.

Γνωρίζοντας ότι η πηγή ισχύος της βρετανικής οικονομίας ήταν και είναι το εμπόριο ο Corbett θέτει τη θεωρία ναυτικής στρατηγικής του στην προστασία της βρετανικής οικονομικής βάσης. Το τρίπτυχο οικονομική ισχύς – ασφάλεια εμπορίου – ισχυρό πολεμικό ναυτικό / κατάλληλη στρατηγική εμφανίζεται σε πολλά σημεία του έργου του. Σε όλες τις μορφές επιχειρήσεων και πολέμου που προτείνει ο παράγοντας της γεωγραφίας παραμένει κορυφαίος στην επιλογή της εκάστοτε κατάλληλης στρατηγικής. Παρά τις διαφορές με τον Αμερικανό ομόλογο του Mahan και οι δύο θεωρούν τη θάλασσα ως το χαρακτηριστικό εκείνο που κάνει τα ναυτικά έθνη να ξεχωρίζουν. Οι όποιες διαφορές στη γεωπολιτική τους σκοπιά έγκειται στις διαφορές της γεωγραφίας του ενός έθνους και στο τελείως διαφορετικό momentum από ιστορικής πλευράς. Από τη μία η ασφάλεια των δύο ωκεανών και το εύρος του χερσαίου χώρου των ΗΠΑ σε συνδυασμό με την άνοδο της ισχύος τους και την πτώση των αντίστοιχων παλαιών ευρωπαϊκών δυνάμεων και από την άλλη η εγγύτητα της Μ. Βρετανίας και η ανάγκη του συνεχούς ελέγχου της ισορροπίας δυνάμεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο σε συνδυασμό με την πτώση της ισχύος της βρετανικής αυτοκρατορίας και τις συνεχείς συγκρούσεις έχουν ως αποτέλεσμα διαφορετικές στρατηγικές αλλά μία κοινή γεωπολιτική αντίληψη⁵³.

Το ενιαίο του θαλάσσιου στοιχείου επιτρέπει την προβολή ισχύος σε κάθε σημείο του πλανήτη και τον έλεγχο του εμπορίου μέσω του ελέγχου των θαλάσσιων γραμμών επικοινωνίας. Η ναυτική ισχύς αποτελεί τμήμα ευρύτερης κοινής γεωπολιτικής αντίληψης για τη σημασία της θάλασσας στις πολιτικές επιδιώξεις ενός ισχυρού κράτους. Η φύση του υγρού στοιχείου που δεν υπόκειται σε κατάκτηση, η φυσική δυσκολία παρουσίας και ελέγχου της απέραντης θάλασσας, η ελευθερία κινήσεως σε αυτή και ο έλεγχος των θαλάσσιων γραμμών επικοινωνίας μέσω σημείων αποκλεισμού μαζί με το πνεύμα των θαλάσσιων εθνών που τα διαφοροποιεί από τα χερσαία αποτελούν κοινό τόπο και των δύο γεωπολιτικών της θάλασσας. Η χρήση του περιορισμένου πολέμου, του αποκλεισμού, της διπλωματίας των κανονιοφόρων, της σωστής χρήσης και αναλογίας μέσων και σκοπών που περιγράφει ο Corbett αλλά και γενικότερα η ευρύτερη ναυτική προσέγγιση παραμένουν εξαιρετικά επίκαιρες στις μέρες μας⁵⁴.

⁵³ Corbett J. S. (1911), *Some Principles of Maritime Strategy*, London, Longmans, Green and Co. σσ. 91-128, 155-161.

⁵⁴ Widen J.J. (2012), *Theorist of Maritime Strategy Sir Julian Corbett and his Contribution to Military and Naval Thought*, Corbett Centre For Maritime Policy Studies Series, σσ. 15-29, 93-119.

1.2.5 Θεωρία Της Εναέριας Ισχύος (*Air Power Theory*)

Η επίδραση της εναέριας ισχύος πάνω στη γεωπολιτική σκέψη παρήγαγε μία ποικιλία θεωριών. Το 1942 ο Αμερικανός George T. Renner υποστήριξε ότι η εξέλιξη του αεροπορικού μέσου δημιούργησε μία νέα γεωπολιτική (οικονομική, κοινωνική, πολιτική και στρατιωτική) πραγματικότητα και ότι εναέριες γραμμές επικοινωνιών ένωσαν την Heartland της Ευρασίας με μία μικρότερη αυτή της Αγγλο-Αμερικής μέσω των περιοχών της αρκτικής δημιουργώντας μία ενιαία heartland του βορείου ημισφαιρίου. Το χαρακτηριστικό της θεωρίας ήταν η αμοιβαία τρωτότητα τόσο της Ευρασιατικής όσο και της Αγγλο-Αμερικανικής Heartland από την Αρκτική. Η ενιαία αυτή ενδοχώρα θα ήταν το κυρίαρχο κέντρο ισχύος του κόσμου έχοντας τη δυνατότητα εσωτερικών διαδρομών μέσω της πολικής περιοχής. Έτσι η Αρκτική ως η αξονική περιοχή⁵⁵ (Pivot area) του κόσμου γινόταν το κλειδί για τον έλεγχο του κόσμου⁵⁶.

Μία διαφορετική άποψη ήταν του Ρώσου πρωτοπόρου Alexander de Seversky⁵⁷ που το 1950 παρουσίασε την «..παγκόσμια οπτική του αεροπόρου..» που ήταν ο παγκόσμιος χάρτης σε μία προβολή ίσων αποστάσεων με κέντρο τον Βόρειο Πόλο. Το Δυτικό ημισφαίριο βρίσκεται στα νότια του Πόλου ενώ η Ευρασία και η Αφρική στα βόρεια του, δημιουργώντας ένα διαχωρισμό του παλαιού με το νέο κόσμο. Η περιοχή κυριαρχίας της Βόρειας Αμερικής είναι η Λατινική Αμερική ενώ κατ' αναλογία η περιοχή κυριαρχίας της Σοβιετικής Ένωσης είναι η Νότια- Νοτιο-Ανατολική Ασία και το μεγαλύτερο τμήμα της υποσαχάριας Αφρικής. Οι περιοχές που η εναέρια κυριαρχία των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ είχαν επικάλυψη, δηλαδή η Αγγλο-Αμερική, η Ευρασιατική Heartland, η Ευρώπη, η Μέση Ανατολή και η Βόρειος Αφρική, ήταν η περιοχή της διαμάχης⁵⁸ που μέσω της εναέριας ισχύος μπορούσε να επιτευχθεί ο παγκόσμιος έλεγχος⁵⁹.

Ο de Seversky θεωρούσε ότι η εναέρια υπεροπλία και μαζί με αυτήν ο έλεγχος της βόρειας ημισφαιρικής περιοχής της διαμάχης μπορούσε να επιτευχθεί από μία δύναμη μέσω μίας ολικής αεροπορικής σύγκρουσης. Παρ' ότι θεωρούσε ότι μόνο οι ΗΠΑ, η ΕΣΣΔ και

⁵⁵ Βλ Εικόνα Νο6 στο Παράρτημα Εικόνων – Σχεδιαγραμμάτων – Χαρτών. Οι Στρατηγικοί διάδρομοι της Αρκτικής στις μελλοντικές σχέσεις του κόσμου.

⁵⁶ Renner G. T. (1942), *Human Geography in The Air Age (A Text for High School Students)*, New York, The Macmillan Company, σσ. 60-159.

⁵⁷ Ο Alexander de Seversky ήταν Ρώσος πρωτοπόρος στην αεροπορική ιδέα. Πολέμησε ως πιλότος στον Α ΠΠ όπου τραυματίστηκε αλλά είχε έντονη πολεμική δράση. Οντας φιλικός ως προς το τσαρικό καθεστώς κατά τη διάρκεια της επανάστασης των μπολσεβίκων το 1917 μετανάστευσε στην Αμερική όπου πρόσφερε τις υπηρεσίες του στο υπουργείο πολέμου και ίδρυσε την Seversky Aircraft Corporation. Ήταν υπέρμαχος του αεροπορικού μέσου και της αεροπορικής στρατηγικής.

⁵⁸ Βλ Εικόνα Νο 7 στο Παράρτημα Εικόνων – Σχεδιαγραμμάτων – Χαρτών. Η σχηματοποίηση της θεωρίας του Alexander de Seversky

⁵⁹ De Seversky A. (1950), *Air Power: Key to Survival*, New York, Simon & Schuster, σσ. 11.

ίσως η Μ. Βρετανία μπορούσαν να γίνουν μεγάλες αεροπορικές δυνάμεις, στη θεωρία κάθε χώρα με το απαραίτητο δυναμικό θα μπορούσε να επιτύχει κυριαρχία⁶⁰.

Ένας άλλος αμερικανός ο Αντισυνταγματάρχης Bill Mitchell, έχοντας επιρροές από τους πρωτοπόρους Ιταλούς G. Carroni και Giulio Douhet, έδωσε στο αεροπορικό όπλο από τη δεκαετία του 1930 νέα πνοή αφού έδειξε τις δυνατότητες προβολής ισχύος σε κάθε σημείο του πλανήτη μέσω των στρατηγικών βομβαρδιστικών από προωθημένες βάσεις, κάτι που μέχρι τότε μπορούσε να κάνει μόνο το πολεμικό ναυτικό. Ο συνδυασμός αεροπλανοφόρου και αεροπλάνου έθεσε νέες βάσεις στο αεροπορικό όπλο ενώ η δυνατότητα κατασκευής στρατηγικών βομβαρδιστικών μετέβαλε τη στρατηγική του αεροπορικού πολέμου. Οι νέες τεχνολογίες που έδωσαν μεγάλη εξέλιξη στο αεροπορικό όπλο επηρέασαν και τις γενικότερες γεωπολιτικές θεωρίες, τουλάχιστον πριν την έλευση των πυρηνικών όπλων⁶¹.

1.2.6 Θεωρίες Του Ψυχρού Πολέμου Κρατο-κεντρικές (Containment – Domino Theory – Balance of Power Linkages – Linchpin States Theory)

Όλες οι θεωρίες του ψυχρού πολέμου είχαν ως βάση τη θεωρία της Heartland του Halford Mackinder ή την εξέλιξη της την Rimland του Spykman. Το «μακρύ τηλεγράφημα» του George Kennan⁶² το 1946 προειδοποιούσε για τον επερχόμενο ρωσικό επεκτατισμό και αποτέλεσε για τους αμερικάνους αντικομμουνιστές την ιδεολογική πλατφόρμα για την ανάσχεση της ΕΣΣΔ σε κάθε σημείο της Heartland. Την στρατηγική της ανάσχεσης (Containment) αγκάλιασαν πολλοί πολιτικοί όπως οι Dean Acheson, Dwight Eisenhower, Henry Kissinger, Richard Nixon, Zbigniew Brzezinski κ.α. και η ανάσχεση αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής.

Η θεωρία του ντόμινο (Domino Theory) που προτάθηκε αρχικά από τον William Bullitt το 1947 είχε ως βασική ιδέα το φόβο διασποράς του κομμουνισμού μέσω της Κίνας και της Νοτιοανατολικής Ασίας και αποτέλεσε την αιτία της επέμβασης των ΗΠΑ στο Βιετνάμ. Η Domino Theory δεν είχε μόνο εφαρμογή στην Rimland των Mackinder – Spykman αλλά στη Λατινική Αμερική, στην Αφρική και όπου αλλού υπήρχε πολιτικό έρεισμα καταπολέμησης του κομμουνισμού και του καπιταλισμού αντίστοιχα από την ΕΣΣΔ. Ο στόχος ήταν μέσω της υποστήριξης στρατιωτικής, οικονομικής και πολιτικής υποστηρικτών των δύο

⁶⁰ Cohen S. B. (2015), *Geopolitics The Geography of International Relation*, Rowman & Littlefield, 3^η έκδοση, σσ. 27-28.

⁶¹ Weigley R.F. (1973), *The American Way of War*, Indiana University Press, σσ.

⁶² Ο George Kennan ήταν διπλωμάτης και πρεσβευτής των ΗΠΑ στην ΕΣΣΔ. Το 1946 έστειλε ένα έγγραφο που έγινε γνωστό ως το «μακρύ τηλεγράφημα» που προειδοποιούσε για τον ρωσικό επεκτατισμό και την αδήριτη ανάγκη ανάσχεσης και περιορισμού του από περιοχές στρατηγικής σημασίας των ΗΠΑ.

υπερδυνάμεων να προστατευθούν υλικοί πόροι και αγορές προϊόντων και να απαγορευτεί η δυνατότητα στον αντίπαλο να δημιουργήσει στρατιωτικές βάσεις.

Μία τρίτη θεωρία, αυτή της Balance of Power linkages, δηλαδή της σύνδεσης της ισορροπίας ισχύος προτάθηκε από τον Henry Kissinger το 1979⁶³ που εισήγαγε τον όρο γεωπολιτική ως συνώνυμο των πολιτικών της παγκόσμιας ισορροπίας ισχύος⁶⁴. Η θεωρία έπαιρνε ως δεδομένη τη σύνδεση κάθε σύγκρουσης σε κάποιο σημείο του πλανήτη με τον υπόλοιπο πλανήτη. Κάθε επίδειξη ανικανότητας των ΗΠΑ ή της Δύσης σε κάποιο σημείο του πλανήτη όπως στην Ασία ή την Αφρική θα εξέθετε την αξιοπιστία των ΗΠΑ σε άλλα σημεία του πλανήτη, όπως π.χ. στη Μέση Ανατολή. Η θεωρία χρησιμοποιήθηκε για τη σύνδεση των ΗΠΑ με την Κίνα εναντίον της ΕΣΣΔ παράλληλα με μία συμφωνία στρατηγικών εξοπλισμών με την ΕΣΣΔ.

Η έτερη θεωρία γεωπολιτικής του ψυχρού πολέμου είχε ως κύριο εκφραστή τον Zbigniew Brzezinski, του οποίου η γεωπολιτική σκοπιά βασιζόταν στη σύγκρουση της Ευρασιατικής χερσαίας δύναμης και των θαλάσσιων δυνάμεων. Η ανάσχεση λειτουργούσε κατ' αυτόν με την απαγόρευση κυριαρχίας της ΕΣΣΔ πάνω σε κράτη μοχλούς («linchpin states»), που ήταν καθορισμένα τόσο βάσει γεωγραφικής θέσης όσο και βάσει οικονομικής και στρατιωτικής επιρροής. Τα κράτη αυτά ήταν η Γερμανία, η Πολωνία, το Ιράν, το Πακιστάν – Αφγανιστάν, η Νότιος Κορέα και οι Φιλιππίνες. Η κυριαρχία των ΗΠΑ σε αυτά θα μπορούσε να περιορίσει την αυτοκρατορική δύναμη της ΕΣΣΔ προστατεύοντας την Ευρώπη και την Ιαπωνία. Η θεωρία τελικά υποτίμησε την ισχύ και τη δυναμική της Κίνας, της Ινδίας και τον κίνδυνο προσεταιρισμού με αδύναμα ή ασταθή κράτη⁶⁵.

1.2.7 Παγκόσμιες θεωρίες Γεωπολιτικής στον ψυχρό πόλεμο (Polycentric International Power System – Unitary Economically Based World System – Environmentally / Socially Ordered Geopolitics)

Η επαναφορά της γεωπολιτικής τη δεκαετία του 1960 και 1970 είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση κάποιων θεωριών παγκόσμιας ή ολιστικής θέασης του κόσμου που είχαν απέναντι

⁶³ Ο Henry Kissinger ήταν υπουργός εξωτερικών επί προεδρίας R. Nixon και συνέβαλε τα μέγιστα για τον προσεταιρισμό της Κίνας και την τριγωνική διπλωματία. Παρά τις κατηγορίες για τον τρόπο λήψης αποφάσεων του στο υπουργείο εξωτερικών αποτελεί αναμφισβήτητα εξέχουσα φιγούρα της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής.

⁶⁴ Kissinger Henry (1994), *Diplomacy*, Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη ABE, σσ. 783-815.

⁶⁵ Cohen S. B. (2015), *Geopolitics The Geography of International Relation*, Rowman & Littlefield, 3^η έκδοση, σσ. 29-30.

τους τη διπολική γεωπολιτική του ψυχρού πολέμου και έτσι δεν έτυχαν τότε μεγάλης προσοχής και αποδοχής από τους πολιτικούς και τους ακαδημαϊκούς της εποχής.

Η πρώτη θεωρία ήταν η πολυκεντρική / πολυεπίπεδη προσέγγιση του Αμερικανού Cohen, που απέρριπτε την Heartland Theory της παγκόσμιας κυριαρχίας και πρότεινε μία πιο ευέλικτη ιεραρχία γεωστρατηγικών βασιλείων, γεωπολιτικών περιοχών, ζωνών συγκρούσεων, εθνικών κρατών και υποεθνικών οντοτήτων σε ένα σύστημα που εξελισσόταν μέσω δυνάμεων δυναμικής ισορροπίας⁶⁶. Μία δεκαετία αργότερα ο Cohen έδειξε ότι τα δομικά στοιχεία του παγκόσμιου χώρου εξελίσσονται σε ειδική ενσωμάτωση με πολλά μέρη διαφορετικών γεωπολιτικών επιπέδων. Η ισορροπία διατηρείται με μετακίνηση από το ένα επίπεδο στο άλλο μέσω απαντήσεων σε βραχυχρόνιες διαταραχές. Η περιφερειοποίηση και όχι η παγκοσμιοποίηση είναι αυτό που μετασχηματίζει τις γεωπολιτικές σχέσεις⁶⁷. Ο Βρετανός G. R. Chorne το 1969 παρουσίασε αντίστοιχα ένα γεωπολιτικό σύστημα δέκα τοπικών ομαδοποιήσεων βασισμένων ιεραρχικά με κοινή ιστορική και πολιτισμική βάση. Κατά την άποψη του Chorne η παγκόσμια ισορροπία ισχύος μετακινούταν από την Ευρώπη και τη Δύση στην Ασία και τον Ειρηνικό Ωκεανό, και προέβλεψε ότι ο Ειρηνικός θα αποτελέσει στο μέλλον το πεδίο σύγκρουσης των ΗΠΑ, Κίνας και Ρωσίας.

Η δεύτερη θεωρία είναι αυτή της ενοποιημένης οικονομικά παγκόσμιας σκηνής. Ο Άγγλος γεωγράφος Taylor το 1989 απομακρύνθηκε από τη «ρεαλιστική» προσέγγιση της γεωπολιτικής της ισχύος όταν υιοθέτησε ένα παγκόσμιο σύστημα βασισμένο στο θεωρούμενο ενιαίο οικουμενικό παγκόσμιο οικονομικό σύστημα⁶⁸. Χρησιμοποιώντας το έργο του Αμερικανού πολιτικού επιστήμονα E. Wallerstein⁶⁹ και το μοντέλο του G. Modelski για τους κύκλους της παγκόσμιας ισχύος (μία εναλλακτική της ρεαλιστικής άποψης της θεωρίας της ηγεμονικής σταθερότητας), ο Taylor παρουσίασε την ισχύ και την πολιτική στο πλαίσιο μιας κυκλικής παγκόσμιας οικονομίας στην οποία έθνη-κράτη και γεωγραφικές ιδιαιτερότητες συνδυάζονται.

Η τρίτη θεωρία είναι του Γάλλου Yves Lacoste, που εκφραζόμενος στο περιοδικό “Herodote” απομακρύνθηκε από τον παλαιό σωβινισμό της γεωπολιτικής των κρατών και

⁶⁶ Cohen S. B. (1973), *Geography and Politics in a World Divided*, New York, Oxford University Press, 2^η έκδοση, σσ. 59-89.

⁶⁷ Cohen. S.B. (1982), «A New Map of Geopolitical Equilibrium: A Developmental Approach», *Political Geography Quarterly* 1, No3, σσ. 223-242.

⁶⁸ Taylor Peter J. (1989), *Political Geography*, Harlow, England: Longman Scientific and Technical, 2^η έκδοση, σσ. 2-41.

⁶⁹ Ο κοινωνιολόγος και πολιτικός επιστήμονας Emmanuel Wallerstein έχει μελετήσει το καπιταλιστικό σύστημα σε μακροσκοπικό επίπεδο, θεωρεί ότι μακροσκοπικά ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει και θα επικρατήσει ένα παγκόσμιο κοινωνικό σύστημα. Οι απόψεις του περί πτώσης των ΗΠΑ, και ότι υφίσταται διαχωρισμός όχι μεταξύ Ανατολής-Δύσης αλλά μεταξύ Βορρά-Νότου τον κατέταξαν στους αντί-συστημικούς πολιτικούς επιστήμονες (μαζί με Noam Tsomsky κ.α.)

εστίασε στο χώρο. Έτσι παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα συνδυάζονται με την οικολογία και τη γεωπολιτική καθώς και θέματα παγκόσμιας φτώχειας και εξάντλησης πόρων⁷⁰. Παρ' ότι η Γαλλική σχολή δεν παρουσίασε μια ενιαία θεωρία ωστόσο φώτισε παγκόσμια προβλήματα υπό το πρίσμα συνδυασμένης γεωπολιτικής.

1.2.8 Γεωπολιτικές θεωρίας της Μετά-Ψυχροπολεμικής εποχής.

Το τέλος του ψυχρού πολέμου δημιούργησε ένα πλήθος προσεγγίσεων της γεωπολιτικής. Ο Fukuyama θεώρησε το τέλος του ψυχρού πολέμου ως το τέλος του μαρξισμού-λενινισμού και το θρίαμβο της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας και των ελεύθερων αγορών που θα δημιουργούσαν ένα παγκόσμιο ομοιογενές κράτος. Υπό αυτή την οπτική οι γεωγραφικές διαφορές και κατά συνέπεια η γεωπολιτική θα είχαν λίγο έως καθόλου ρόλο να παίζουν⁷¹. Για άλλους η πτώση της ΕΣΣΔ σήμανε μία «νέα παγκόσμια τάξη»⁷² και την ηγεμονία / μονοκρατορία των ΗΠΑ στον κόσμο. Το διπολικό παγκόσμιο σύστημα έγινε εν μία νυκτί μονοπολικό.

Διαφορετική ήταν η προσέγγιση του R. Carlan, η λεγόμενη γεωπολιτική της «αναρχίας». Ο χάρτης του μέλλοντος κατά τον Carlan είναι διαχωρισμένος στον πλούσιο Βορρά και το φτωχό Νότο. Ο Νότος και ιδιαίτερα η Αφρική είναι καταδικασμένος στο χάος και μόνο οι ΗΠΑ έχουν την ισχύ να σταθεροποιήσουν τον κόσμο ενάντια σε αυταρχικά καθεστώτα ή στον ισλαμικό αντιμοντερνισμό⁷³. Η πτώση του κομμουνισμού τελικά δεν οδήγησε σε σταθερές οικονομίες της αγοράς, ενώ πολλές από τις επεμβάσεις των ΗΠΑ και της Δύσης (μονομερείς ή όχι) δημιούργησαν χάος⁷⁴. Τα κύρια ρεύματα της γεωπολιτικής σήμερα ακολουθούν τις γεωπολιτικές θεωρίες είτε της κρατο-κεντρικής/πολιτικής είτε της οικουμενικής / γεωγραφικής και έχουν ως αποτέλεσμα προτάσεις προβολής ισχύος στην κεντρική και Ανατολική Ευρώπη ώστε να αδυνατίσουν τη ρωσική Heartland⁷⁵, είτε

⁷⁰ Cohen S. B. (2015), *Geopolitics The Geography of International Relation*, Rowman & Littlefield, 3^η έκδοση, σσ. 31.

⁷¹ Fukuyama Francis (1992), *End of History and the Last Man*, New York, Free Press, σσ. 199-208, 287-299.

⁷² Το 1990 ο πρόεδρος G. H. W. Bush απευθυνόμενος στο Κογκρέσο καθόρισε την πολιτική πίσω από τον πόλεμο στο Ιράκ ως τον οραματισμό μίας νέας τάξης πραγμάτων «..new world order..» οδηγούμενη από τις ΗΠΑ.

⁷³ Kaplan Robert D. (2000), *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Cold War*, New York Random House, σσ. 37-41, 51-57.

⁷⁴ Ιράκ, Αφγανιστάν, Λιβύη είναι τα πιο έντονα παραδείγματα της δυτικής επέμβασης που δημιούργησε γεωπολιτικό χάος, δείχνοντας ταυτόχρονα τα όρια της ισχύος (στρατιωτικής και πολιτιστικής) των ΗΠΑ στον κόσμο.

⁷⁵ Αυτής της μορφής προτάσεις είχαν ως αποτέλεσμα το «ξύπνημα» του ρωσικού ρεαλισμού και τον πόλεμο στη Γεωργία το 2004 και στην Ουκρανία το 2014, ενώ οι κυρώσεις που επεβλήθησαν στη Ρωσία ως αντιστάθμισμα στην επιθετική κίνηση προσάρτησης της Κριμαίας το 2014 έφεραν πιο κοντά την Ρωσία με την Κίνα, δημιουργώντας ένα «γεωπολιτικό πονοκέφαλο» στους οραματιστές της Asian Pivot των ΗΠΑ. Δυτικοί

προτάσεις αντιμετώπισης της ανόδου και της ανάσχεσης της Κίνας. Το λεγόμενο Asian Pivot αντικατοπτρίζει την αλλαγή της γεωπολιτικής σημασίας που έχει πλέον η Νοτιοανατολική Ασία στη παγκόσμια διαμάχη ισχύος.

Ο S. Huntington προτείνει γεωπολιτική της Δύσης εναντίων των υπολοίπων, θεωρώντας ότι η κυριαρχία μπορεί να διατηρηθεί αν διαιρεθούν και αντιμετωπισθούν οι υπόλοιποι πολιτισμοί. Η κύρια θέση του είναι ότι στο μέλλον οι πόλεμοι δεν θα είναι ιδεολογικοί αλλά πολιτισμικοί και ότι οι ζώνες σύγκρουσης θα είναι οι γεωγραφικές ζώνες / όρια των πολιτισμών αυτών. Διαχωρίζει τους πολιτισμούς σε Δυτικό, Κομφουκιανικό, Ιαπωνικό, Ισλαμικό, Ινδουιστικό, Σλαβό-Ορθόδοξο, Λατινο-Αμερικανικό και Αφρικανικό, αγνοεί τους ενδο-θρησκευτικούς διαχωρισμούς, τους εθνικούς, οικονομικούς και στρατηγικούς και θεωρεί ότι τα πολιτισμικά σύνορα παραμένουν αμετάβλητα παρά τις μεταναστευτικές ροές και τις δημογραφικές αλλαγές⁷⁶.

Οι σύγχρονοι εκπρόσωποι της «κριτικής» σχολής Agnew και Tuathail εφαρμόζουν κοινωνική επιστημονική κριτική σκέψη στο πως εφαρμόζεται η ισχύς και πως αυτή μπορεί να αντιμετωπισθεί. Ο Αμερικανός Friedman από την άλλη πλευρά έχει εισάγει τη φιλελεύθερη θεωρία της παγκοσμιοποιημένης γης «flatter earth» όπου υπάρχει μόνο ένα επίπεδο, αυτό του εμπορίου όπου όλοι οι ανταγωνιστές έχουν τις ίδιες ευκαιρίες και όπου οι ιστορικοί και οι γεωπολιτικοί διαχωρισμοί γίνονται ολοένα και πιο άσχετοι⁷⁷.

1.3 Ανάλυση του όρου ενέργεια και την επίπτωση της στην οικονομία. Συσχέτιση ενέργειας με πολιτική και ασφάλεια. Γεωπολιτική της Ενέργειας.

1.3.1 Ενέργεια και Οικονομία.

Η ενέργεια παίζει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη ζωή μας. Αρκεί να φανταστούμε την υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου που θα επέλθει αν σταματήσει η ροή ηλεκτρισμού που αποτελεί τη βασική συνιστώσα αυτού που συνήθως αποκαλούμε με μία λέξη: ενέργεια. Η ενέργεια στη ζωή μας επιτρέπει τη λειτουργία συσκευών που κάνουν τη ζωή μας πιο εύκολη και άνετη και που χωρίς αυτές θα γυρνούσαμε σε ένα τρόπο ζωής αιώνων πίσω στο

διανοητές του ρεαλισμού όπως οι Mearsheimer, Walt και άλλοι διατείνονται ότι ο κύριος αντίπαλος των ΗΠΑ θα είναι η Κίνα και όχι η Ρωσία και ότι ενέργειες στην Heartland της Ρωσίας έχουν το αντίθετο από το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

⁷⁶ Huntington Samuel P. (1993), «*The Class of Civilizations*», Foreign Affairs, Summer 1993, Vol. 72 No3, σσ. 22-49.

⁷⁷ Friedman Thomas (2005), *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*, Farrar, Straus and Giroux, σσ. 1-18.

παρελθόν. Δεν υπάρχει ούτε ένας τομέας της καθημερινότητας μας που δεν εξαρτάται από την ενέργεια, όποια μορφή και αν έχει αυτή.

Η παραγωγή ενέργειας, η βαριά βιομηχανία και κάθε είδος βιομηχανίας που χρησιμοποιεί ενέργεια είτε για φωτισμό είτε για λειτουργία μηχανημάτων υπόκειται στην εξάρτηση της. Μεταφορές πλοίων – αεροσκαφών και κάθε είδους οχημάτων εξαρτώνται από την επάρκεια καυσίμων για την λειτουργία των κινητήρων τους. Ο φωτισμός οδών, κτιρίων και χώρων μαζικής εστίασης εξαρτάται από την παροχή ηλεκτρισμού για την παραγωγή του οποίου απαιτείται η παροχή ενέργειας. Η παροχή κατά συνέπεια ηλεκτρισμού για τις ιδιωτικές κατοικίες είναι δυνατή μόνο όταν υφίσταται ένα μόνιμο δίκτυο παροχής ενέργειας που απαιτεί προφανώς ενέργεια. Οι κοινωνικές προεκτάσεις που έχει ο παράγοντας της ενέργειας είναι τρομακτικές και αρκεί ένα παράδειγμα να μας πείσει. Σκεφτείτε πως ήταν η ζωή μας ένα αιώνα πριν και συγκεκριμένα πριν το 1889 που ήρθε ο ηλεκτρισμός στην Ελλάδα. Καμία οικοσκευή με τη μορφή που τις γνωρίζουμε σήμερα δεν ήταν διαθέσιμη – δεν υπήρχε η δυνατότητα συντήρησης τροφίμων όπως γνωρίζουμε σήμερα – δεν υπήρχε φωτισμός με ηλεκτρικό ρεύμα – δεν υπήρχαν οι παροχές στις πόλεις όπως τις γνωρίζουμε σήμερα – και οι μεταφορές ήταν αργές – ακριβές και για λίγους.

Η μετάβαση από την αρχική μορφή ενέργειας που ήταν το ξύλο στο κάρβουνο παρείχε οικονομικές και περιβαλλοντικές βελτιώσεις ενώ ως μορφή καυσίμου περιείχε περισσότερη ενέργεια ανά μονάδα καυσίμου. Αυτή η πρωταρχική αλλαγή στο κάρβουνο έδωσε την αρχική προώθηση στην βιομηχανική επανάσταση μέσω της ενέργειας του ατμού αλλά ήταν ταυτόχρονα η πηγή της απαραίτητης ενέργειας για τη μετατροπή των ορυκτών σε σίδηρο και ατσάλι. Μία σημαντική πτυχή της μετάβασης από το ξύλο στο κάρβουνο ήταν και η πυκνότητα ενέργειας που ήταν σημαντικά μεγαλύτερη στο κάρβουνο. Η επόμενη μεγάλη αλλαγή καυσίμου ήταν το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο που μείωσαν σημαντικά την επιρροή του κάρβουνου στο μερίδιο ενέργειας παγκοσμίως. Η χρήση πετρελαίου έπαιξε δραματικό ρόλο στην βελτίωση των μεταφορών και έκανε το πετρέλαιο το κύριο μεταφορικό καύσιμο. Στη σημερινή εποχή αντιμετωπίζουμε το δίλημμα μετάβασης από τους υδρογονάνθρακες στις ήπιες μορφές ενέργειας (HME) / ανανεώσιμες, μία μετάβαση από μία ενέργεια καυσίμου σε μία άλλη που έχει τα μειονεκτήματα του υψηλού κόστους και της σημαντικά μικρότερης ενεργειακής πυκνότητας. Η ανθρωπότητα λοιπόν θα κληθεί να αλλάξει το είδος καυσίμου και η μετάβαση θα εξαρτηθεί από τα αποθέματα των υδρογονανθράκων και το λεγόμενο «peak oil»⁷⁸ και από τις τεχνολογικές καινοτομίες που θα

⁷⁸ Το «peak oil» είναι το χρονικό σημείο της μέγιστης παραγωγής πετρελαίου παγκοσμίως. Το σημείο αυτό δηλώνει τη μείωση της παραγωγής του πετρελαίου άρα και των διαθέσιμων και δείχνει πως η επάρκεια της πρώτης ύλης αυτής αρχίζει και μειώνεται. Ο καθηγητής Δ.Β. Κόκκινος στο βιβλίο του *Γεωπολιτική της*

καταστήσουν τις ΗΜΕ ανταγωνιστικές ως προς το πετρέλαιο. Η μετάβαση θα πάρει χρόνο και πιθανώς να συνοδευτεί με πίεση της αγοράς ενέργειας που θα δημιουργήσει αναπόφευκτα πολιτικά γεγονότα⁷⁹.

Αυτό που εύκολα συνάγεται λοιπόν είναι ότι κάθε μορφή οικονομικής δραστηριότητας χρησιμοποιεί ενέργεια είτε πρωτογενώς είτε δευτερογενώς προκειμένου να παραχθεί οποιοδήποτε οικονομικό αγαθό. Συνεπώς η εξάρτηση της οικονομίας από τον ενεργειακό παράγοντα είναι άμεση και το κόστος της ενέργειας αυτής επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά της οικονομίας (ανταγωνιστικότητα, ρυθμός ανάπτυξης, επιχειρηματικότητα κλπ). Εφόσον υπάρχει επάρκεια ενέργειας και αυτή δεν εισάγεται αλλά παράγεται από πρώτες ύλες εντός ενός κράτους τότε η διαδικασία της παραγωγής ενέργειας δίνει προστιθέμενη αξία στην οικονομική δραστηριότητα της χώρας. Όταν όμως η ενέργεια που απαιτείται εισάγεται τότε υπάρχει απώλεια πόρων για την εισαγωγή των πρώτων υλών παραγωγής ενέργειας ή για την εισαγωγή έτοιμης ενέργειας (π.χ. ηλεκτρική) από τρίτους. Η εισαγόμενη ενέργεια εισάγει τον παράγοντα της εξάρτησης διότι η οικονομική δραστηριότητα είναι συνεχής και συνεπώς θα πρέπει να είναι συνεχής και η ροή ενέργειας ώστε να μην διαταράσσεται η οικονομική δραστηριότητα της χώρας.

Η οικονομική ανάπτυξη άλλων χωρών που με τη σειρά τους απαιτούν ενέργεια για την ικανοποίηση των αναγκών της οικονομίας τους δημιουργεί στην αγορά ενέργειας μία πίεση ζήτησης που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ρυθμιστικού παράγοντα που σχετίζεται με την επάρκεια και τη σταθερότητα ροής ενέργειας ή που μεταφράζεται σε επάρκεια και σταθερότητα ροής υδρογονανθράκων. Η αλματώδης ανάπτυξη των BRICS⁸⁰ άλλαξε τις απαιτήσεις ενέργειας και τις ροές της καθώς και τον παγκόσμιο ανταγωνισμό για την εύρεση πόρων που σχετίζονται με την παραγωγή ενέργειας.

1.3.2 Ενέργεια, Οικονομία, Πολιτική και Ασφάλεια.

Η επάρκεια του αγαθού της ενέργειας, που για κάθε πολίτη θεωρείται δεδομένη, είναι κάτι που απασχολεί σε καθημερινή βάση τους υπεύθυνους κάθε χώρας και που συχνά

Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη Ασία Μέση Ανατολή θεωρεί ότι το σημείο αυτό είναι περί το 2030 αν και μπορεί να μετατεθεί λίγο αργότερα με καλύτερη χρήση της τεχνολογίας σε συνάρτηση με την ανακάλυψη νέων αποθεμάτων. Βλ. σχήματα Νο 17 στο παράστημα εικόνων – σχεδιαγραμμάτων – χαρτών.

⁷⁹Simkins Betty J., Simkins Russell E. (2013), *Energy Finance and Economics: Analysis and Valuation, Risk Management, and the Future of Energy*, New Kersey, John Wiley & Sons Inc., The Robert W. Kolb Series in Finance, σσ.

⁸⁰ Ο Όρος BRICS υποδηλώνει τις χώρες Brazil, Russia, India, China και South Africa οι οποίες το 2009 πραγματοποίησαν σύνοδο κορυφής στο Αικατερίνμπουργκ της Ρωσίας στην προσπάθεια τους για μία «..δίκαιη, δημοκρατική, και πολυπολική παγκόσμια τάξη..» απέναντι στην πολιτική και οικονομική μονοκρατορία των ΗΠΑ.

εξαρτάται όχι από τους νόμους της αγοράς και της ζήτησης αλλά και από πολιτικές ή ακόμα και γεωπολιτικές σκοπιμότητες⁸¹. Το αγαθό της ενέργειας κακώς θεωρείται δεδομένο. Βέβαια, το ζήτημα της ενεργειακής επάρκειας είναι υπερ-πολιτικοποιημένο, κάτι που, συχνά, έχει οδηγήσει σε πολλές παρανοήσεις. Η ενέργεια δεν αντιμετωπίζεται απλά ως ένα ακόμα παγκόσμια εμπορεύσιμο αγαθό αλλά ως συστατικό της ασφάλειας ενός κράτους. Αυτό έχει να κάνει τόσο με τον κρίσιμο ρόλο που η ενέργεια παίζει στις σύγχρονες αναπτυγμένες (αλλά και αναπτυσσόμενες) οικονομίες όσο και με το γεγονός ότι η Δύση είναι ελλειμματική σε ενεργειακούς πόρους και, κατά συνέπεια, είναι αναγκασμένη να εισάγει ενέργεια από ασταθείς, και συχνά, εχθρικές περιοχές του πλανήτη. Πολύ μεγάλο ποσοστό των κοιτασμάτων πετρελαίου αλλά και άλλων μορφών ενέργειας είναι συγκεντρωμένο σε πολιτικά ασταθείς περιοχές του κόσμου όπως τη Μέση Ανατολή, τη Βόρειο Αφρική και τη Νότιο Ανατολική Ασία και αλλού. Αυτό συνιστά και τη μεγαλύτερη απειλή για την ενεργειακή της ασφάλεια. Το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο και το κάρβουνο, η βάση της σημερινής οικονομίας, δεν μπορούν να αντικατασταθούν με άλλες ύλες μη ανανεώσιμες και μπορούν να χρησιμοποιηθούν μέχρι να αδειάσουν τα αποθέματα τους.

Εκτός από τις οικονομικές και κοινωνικές προεκτάσεις υφίστανται και πολιτικό-στρατιωτικές προεκτάσεις αφού η ενέργεια αποτελεί μέσο στρατηγικής πίεσης για επίτευξη γεωπολιτικών στόχων. Χώρες με ενεργειακή αυτάρκεια δεν εξαρτώνται από την εισαγωγή ενέργειας πόσο μάλλον αν αυτή εισέρχεται από χώρες με τις οποίες δεν υφίστανται οι καλύτερες των σχέσεων. Η δυνατότητα ενέργειας και η αποθήκευση αυτής (είτε με την μορφή διαθέσιμου δυναμικού φραγμάτων ή άλλης μορφής) αποτελούν ουσιαστικά ενεργειακή εφεδρεία που είναι πολύ σημαντική σε περίπτωση αντιπαράθεσης ή όξυνσης των σχέσεων με έτερη χώρα⁸². Η ενεργειακή λοιπόν εφεδρεία αποτελεί στρατηγικό πλεονέκτημα κάθε χώρας που μπορεί να το έχει.

Με δεδομένα: ότι παρά τις τεχνολογικές ανακαλύψεις της πυρηνικής τεχνολογίας και των υπολογιστών ο κόσμος μας παραμένει «κόσμος υδρογονανθράκων», ότι οι υδρογονάνθρακες αποτελούν προϊόν που σταδιακά εξαντλείται και βρίσκεται συγκεντρωμένο σε συγκεκριμένα σημεία του πλανήτη, ότι οι οικονομίες του κόσμου, των οποίων το ΑΕΠ είναι άμεσα συνδεδεμένο με την αύξηση καταναλωτικής ενέργειας, ζητούν

⁸¹ Bradley Robert L. Jr., Fulmer Richard W. (2004), *Energy as the Master Resource: An Introduction to the History, Technology, Economics, and Public Policy of Energy*, Kendall/Hull Publishing Co, σσ. 1-12.

⁸² Η ουκρανική κρίση του 2009 όταν η Μόσχα έκοψε τη παροχή φυσικού αερίου προς την Ουκρανία και προς την υπόλοιπη Ευρώπη για δεκαοκτώ ημέρες δημιουργώντας ενεργειακούς πονοκεφάλους σε όλες τις ηγεσίες της ΕΕ αποτελεί το καλύτερο παράδειγμα της σημασίας της ενεργειακής αυτάρκειας. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι μετά την κρίση αυτή η ΕΕ εξέδωσε το Σεπτέμβριο του 2009 την οδηγία 2009/119/EK σχετικά με την ενεργειακή πολιτική ασφαλείας στις χώρες μέλη και το Σεπτέμβριο του 2011 την ενεργειακή πολιτική της ΕΕ με το κείμενο COM(2011) 539 final.

ολοένα περισσότερη ενέργεια, γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι η ασφάλεια εφοδιασμού με ενέργεια είναι και θα αποτελέσει και στο μέλλον το κύριο θέμα των γεωπολιτικών συγκρούσεων⁸³. Η σύνδεση λοιπόν της ενέργειας στην οικονομία και της πολιτικής στην ενεργειακή ασφάλεια είναι προφανής.

1.3.3 Γεωπολιτική της ενέργειας

Η ενέργεια σε παγκόσμιο επίπεδο, σήμερα, παράγεται από υγρά καύσιμα σε ποσοστό 34,3%, κάρβουνο σε ποσοστό 27,5%, φυσικό αέριο σε ποσοστό 22,6%, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας σε ποσοστό 10,2% και πυρηνική ενέργεια σε ποσοστό 5,4% ενώ οι τελευταίες εκτιμήσεις για τις παγκόσμιες ενεργειακές ανάγκες για το 2035 δείχνουν ότι το πετρέλαιο, ο άνθρακας και το φυσικό αέριο θα κυριαρχούν στο ενεργειακό μείγμα παρέχοντας το 79,1% των παγκόσμιων αναγκών ενέργειας σε σχέση με το 84,4% που παρείχαν το 2008⁸⁴. Η ανάπτυξη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, που θα αποτελέσουν και το μέλλον της ενέργειας παγκοσμίως, είναι ο λόγος της μείωσης του ποσοστού υδρογονανθράκων στο μέλλον. Ωστόσο ο ρυθμός αύξησης της παραγόμενης ενέργειας από ΑΠΕ και της διασύνδεσης της στο παγκόσμιο δίκτυο ενέργειας είναι μικρός. Η μείωση του κόστους της παραγόμενης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές θα λειτουργήσει ευεργετικά στην σταδιακή απεξάρτηση από το πετρέλαιο και τους υπόλοιπους υδρογονάνθρακες, των οποίων ο έλεγχος των τιμών και ειδικά του πετρελαίου δηλαδή ο έλεγχος του κόστους ενέργειας συνδέεται άμεσα με γεωπολιτικά γεγονότα όπως δείχνει και η διακύμανση της τιμής του διαχρονικά⁸⁵.

Ωστόσο η μετάβαση από το υφιστάμενο μοντέλο της οικονομίας-τεχνολογίας-κοινωνίας βασισμένο και εξαρτώμενο από τους υδρογονάνθρακες («Hydrocarbon man») στο πρότυπο μοντέλο της καθαρής ενέργειας από ανανεώσιμες μορφές έχει τη γεωπολιτική προέκταση ότι η πηγή της ενέργειας θα βρίσκεται δίπλα στον τελικό καταναλωτή απομακρύνοντας τον πονοκέφαλο της εξασφάλισης απρόσκοπτης ροής ενέργειας ανεξαρτήτως συνθηκών και μειώνοντας αυτόματα τη γεωπολιτική σημασία πολλών παραδοσιακών προμηθευτών υδρογονανθράκων.

Η Ευρώπη των 500 εκατομμυρίων κατοίκων, που αντιστοιχεί στο 7,5 % του παγκόσμιου πληθυσμού, καταναλώνει δυσανάλογα το 14,5 % της ενέργειας που καταναλώνεται

⁸³ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 29-32.

⁸⁴ Simkins Betty J., Simkins Russell E. (2013), *Energy Finance and Economics: Analysis and Valuation, Risk Management, and the Future of Energy*, New Kersey, John Wiley & Sons Inc., The Robert W. Kolb Series in Finance, σσ.

⁸⁵ Βλ Διάγραμμα Νο9 στο Παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων – Εικόνων.

παγκοσμίως. Ομοίως οι ΗΠΑ, που αντιστοιχούν στο 4,5 % του παγκόσμιου πληθυσμού, καταναλώνουν το 18.7 % της παγκόσμιας ενέργειας. Η αλματώδης ανάπτυξης της Κίνας αλλά και της Ασίας γενικότερα μετά το 1990 έφερε την Ασία στην πρώτη θέση ενεργειακών απαιτήσεων παγκοσμίως⁸⁶. Όλες οι αναλύσεις⁸⁷ δείχνουν ότι λόγω της αύξησης του πληθυσμού και της παγκόσμιας ανάπτυξης έστω και μικρής θα απαιτηθούν μεγαλύτερα ποσά ενέργειας παγκοσμίως, ζήτηση που θα δημιουργήσει ανταγωνισμούς για τον έλεγχο των πηγών ενέργειας και τη μεταφορά τους. Η Ευρώπη σήμερα εξαρτά πάνω από το 50% της χρησιμοποιούμενης ενέργειας της σε εισαγωγές από ασταθής περιοχές του πλανήτη και κατ' ανάγκη θα έρθει σε αντιπαράθεση με τις αναπτυσσόμενες χώρες (BRICS) για την εξασφάλιση των απαραίτητων υδρογονανθράκων. Ουσιαστικά η αμφισβήτηση των παραδοσιακών κέντρων ισχύος από τις χώρες BRICS και οι προκλήσεις ενέργειας τροφοδοτούν το παγκόσμιο σκηνικό⁸⁸. ΗΠΑ και Κίνα χρειάζονται τεράστιες ποσότητες ενέργειας και σταδιακά έρχονται σε αντιπαράθεση στην προσπάθεια της Κίνας για περιφερειακή ηγεμονία στην ΝΑ Ασία. Ρωσία, Ιράν και Σαουδική Αραβία εξαγουν και θα εξαγουν ενέργεια στο μέλλον έχοντας όμως στρατηγικές διαφορές και αντιπαλότητες στο πολιτικό πεδίο.

Η άνοδος της εξάρτησης των κοινωνιών από το πετρέλαιο και οι συνέπειες της εν καιρώ ειρήνης αλλά ακόμα περισσότερο εν καιρώ πολέμου διαμόρφωσαν τη γεωπολιτική διαπίστωση ότι η ενεργειακή επάρκεια και η ασφάλεια προμήθειας της αποτελούν βασική ανάγκη κάθε σύγχρονου κράτους το οποίο δεν μπορεί να υπάρξει αυτοδύναμα χωρίς αυτά. Έτσι οι μεγάλες δυνάμεις έχουν διαμορφώσει τη γεωστρατηγική τους⁸⁹ για τον έλεγχο των πρώτων υλών ή πηγών ενέργειας και την ασφάλεια μεταφοράς της⁹⁰.

Σε ένα κόσμο που τα αποθεματικά θα μειώνονται συνεχώς και η όρεξη για ενέργεια θα αυξάνεται η πιθανότητα ένοπλων συγκρούσεων θα πρέπει να θεωρείται πιθανή. Η ενέργεια ως παράγοντας στρατηγικής σημασίας για τις οικονομίες, τις στρατιωτικές δυνάμεις και την εσωτερική κοινωνική ηρεμία των εθνών κρατών μπορεί να προκαλέσει συγκρούσεις με τη μορφή εσωτερικών εμφύλιων (Νιγηρία), παρεμβάσεων από μεγάλες δυνάμεις (Ιράκ, Λιβύη),

⁸⁶ Βλ Σχήμα Νο 8 στο Παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων – Εικόνων.

⁸⁷ Ετήσιες εκθέσεις οργανισμών OPEC 2011, EIA 2012b, API 2012 και εταιριών Exxon Mobil 2012, BP 2012.

⁸⁸ Lesage Dries, Van de Graaf Thijs, Westphal Kirsten (2010), *Global Energy Governance in a Multipolar World*, Ashgate Publishing Limited, England, σσ. 15-37.

⁸⁹ Το δόγμα Carter των ΗΠΑ για τον Περσικό Κόλπο είχε διατυπωθεί το 1980 ως εξής: «...κάθε προσπάθεια από εξωτερική δύναμη για τον έλεγχο της περιοχής του Περσικού Κόλπου και παρεμπόδισης της ροής του πετρελαίου θα θεωρηθεί ως επίθεση στα ζωτικά συμφέροντα των ΗΠΑ που θα αντιμετωπίσουν μία τέτοια επίθεση με κάθε τρόπο συμπεριλαμβανομένου και στρατιωτικής ισχύος..» και θυμίζει πολύ το αντίστοιχο βρετανικό. Η βασική αρχή του δόγματος ήταν η δικαιολόγηση της απάντησης των ΗΠΑ στην Ιρακινή εισβολή στο Κουβέιτ το 1990.

⁹⁰ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 32.

ή ακόμα και πολέμων τρίτων («proxy wars») υποστηριζόμενων από μεγάλες δυνάμεις κατά το πρότυπο του ψυχρού πολέμου⁹¹. Ο έλεγχος των επικείμενων συγκρούσεων έγκειται στη μείωση της εξάρτησης από τους υδρογονάνθρακες με μία παράλληλη αύξηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας που όμως απαιτεί χρόνο, και στην υιοθέτηση μίας παγκόσμιας πολιτικής ισότιμης και ελεγχόμενης διανομής ενέργειας⁹² που όμως αντιτίθεται στις καταναγκαστικές δυτικές στρατηγικές ενεργειακής ασφάλειας⁹³.

Ο πόλεμος για τους πόρους («resource wars») αναμένεται να αποτελέσει στον αιώνα που ξεκινά την πιο πιθανή αιτία ανάφλεξης. Η Μέση Ανατολή (που ήδη φλέγεται και βρίσκεται σε φάση αναδιάρθρωσης), η περιοχή της Κασπίας, η Αρκτική και η Νότια θάλασσα της Κίνας (στην οποία οι πρώτες αντιπαραθέσεις ήδη ξεκίνησαν) θα αποτελέσουν μερικά από τα σημεία τριβής και πιθανής αντιπαραθέσεως⁹⁴. Η γεωπολιτική της ενέργειας αποτελεί πολύτιμο εργαλείο ανάλυσης και θα παίζει σημαντικό ρόλο στη χάραξη της στρατηγικής των δρώντων στις περιοχές αυτές.

1.4 Σύνδεση θεωριών Διεθνών Σχέσεων με τη Γεωπολιτική.

Οι κυριότερες θεωρίες των διεθνών σχέσεων δεν έμειναν αμετάβλητες στην πάροδο του χρόνου αλλά εξελίχθηκαν σε αλληλεπίδραση με ιστορικά γεγονότα που επηρέασαν με δραματικό τρόπο τον πλανήτη. Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, ο ψυχρός πόλεμος μεταξύ Ανατολής και Δύσης, η στενότερη συνεργασία που ανέπτυξαν τα δυτικά κράτη, το τέλος του ψυχρού πολέμου, οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 καθώς και οι μονομερείς επεμβάσεις στην Γιουγκοσλαβία το 1999 και στο Ιράκ το 2003, απασχόλησαν τη διεθνολογική κοινότητα⁹⁵. Έτσι έχουν υπάρξει τρεις μεγάλες θεωρητικές αντιπαραθέσεις, ενώ βρίσκεται σε εξέλιξη και μία τέταρτη. Η πρώτη ήταν μεταξύ του ουτοπικού φιλελευθερισμού και του ρεαλισμού, η δεύτερη μεταξύ των παραδοσιακών προσεγγίσεων και του συμπεριφορισμού, η Τρίτη μεταξύ των υποστηρικτών του νεορεαλισμού-

⁹¹ Lesage Dries, Van de Graaf Thijs, Westphal Kirsten (2010), *Global Energy Governance in a Multipolar World*, Ashgate Publishing Limited, England, σσ. 1-15.

⁹² Η αντίληψη μίας πολυμερούς ή ακόμα και παγκόσμιας «διακυβέρνησης» που υιοθετείται από πολλούς φιλελεύθερους συγγραφείς έρχεται σε αντίθεση με τη παρούσα πραγματικότητα όπου το πετρέλαιο και η διακύμανση της τιμής του αποτελεί όπλο. Παρά τη διάχυση του κινδύνου και την παγκοσμιοποίηση των αγορών, ακόμα και οι αγορές εξαρτώνται από κρατικές αποφάσεις και πολιτικές και δεν δρουν ανεξάρτητα. Έτσι μια «παγκόσμια ενεργειακή διακυβέρνηση» είναι μάλλον ευσεβής πόθος παρά πραγματικότητα.

⁹³ Peters Susanne (2004), «Coercive western energy security strategies: resource wars as a new threat to global security», *Geopolitics* Vol. 9 Issue1 2004, σσ. 187-212.

⁹⁴ Klare T. Michael (2001), *Resource Wars : The new Landscape of Global Conflict*, New York Metropolitan Books/Henry Holt & Co, σσ. 1-20.

⁹⁵ Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 63-65.

νεοφιλελευθερισμού με το νεομαρξισμό, ενώ η ευρισκόμενη σε εξέλιξη σήμερα αφορά στην αμφισβήτηση ανάμεσα στις καθιερωμένες παραδόσεις και τις μεταθετικιστικές εναλλακτικές προσεγγίσεις⁹⁶. Τα γεγονότα και η Ουκρανική κρίση με την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 αναμένεται να αναθερμάνουν τη θεωρητική αντιπαράθεση μεταξύ των υποστηρικτών του ρεαλισμού και του φιλελευθερισμού.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων από επιστημολογικής άποψης και με βάσεις τις θεωρήσεις των Popper, Kuhn και Lakatos παρουσιάζουν θεωρητικές αδυναμίες ενώ επιδέχονται κριτική στη βάση τους. Ενώ απουσιάζει μία ενιαία θεωρία διεθνών σχέσεων η γεωπολιτική υφίσταται ως ενιαίο εργαλείο που με κατάλληλη επιστημολογική προσέγγιση θα μπορούσε να συμπληρώσει το κενό στις υφιστάμενες θεωρίες διεθνών σχέσεων είτε αντικαθιστώντας⁹⁷ τις, είτε αποτελώντας συμπληρωματικό εργαλείο ανάλυσης το αποτέλεσμα του οποίου θα τροφοδοτεί τη περαιτέρω δράση ανάλογα με την θεωρητική αφετηρία του πολιτικού επιστήμονα ή του εκάστοτε δρώντα (ρεαλιστική, φιλελεύθερη, ή άλλη).

Στην παρούσα εργασία θα γίνει μία προσπάθεια συσχέτισης των κυριοτέρων θεωριών όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί έως σήμερα με την γεωπολιτική και ιδιαίτερα με μία πτυχή της γεωπολιτικής: την γεωπολιτική της ενέργειας. Έτσι θα σχολιασθεί η θέση του Ρεαλισμού, του Φιλελευθερισμού, της Διεθνούς Κοινωνίας, των θεωριών της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας καθώς και Μεταθετικιστικών προσεγγίσεων καθώς και των διαφόρων προσεγγίσεων των θεωριών αυτών ως προς τη γεωπολιτική.

1.4.1 Ρεαλισμός και Γεωπολιτική.

⁹⁶ Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 64.

⁹⁷ Μάζης Θ. Ιωάννης (2012), *Μεταθεωρητική Κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής: Το Νεοθετικιστικό Πλαίσιο*, Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 201-378. Ο Ι. Μάζης είναι καθηγητής Οικονομικής Γεωγραφίας / Γεωπολιτικής στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και στο έργο του εξετάζει με κάθε σχολαστικότητα και υπό επιστημολογική οπτική γωνία τις διεθνολογικές θεωρίες τις ευρισκόμενες εντός τού νεοθετικιστικού πλαισίου τού κλάδου των Διεθνών Σχέσεων και εντοπίζει τις αντιφάσεις των επιμέρους θεωρητικών προσεγγίσεων. Αξιοποιώντας το υπόδειγμα του Imbre Lakatos επισημαίνει τις θεωρητικές αδυναμίες και προτείνει τη Σύγχρονη Συστημική Γεωπολιτική Ανάλυση ως μία ολοκληρωμένη θεωρία που έχοντας ως σημείο εκκίνησης το χώρο και τη γεωγραφία και αξιοποιώντας στοιχεία θεωρητικής υφής (είδη γεωγραφίας, είδη χώρων, συστημικά επίπεδα) όσο και μαθηματικά εργαλεία εξετάζει τους νόμους και τους πυλώνες ανακατανομής της ισχύος στο εσωτερικό διαφόρων χωρικών μορφών και συμπλόκων. Το έργο είναι μία πρότυπη προσπάθεια κατασκευής μίας ενιαίας θεωρητικής προσέγγισης των διεθνών σχέσεων με αφετηρία τη Γεωγραφία. Το έργο του δείχνει ότι η γεωπολιτική μπορεί να συνδυαστεί με τις θεωρίες των διεθνών σχέσεων, τόσο τις παραδοσιακές όσο και τις σύγχρονες, και με αφετηρία το γεωγραφικό παράγοντα να εξηγήσει και ει δυνατόν να προβλέψει το διεθνές γίνεσθαι.

Ο ρεαλισμός χαρακτηρίζεται από τις ακόλουθες βασικές θεωρητικές ιδέες και παραδοχές: η απαισιόδοξη ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης, η πεποίθηση ότι η αντιπαράθεση αποτελεί εγγενές στοιχείο των διεθνών σχέσεων και πως συνήθως οι διεθνείς αντιπαράθεσεις λύνονται με στρατιωτικά μέσα, το γεγονός πως η εθνική ασφάλεια και επιβίωση αποτελούν πρωταρχικό μέλημα για κάθε κράτος, η αμφισβήτηση της δυνατότητας προόδου σε διεθνή πολιτική που χαρακτηρίζεται από αναρχία. Το κράτος αποτελεί τη βασική μονάδα του διεθνούς συστήματος και όλοι οι οργανισμοί, οργανώσεις, άτομα είναι ασήμαντοι ή επηρεάζουν ελάχιστα. Τα κράτη δεν είναι ίσα μεταξύ τους αντίθετα υπάρχει μία ιεραρχία ισχύος μεταξύ τους. Τα πιο σημαντικά κράτη στις διεθνείς σχέσεις είναι οι μεγάλες δυνάμεις. Ανεξάρτητα από ποια προσέγγιση (κλασική ή σύγχρονη) και ποια εκδοχή του ρεαλισμού εξετάζουμε αυτά τα χαρακτηριστικά αποτελούν τον αξιακό πυρήνα της θεωρίας αυτής και παραμένουν σχεδόν αναλλοίωτα ακόμα και σήμερα.

Ο Κλασικός ρεαλισμός μπορούμε να πούμε ότι μπορεί να ταυτισθεί με το έργο των Θουκυδίδη, του Machiavelli, του Hobbes και του Morgenthau. Η άνιση κατανομή ισχύος του Θουκυδίδη είναι κάτι το φυσικό και πρέπει τα κράτη να λειτουργούν με σύνεση. Η αντίληψη του ρεαλισμού κατά τον Machiavelli σημαίνει χαρακτηριστικά λέοντα και αλεπούς για τον ηγέτη του κράτους που πρέπει να εκμεταλλεύεται κάθε ευκαιρία για την επιβίωση του κράτους του. Ο Hobbes συνδέει την ισχύ και την ασφάλεια του κράτους με την ανασφάλεια που προκαλεί στους γείτονες του προκαλώντας έτσι το δίλλημα ασφαλείας. Ο Morgenthau επισημαίνει ότι η ηθική των διεθνών σχέσεων διαφέρει από την προσωπική ηθική και θεωρεί ότι η πολιτική αποτελεί αυτόνομη σφαίρα δραστηριότητας που απαιτεί βαθιά κατανόηση των ανθρώπινων ορίων και ατελειών.

Ο συμπεριφορισμός και η αναζήτηση μιας θετικιστικής κοινωνικής επιστήμης των διεθνών σχέσεων δημιούργησε νέες ρεαλιστικές προσεγγίσεις μετά τη δεκαετία του 1950 και 1960. Ο στρατηγικός ρεαλισμός του T. Schelling εστιάζει κυρίως στη λήψη αποφάσεων θεμάτων εξωτερικής πολιτικής, τη διπλωματία και την απειλή χρήσης στρατιωτικής ισχύος. Ο K. Waltz και ο νεορεαλισμός⁹⁸ του αποτελεί αναμφίβολα τη σύγχρονη εκδοχή του ρεαλισμού και επικεντρώνεται στη δομή του διεθνούς συστήματος θεωρώντας ότι η δομή αλλάζει όταν αλλάζει η ισχύ των μεγάλων δυνάμεων. Θεωρεί δύο καταστάσεις του διεθνούς συστήματος το διπολικό (ψυχρός πόλεμος) και το πολυπολικό (λιγότερο ασφαλές) και δίνει έμφαση στην ισορροπία δυνάμεων. Η δομή υπαγορεύει την πολιτική, η ανισότητα είναι

⁹⁸ Waltz Kenneth (1979), *Theory of International Politics*,

υπαρκτή και η ανάγκη επιβίωσης επίσης υπαρκτή αδιαφορώντας για τον ανθρώπινο παράγοντα της ηγεσίας των κρατών⁹⁹.

Ο ρεαλισμός στο σύνολο του δεν έρχεται σε σύγκρουση με τη γεωπολιτική, δηλαδή στην υπαρκτή πραγματικότητα της πολιτικής γεωγραφίας. Οι γεωγραφικές ιδιαιτερότητες σε συνδυασμό με τα επίπεδα ανάλυσης (αμυντικό – στρατιωτικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό) βοηθούν στην ανάλυση και τη σύνθεση της πραγματικότητας που είναι τόσο απαραίτητη στο ρεαλισμό. Η έννοια της ισχύος που αναλύεται σε στρατιωτική, οικονομική, πολιτική και πολιτισμική ταυτίζεται με τα επίπεδα ανάλυσης του εργαλείου της γεωπολιτικής¹⁰⁰. Δεν είναι τυχαίο που η επανεμφάνιση της έννοιας της γεωπολιτικής ταυτίστηκε με το ρεαλισμό του H. Kissinger στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1970, ούτε επίσης τυχαίο ότι οι κορυφαίοι εκφραστές του σύγχρονου ρεαλισμού όπως οι J. Mearsheimer και S.Walt εξέφρασαν την αντίθεση τους στην διεύρυνση του NATO στην Ανατολική Ευρώπη θεωρώντας ότι αυτή απειλεί τα θεμελιώδη συμφέροντα της Ρωσίας οδηγώντας την σε αντίδραση. Ο συνειρμός της διεύρυνσης με την Heartland της Ρωσίας των παλαιών γεωπολιτικών θεωριών δεν αποτελεί σύμπτωση.

Έτσι μπορούμε να πούμε ότι εξαιρώντας τις σύγχρονες οικουμενικές θεωρήσεις της γεωπολιτικής που απομακρύνονται από την κρατό-κεντρική γεωπολιτική προσέγγιση, ο ρεαλισμός συνδυάζεται άριστα με τη γεωπολιτική, τουλάχιστον στην αγγλοσαξονική θεώρηση της.

1.4.2 Φιλελευθερισμός και Γεωπολιτική

Οι βασικές παραδοχές του φιλελευθερισμού είναι: η αισιόδοξη ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης, η πεποίθηση ότι οι διεθνείς σχέσεις μπορούν να χαρακτηρίζονται από συνεργασία και όχι μόνο από αντιπαράθεση, η βεβαιότητα ότι η πρόοδος είναι εφικτή. Οι εκδοχές του φιλελευθερισμού είναι ο κοινωνιολογικός φιλελευθερισμός, ο φιλελευθερισμός της αλληλεξάρτησης, ο θεσμικός φιλελευθερισμός και ο δημοκρατικός φιλελευθερισμός¹⁰¹. Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός διατείνεται ότι οι διεθνείς σχέσεις δεν αφορούν μόνο τα κράτη

⁹⁹ Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 109-161.

¹⁰⁰ Mearsheimer John (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, Norton, σσ. . Στο βιβλίο του ο Mearsheimer θέτει τη γεωγραφία και συγκεκριμένα το θαλάσσιο στοιχείο ως το κύριο εμπόδιο προβολής ισχύος απέναντι σε ηπειρωτικές δυνάμεις. Το κλειδί είναι η περιφερειακή ηγεμονία και η προσπάθεια ανατροπής ανάδειξης άλλου περιφερειακού ηγεμόνα. Οι ΗΠΑ χαρακτηρίζονται ως «offshore balancer» που όμως λόγω γεωγραφίας δεν μπορούν να γίνουν παγκόσμιος ηγεμόνας.

¹⁰¹ Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 164-210.

αλλά και τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, ομάδων και οργανισμών διαφορετικών χωρών και ότι ένας κόσμος αποτελούμενος από μεγάλο αριθμό υπερεθνικών δικτύων θα είναι σίγουρα πιο ειρηνικός. Ο φιλελευθερισμός της αλληλεξάρτησης θεωρεί ότι ένας υψηλός καταμερισμός της εργασίας στη διεθνή οικονομία αυξάνει την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στα κράτη γεγονός που αποθαρρύνει και μειώνει τις βίαιες αντιπαραθέσεις μεταξύ τους και ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση θα οδηγούσε τελικά σε πολιτική ενοποίηση και ειρήνη¹⁰². Οι σύγχρονοι εκφραστές του φιλελευθερισμού, όπως οι R. Keohane και J. Nye, θεωρούν ότι σε συνθήκες σύνθετης αλληλεξάρτησης τα κράτη ασχολούνται περισσότερο με ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» όπως η ευημερία και προβληματίζονται λιγότερο για θέματα «υψηλής πολιτικής» όπως η εθνική ασφάλεια¹⁰³. Ο θεσμικός φιλελευθερισμός θεωρεί ότι οι διεθνείς θεσμοί μπορούν να συνδράμουν στην προώθηση της συνεργασίας και την εδραίωση της ειρήνης. Τέλος ο δημοκρατικός φιλελευθερισμός έγκειται στην ιδέα πως οι δημοκρατίες είναι πιο φιλειρηνικές και νομοταγείς σε σχέση με άλλα πολιτικά συστήματα. Η παρατήρηση του Emmanuel Kant, που έχει διατυπωθεί και ως «θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης»¹⁰⁴, υπονοεί ότι ο πολιτικός πολιτισμός και οι κοινές ηθικές αξίες των δημοκρατικών κρατών σε συνάφεια με την οικονομική αλληλεξάρτηση οδηγεί σε ένα πιο ειρηνικό κόσμο.

Ο φιλελευθερισμός θεωρεί ότι η γεωγραφία δεν αποτελεί εμπόδιο ούτε δημιουργεί αντιπαραθέσεις καθώς η εποχή μετά τον Β ΠΠ και τον ψυχρό πόλεμο είναι μία εποχή αυξανόμενης συνεργασίας και αλληλεξάρτησης σε όλα τα επίπεδα αρχής γενομένης στο οικονομικό και στο θεσμικό. Παρά τις συγκρούσεις σε πολλά σημεία του κόσμου οι φιλελεύθεροι θεωρούν ότι ο πλανήτης κινείται σε αυξανόμενη αλληλεξάρτηση που διευκολύνει την ειρήνη. Η γεωπολιτική, τουλάχιστον οι κλασικές θεωρίες της και οι κρατοκεντρικές θεωρίες του, ως πολυεπίπεδο εργαλείο ανάλυσης δεν συνδέεται άμεσα με τον φιλελευθερισμό ή ακόμα περισσότερο απορρίπτονται από πολλούς φιλελεύθερους ως το εργαλείο έκφρασης του πολιτικού ρεαλισμού¹⁰⁵. Οι τελευταίες σύγχρονες θεωρίες της

¹⁰² Το δημιούργημα της ΕΕ αποτελεί για τους φιλελεύθερους την μεγαλύτερη απόδειξη της ισχύος των επιχειρημάτων τους για την οικονομική αλληλεξάρτηση και την πολιτική ενοποίηση. Στον αντίποδα οι ρεαλιστές αντιτείνουν ότι η ευρωπαϊκή ειρήνη εξασφαλίζεται υπό την αμερικανική σκέπη ασφαλείας και ότι η πραγματική πολιτική ενοποίηση δεν έχει έρθει καθώς υφίστανται εσωτερικοί ανταγωνισμοί και αντιπαλότητες. Μερικοί δε διατείνονται ότι η σημερινή κρίση της ΕΕ δεν είναι μόνο οικονομική αλλά πρωτίστως πολιτική.

¹⁰³ Keohane Robert, Nye Joseph (1997), *Power and Interdependence*, longman, Fourth Edition, σσ. i-xxi.

¹⁰⁴ Η θεωρία της «Δημοκρατικής Ειρήνης» έχει δεχθεί πλήθος κριτικών καθώς πολλές δημοκρατικές χώρες έχουν έρθει σε διαμάχη ή ακόμα και πόλεμο μεταξύ τους, πόσο μάλλον με άλλα κράτη μη δημοκρατικά.

¹⁰⁵ Ikenberry John G. (2014), «*The Illusion of Geopolitics: The Enduring Power of the Liberal Order*», Foreign Affairs, 2014 May/June Issue. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το άρθρο του Ikenberry που θεωρεί ότι υφίσταται παγκόσμια φιλελεύθερη τάξη και καμία μη φιλελεύθερη χώρα, ακόμα και η Ρωσία, δεν μπορούν να απειλήσουν την φιλελεύθερη ηγεμονία των ΗΠΑ σε κανένα επίπεδο. Ο συγγραφέας προσπαθώντας να μειώσει τα επιχειρήματα του ρεαλιστή συγγραφέα Walter Russell Mead που υποστηρίζει ότι οι ΗΠΑ γεωπολιτικά απειλούνται και είναι σε ύφεση υποπίπτει στο ίδιο λάθος αφού αγνοεί μεροληπτικά σημάδια παρακμής και υπερεξάπλωσης των ΗΠΑ και εντεινόμενου γεωπολιτικού ανταγωνισμού από

γεωπολιτικής που έχουν απομακρυνθεί από το κράτος και είναι οικουμενικές καθώς και οι θεωρίες της κριτικής σχολής της γεωπολιτικής έχουν περισσότερα κοινά σημεία αφού η γεωπολιτική προσπαθεί να λύσει παγκόσμια προβλήματα όπως το περιβάλλον, προβλήματα που θεωρητικά τουλάχιστον έχουν αμβλύνει τις διαφορές των κρατών και έχουν δημιουργήσει μία ενιαία οικουμενική, πιο φιλελεύθερη, αντίληψη.

1.4.3 Διεθνής Κοινωνία και Γεωπολιτική

Η παράδοση της Διεθνούς Κοινωνίας είναι μία ιστορική και θεσμική προσέγγιση της διεθνούς πολιτικής που εστιάζει στα άτομα και στις πολιτικές τους αξίες. Οι βασικές παραδοχές της Διεθνούς Κοινωνίας (ή Αγγλικής Σχολής) είναι: ο ισχυρισμός ότι οι διεθνείς σχέσεις αποτελούν ένα κλάδο των ανθρωπίνων σχέσεων στον πυρήνα του οποίου βρίσκονται αξίες όπως ανεξαρτησία, ασφάλεια, τάξη και δικαιοσύνη. Η Διεθνής Κοινωνία υποστηρίζει ότι οι διεθνείς σχέσεις είναι ένα πεδίο στο οποίο ο παράγοντας άνθρωπος έχει μεγάλη σημασία. Παρά την αποδοχή της αναρχίας στη διεθνή αρένα ωστόσο υπάρχουν αξίες και θεσμοί που χρησιμοποιούν οι ηγέτες κατά την άσκηση της εξωτερικής τους πολιτικής. Οι προσκείμενοι στη διεθνή κοινωνία, όπως ο Hendley Bull, είναι υπέρμαχοι της παράδοσης και της ιστορίας και απορρίπτουν τον συμπεριφορισμό. Τοποθετείται ανάμεσα στον κλασικό ρεαλισμό και στον κλασικό φιλελευθερισμό και αντιλαμβάνεται τις διεθνείς σχέσεις ως μία κοινωνία κρατών στην οποία οι σημαντικότεροι παράγοντες είναι οι κρατικοί αξιωματούχοι που έχουν εξειδικευθεί στην πολιτική πράξη (εξωτερική πολιτική, αμυντική πολιτική, διπλωματία, συμμετοχή σε διαπραγματεύσεις, σε οργανισμούς κλπ). Αναγνωρίζει τα κράτη ως το βασικό δρώντα του διεθνούς συστήματος, το οποίο όμως διέπεται από διεθνή τάξη και δικαιοσύνη¹⁰⁶. Ο ΟΗΕ, το Συμβούλιο Ασφαλείας και άλλοι διεθνείς οργανισμοί παίζουν έτσι σημαντικό ρόλο στο διεθνές σύστημα καθώς και οι ηγέτες που επηρεάζουν σημαντικά την άσκηση πολιτικής άρα και το διεθνές σύστημα. Κατά τον M. Wight η Διεθνής Κοινωνία περιλαμβάνει τρεις παραδόσεις τη ρεαλιστική, την ορθολογιστική και την επαναστατική.

Η Διεθνής κοινωνία βρίσκεται ανάμεσα στον ρεαλισμό και στο θεσμικό φιλελευθερισμό και κάποια στοιχεία της, ιδιαίτερα αυτά που βρίσκονται στα τμήματα του ρεαλισμού που εμπεριέχει, είναι συμβατά με την έννοια της γεωπολιτικής. Το πολιτικό, πολιτισμικό και στρατιωτικό επίπεδο ανάλυσης της γεωπολιτικής δεν έρχεται σε αντίθεση με την αποδοχή

περιφερειακές δυνάμεις.

¹⁰⁶ Η καθυστερημένη παρέμβαση του ΟΗΕ και του Συμβουλίου Ασφαλείας στον πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας και η μονομερής δράση του ΝΑΤΟ δεν εξηγείται από την έννοια της διεθνούς τάξης και δικαιοσύνης που επικαλείται η θεωρία αυτή των Διεθνών Σχέσεων.

του ιστορικού στοιχείου και της παράδοσης από τη Διεθνή Κοινωνία όπως και ο παράγοντας της γεωγραφίας. Ο θεσμικός φιλελευθερισμός που κρύβεται πίσω από τις έννοιες της κοινωνίας, της δικαιοσύνης και της τάξης είναι ασύμβατος με τη γεωπολιτική ανάλυση.

1.4.4 Θεωρίες Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας και Γεωπολιτική

Οι θεωρίες της διεθνούς πολιτικής οικονομίας που εξετάζουν το διεθνές οικονομικό και πολιτικό σύστημα υπό το πρίσμα της οικονομίας είναι ο μερκαντισμός, ο οικονομικός φιλελευθερισμός και ο νέο-μαρξισμός. Ο πυρήνας της διεθνούς πολιτικής οικονομίας είναι η συνδιαλλαγή του πλούτου και της ισχύος και ποιος λαμβάνει τι στο διεθνές σύστημα, καθώς ακόμα και στις πιο φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς η πολιτική διαπλέκεται με την οικονομία. Η οικονομική αλληλεξάρτηση της δεκαετίας του 1930, το σύστημα Bretton Woods (σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών) και η κατάργησή του το 1971, η πετρελαϊκή κρίση του 1973, το τέλος της αποικιοκρατίας και το τέλος του ψυχρού πολέμου καθώς και οι δημιουργία παγκόσμιων θεσμών, όπως ο παγκόσμιος οργανισμός εμπορίου, η διακύμανση της τιμής του πετρελαίου κ.α., δείχνουν ότι η παγκόσμια πολιτική συνδέεται και επηρεάζει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με την παγκόσμια οικονομία.

Ο Μερκαντισμός αντιλαμβάνεται τη διεθνή οικονομία ως μία αρένα ανταγωνισμού όπου τα κράτη πρέπει να ανησυχούν για τα σχετικά οικονομικά κέρδη καθώς ο υλικός πλούτος που συσσωρεύει μία χώρα μπορεί να χρησιμεύσει ως βάση για πολιτικό-στρατιωτική ισχύ. Ο επιθετικός μερκαντισμός επηρεάζει και τα άλλα κράτη καθώς οι ισχυροί μέσω επεκτατικών πολιτικών εκμεταλλεύονται τη διεθνή οικονομία (π.χ. ιμπεριαλισμός ευρωπαϊκών κρατών σε Ασία – Αφρική). Ο Μερκαντισμός αντιλαμβάνεται την στρατιωτική ισχύ ως συμπληρωματική της οικονομικής καθώς η μία ενισχύει την άλλη¹⁰⁷. Το κράτος έχει ρυθμιστικό παράγοντα και η οικονομική πολιτική αποτελεί τμήμα της στρατηγικής του κράτους. Στον αντίποδα βρίσκεται ο οικονομικός φιλελευθερισμός που αποτελεί και τμήμα της φιλελεύθερης θεώρησης της διεθνούς πολιτικής. Ο οικονομικός φιλελευθερισμός θεωρεί ότι η ελεύθερη αγορά αποτελεί τη βασική πηγή προόδου, συνεργασίας και ευημερίας. Είναι αυτορυθμιζόμενη και λειτουργεί με δικούς της νόμους. Οι κρατικές πολιτικές είναι επιζήμιες καθώς το ελεύθερο εμπόριο είναι επικερδές για όλους και το κράτος οφείλει να θέτει τις ελάχιστες δυνατές προϋποθέσεις για τη λειτουργία της αγοράς

¹⁰⁷ Σε αυτό το σημείο ο μερκαντισμός ομοιάζει αρκετά με το ρεαλισμό, καθώς οι ρεαλιστές διατείνονται ότι τα σχετικά κέρδη ευθύνονται για την ανισότητα ισχύος και για τα διλήμματα ασφαλείας της διεθνούς πολιτικής ενώ θεωρούν ότι η οικονομική ισχύς είναι η βάση της στρατιωτικής ισχύος.

στο πρότυπο του «Laissez - faire»¹⁰⁸. Ο Μαρξισμός του Karl Marx αντιλαμβάνεται την οικονομία ως ένα πεδίο ανθρώπινης εκμετάλλευσης και ανισοτήτων κατά το πρότυπο του мерκαντισμού αλλά στο επίπεδο όχι των εθνών αλλά των κοινωνικών τάξεων. Ο Μαρξισμός απορρίπτει τη φιλελεύθερη άποψη για την αυτόνομη αγορά που λειτουργεί με τους δικούς της νόμους και θεωρεί ότι η καπιταλιστική οικονομία είναι η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης από την αστική τάξη. Ο καπιταλισμός είναι ένα βήμα προόδου προς μια σοσιαλιστική επανάσταση όπου τα μέσα παραγωγής θα τεθούν υπό κοινωνικό έλεγχο προς όφελος των ασθενέστερων. Ο μαρξισμός και η νεότερη πτυχή του, η «θεωρία της εξάρτησης», θεωρεί ότι τα κράτη καθοδηγούνται από τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης ως προς τις επιλογές τους και έτσι οι συγκρούσεις κρατών είναι ουσιαστικά συγκρούσεις των ανώτερων τάξεων τους. Ο καπιταλισμός είναι επεκτατικός αφού ζητά συνεχώς νέες αγορές και νέα κέρδη. Ο ιμπεριαλισμός, η αποικιοκρατία και η σημερινή παγκοσμιοποίηση αποτελούν τμήματα της ίδιας διαδικασίας¹⁰⁹.

Ανεξάρτητα από την οπτική γωνία θέασης της σημερινής παγκόσμιας κατάστασης που έχει συνήθως ως αφετηρία και μία γενικότερη πολιτική θεώρηση του κόσμου η γεωπολιτική ανάλυση έχει πολλά να προσφέρει ως εργαλείο διεπιστημονικής ανάλυσης μιας περιοχής τουλάχιστον στις δύο επικρατούσες θεωρίες της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, τον мерκαντισμό και τον νέο-μαρξισμό. Το επίπεδο ανάλυσης της οικονομίας συνεισφέρει αρκετά για τον υπολογισμό της οικονομικής ισχύος, ενώ το πολιτικό – πολιτισμικό μπορεί να προσφέρει αρκετά στο επίπεδο της κατανόησης συμμαχιών ή ιδιαιτεροτήτων της οικονομικής αγοράς.

Αν θεωρήσουμε ότι η ισχύς των κρατών προκύπτει ή αντικατοπτρίζει την οικονομική ισχύ και αν θεωρήσουμε ότι η ενέργεια αποτελεί ζωτικό συστατικό της οικονομίας τότε η γεωπολιτική και ειδικά στο οικονομικό επίπεδο ανάλυσης η ενεργειακή πτυχή είναι εξόχως χρήσιμη για την εξαγωγή χρήσιμων οικονομικό – πολιτικών συμπερασμάτων. Ακόμα και αν θεωρήσουμε ότι ο ρόλος των κρατών θα βαίνει μειούμενος προς χάρη της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας οι νεότερες θεωρίες της γεωπολιτικής, αυτές της οικουμενικής γεωπολιτικής μπορούν να αποδειχθούν εξαιρετικά χρήσιμες.

¹⁰⁸ Η πολιτική του «laissez - faire» που εφάρμοσε η αποικιοκρατική Μεγάλη Βρετανία τον 19^ο αιώνα επικράτησε διότι επιβλήθηκε από την ηγεμονεύουσα και της επέφερε τεράστια κέρδη, δημιουργώντας παράλληλα ανισότητα. Κατά το πρότυπο της Μ.Β. οι ΗΠΑ καθιέρωσαν το δικό τους παγκόσμιο οικονομικό σύστημα του φιλελευθερισμού και την ελεύθερης αγοράς με τρόπο που να το καθιστά επικερδές για αυτήν. Η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας είναι απόλυτα συμβατή με το мерκαντισμό.

¹⁰⁹ Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 263-330.

1.4.5 Μεταθετικιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτική

Ο θετικισμός¹¹⁰ που είναι απότοκος της επανάστασης του συμπεριφορισμού προκάλεσε μεταθετικιστικές αντιδράσεις με τη μορφή της κριτικής θεωρίας, του μεταμοντερνισμού, του κονστρουκτιβισμού και της θεωρίας αρχών.

Η κριτική θεωρία σχετίζεται στενά με τη μαρξιστική πτυχή της διεθνούς πολιτικής οικονομίας και οι υποστηρικτές της («σχολής της Φρανκφούρτης») απορρίπτουν τρία βασικά αξιώματα του θετικισμού: την ύπαρξη μιας εξωτερικής αντικειμενικής πραγματικότητας, τη διάκριση μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού και την ύπαρξη κοινωνικής επιστήμης που στερείται αξιών. Ο κοινωνικός κόσμος συνδέεται άμεσα με το χώρο και το χρόνο ενώ το διεθνές σύστημα θεωρείται δημιούργημα των ισχυρών. Η διεθνής πολιτική δημιουργείται και δεν προϋπάρχει άρα δεν μπορεί να υπάρξει διάκριση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Η Γνώση δεν είναι ουδέτερη ούτε ηθικά, ούτε πολιτικά, ούτε ιδεολογικά καθώς αποτελεί απότοκο της οπτικής γωνίας του εκάστοτε αναλυτή, άρα οι θεωρίες διεθνών σχέσεων είναι μεροληπτικές. Το σύνολο της θετικιστικής γνώσεως μεροληπτεί υπέρ του διεθνούς status quo που βασίζεται στην άνιση κατανομή ισχύος και αφήνει στο περιθώριο μεγάλο τμήμα του πληθυσμού. Η κριτική θεωρία υποστηρίζει την αντιπαλότητα του καπιταλιστικού Βορρά έναντι του φτωχού Νότου και γενικότερα επιδιώκει την ανατροπή της υπάρχουσας καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων, κάτι που την κατατάσσει στις επαναστατικές θεωρίες¹¹¹. Η γεωπολιτική θεωρία της «κριτικής σχολής» μπορεί μόνο να σχετιστεί με την κριτική θεωρία αφού και οι δύο εστιάζουν στο ζήτημα της ισχύος και της κυριαρχίας στον κόσμο. Οι υπόλοιπες γεωπολιτικές θεωρήσεις είναι εντελώς ασύμβατες με τη κριτική θεωρία.

Ο μεταμοντερνισμός αποτελεί μία κοινωνική θεωρία έχει τις βάσεις στην Γαλλία της μεταπολεμικής περιόδου και έχει ως βάση την αντίληψη ότι δεν υπάρχει πρόοδος στην ανθρώπινη γνώση, ότι ο εκσυγχρονισμός δεν οδηγεί στην πρόοδο και ότι δεν υπάρχει αντικειμενική γνώση για τα κοινωνικά φαινόμενα. Δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια ούτε είναι εφικτή μια διευρυνόμενη γνώση για τον ανθρώπινο κόσμο. Οι θιασώτες του μεταμοντερνισμού απορρίπτουν όλες τις θεωρίες διεθνών σχέσεων καθώς η γνώση και η ισχύς συνδέονται στενά και καθώς δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα, καθώς ότι

¹¹⁰ Πυρήνας του θετικισμού είναι η επιστημολογία του, που διατείνεται πως οι επιστήμονες μπορούν να προχωρούν σε επαληθεύσιμες γενικεύσεις για τον κοινωνικό κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των διεθνών σχέσεων. Ο πολιτικός και κοινωνικός κόσμος θεωρούνται πεδία που παρουσιάζουν κανονικότητα και σταθερά μοτίβα συμπεριφοράς τα οποία μπορούν να εξηγηθούν με κατάλληλη μεθοδολογία. Στην αντίπερα όχθη κείται η παραδοσιακή αντίληψη των διεθνών σχέσεων.

¹¹¹ Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 362-366.

συνδέεται με τον άνθρωπο είναι υποκειμενικό. Η γεωπολιτική ως ένα εργαλείο ανάλυσης της πραγματικότητας έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τα υποστηριζόμενα από τη θεωρία του μεταμοντερνισμού ως εκ τούτου δεν συνδέεται με κανένα τρόπο.

Ο Κονστρουκτιβισμός ή «κατασκευασιοκρατία» εστιάζει στην ανθρώπινη επίγνωση και θεωρεί ότι δεν υπάρχει μία εξωτερική, αντικειμενική κοινωνική πραγματικότητα. Το διεθνές σύστημα για τους υποστηρικτές του κονστρουκτιβισμού υφίσταται μόνο ως διυποκειμενική συναίσθηση των ανθρώπων. Αποτελεί ένα σύστημα ιδεών, αρχών που έχει καθορισθεί από συγκεκριμένους ανθρώπους σε μια συγκεκριμένη συγκυρία. Οι διεθνείς σχέσεις είναι αντικείμενο μελέτης όχι όμως με την αυστηρά θετικιστική έννοια του όρου. Ο κονστρουκτιβισμός θεωρεί ότι ο ιστορικός κόσμος είναι δημιούργημα του ανθρώπου, ενώ τα κράτη και το διεθνές σύστημα είναι τεχνητές έννοιες. Εστιάζει στις ιδέες, αντιλήψεις, εικασίες που συμμερίζονται πολλοί άνθρωποι και στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται και εκφράζονται οι σχέσεις αυτές, ενώ θεωρεί ότι ο κοινωνικός και πολιτικός κόσμος δεν αποτελεί μέρος της φύσης. Θεωρεί ότι οι κοινωνικές δομές αποτελούνται από την κοινή γνώση, τους πόρους και τις πρακτικές. Στις διεθνείς σχέσεις βασικές διυποκειμενικές απόψεις στις οποίες εστιάζουν οι κονστρουκτιβιστές είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ένα σύνολο ανθρώπων, ως έθνος, ως κράτους ανεξάρτητου ή κυρίαρχου, ως ιδιαίτερο θρησκευτικά – πολιτισμικά και ιστορικά κ.α.¹¹². Η γεωπολιτική ως πολυεπίπεδο εργαλείο ανάλυσης πολιτικό – οικονομικό – πολιτισμικό – στρατιωτικό συνδέεται με τον κονστρουκτιβισμό κυρίως στο πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο ανάλυσης καθώς αποτελεί μία θεωρία που δίνει ιδιαίτερη βάση στις αντιλήψεις, στις ιδέες και τον αυτοπροσδιορισμό των ανθρώπων οι οποίες κατά βάσει πηγάζουν από τον πολιτισμό και τον πολιτικό πολιτισμό ενός λαού ή μίας ομάδας. Η επιστήμη της γεωγραφίας και η ανάλυση του οικονομικού επιπέδου συμβάλουν στην ανάλυση της έννοιας των υλικών πόρων που αποτελεί τμήμα των κοινωνικών δομών με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι κονστρουκτιβιστές. Έτσι αν και στην αντίθετη όχθη του θετικισμού και ιδιαίτερα του νέο-ρεαλισμού ο κονστρουκτιβισμός μπορεί να συνδυασθεί με την έννοια της γεωπολιτικής σε όλες τις μορφές ακόμα και με τις σύγχρονες θεωρίες της.

Η θεωρία αρχών θεωρείται ότι είναι το επιστημονικό έργο που ασχολείται με την ηθική διάσταση των διεθνών σχέσεων και τα ευρύτερα ερωτήματα έννοιας και ερμηνείας που προκύπτουν από αυτήν την επιστήμη¹¹³. Η διεθνής πολιτική περιλαμβάνει σημαντικά

¹¹² Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 370-378.

¹¹³ Κατά άλλους η θεωρία αρχών θεωρείται προ-θετικιστική καθώς έχει τις ρίζες της στην παράδοση του Θουκυδίδη (στον οποίο το έργο «ο διάλογος των Μηλίων» αποτελεί ένα έξοχο κείμενο που πραγματεύεται

ζητήματα αρχών, τάξης, πολέμου και ειρήνης, δικαιοσύνης και αδικίας, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επεμβάσεων έναντι εθνικής κυριαρχίας και άλλα ζητήματα ηθικής θεμελιώδους σημασίας. Συμβαδίζει με την κλασική προσέγγιση αλλά συμβαδίζει περισσότερο στην πολιτική θεωρία και στην ηθική φιλοσοφία ενώ προσεγγίζει και τη διεθνή κοινωνία στα ζητήματα του διεθνούς δικαίου και στην ηθική της πολιτικής πρακτικής. Για τη θεωρία αρχών τα «γεγονότα» είναι οι θεσμοί και οι πρακτικές με αξιακό περιεχόμενο όπως π.χ. το δίκαιο του πολέμου, τα ανθρώπινα δικαιώματα κ.α. Απορρίπτει το θετικισμό καθώς αυτός δεν ασχολείται με ηθικές αποφάσεις και διλήμματα αλλά διαφωνεί και με τους μεταθετικιστές που δεν δέχονται την κλασική παράδοση¹¹⁴. Η γεωπολιτική ως εργαλείο ανάλυσης της γεωπολιτικής πραγματικής εικόνας σε πολλαπλά επίπεδα δεν ασχολείται με την ηθική ή διλήμματα αξιών (πλην ίσως πτυχών της πολιτισμικής παράδοσης εθνοτήτων και του κώδικα αξιών αυτών) αφού ο κύριος στόχος της είναι η όσο το δυνατό πιο ρεαλιστική και πραγματιστική απεικόνιση του αντικειμένου έρευνας. Τμήμα των θεωριών της σύγχρονης οικουμενικής γεωπολιτικής και ιδιαίτερα η κριτική σχολή που ασχολείται με τον τρόπο που εφαρμόζεται η ισχύ θα μπορούσε να συνδυαστεί, αλλά στις υπόλοιπες θεωρίες της γεωπολιτικής η σύνδεση με τη θεωρία αρχών είναι ελάχιστη.

1.5 Ανάλυση του όρου υψηλή στρατηγική. Συσχετισμός Υψηλής Στρατηγικής με Γεωπολιτική, Γεωπολιτική της Ενέργειας.

1.5.1 Υψηλή Στρατηγική

Η έννοια της υψηλής στρατηγικής είναι μία έννοια με πολλές αναγνώσεις και με διαφορετική χρήση κάθε φορά σε πολλές δραστηριότητες, αλλά σε αυτές που θριαμβεύει είναι η πολιτική και ο πόλεμος. Προέρχεται από τη λέξη στρατηγός, που στην αρχαία Ελλάδα σήμαινε αυτός που ηγείται του στρατού. Ένας σύγχρονος ορισμός της στρατηγικής είναι: «...η τέχνη και επιστήμη της ανάπτυξης και χρήσης της απαραίτητης πολιτικής, οικονομικής, ψυχολογικής και στρατιωτικής ισχύος, κατά τη διάρκεια της ειρήνης ή του πολέμου, για τη μέγιστη υποστήριξη πολιτικών με σκοπό την αύξηση των πιθανοτήτων και ευνοϊκών συνεπειών της νίκης και την μείωση της πιθανοτήτων ήττας...»¹¹⁵. Από τον Θουκυδίδη και τον Sun Tzu του 5^{ου} ή 6^{ου} αιώνα π.Χ., τους αυτοκράτορες του Βυζαντίου έως

εκτός των άλλων και την έννοια της ηθικής) και άλλων κλασικών της αρχαιότητας.

¹¹⁴ Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 380-383.

¹¹⁵ U.S. Joint Chiefs of Staff, *Dictionary of United States Military Terms for Joint Usage* (1964), σ. 135.

τους θεωρητικούς της ναπολεόντειας εποχής όπως τον Clausewitz και τους υποστηρικτές της ανάσχεσης της ΕΣΣΔ, η στρατηγική συσχετίστηκε με τη πολιτική και τον πόλεμο. Ο πόλεμος κάθε φορά είναι μοναδικός πλην όμως υπάρχουν στοιχεία συνέχειας και επαναλήψεων διαχρονικά, τα οποία δημιούργησαν υποδείγματα και συμπεράσματα που συνθέτουν την έννοια της στρατηγικής.

Ο Θουκυδίδης ίσως πρώτος αναφέρθηκε σε έννοιες πέραν της στρατιωτικής ισχύος με ρεαλιστικούς όρους θέτοντας τις βάσεις για την έννοια της υψηλής στρατηγικής. Η άνιση ανάπτυξη, η έννοια της ισορροπίας ισχύος και η αναφορά των υψηλών στρατηγικών των δύο εμπόλεμων πλευρών με τα αποτελέσματα τους εμπλέκοντας την οικονομική διάσταση, τη γεωγραφική, ακόμα και την ηθική κάνει το έργο του μοναδικό¹¹⁶.

Ενώ ο Sun Tzu¹¹⁷ προσπαθεί να αποφύγει τη σύγκρουση («indirect approach») εκτός όταν αυτή θα είναι πραγματικά αναπόφευκτη και συμφέρουσα ο Clausewitz¹¹⁸ την αναζητεί στο πλαίσιο της απόλυτης σύγκρουσης («direct approach») και γρήγορης νίκης. Και οι δύο δίνουν έμφαση στον ηγέτη και τις αρετές του, στην προετοιμασία και τις πληροφορίες αλλά ο πρώτος εντοπίζει και άλλους παράγοντες όπως τη γεωγραφία που μπορεί να καθορίσει την τύχη μίας σύγκρουσης. Και οι δύο αναφερόμενοι στη διεξαγωγή του πολέμου θεωρούν ότι είναι «...η συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα...» και ότι ο πόλεμος είναι μία πράξη βίας προορισμένη να καταναγκάσει τον αντίπαλο να εκτελέσει τη βούληση μας, γνωρίζοντας πάντα ότι θα πρέπει να συσχετίζουμε την αξία του πολιτικού σκοπού με το μέγεθος των θυσιών μιας σύγκρουσης.

Για την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (Βυζάντιο) η υψηλή στρατηγική ήταν συνώνυμη με την επιβίωση μίας από τις πιο μακροχρόνιες αυτοκρατορίες του κόσμου. Έχοντας να αντιμετωπίσει διαχρονικά τόσο χερσαίες όσο και θαλάσσιες διαρκείς απειλές οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου χρησιμοποίησαν κάθε μέσο. Στρατιωτική ισχύ, διπλωματία σε συνδυασμό με κατασκοπία, ισορροπία δυνάμεων μέσω συμμαχιών, κατευνασμό και πληρωμή φόρου υποτέλειας, αλλαγή οικονομικής πολιτικής κ.α. Η υψηλή στρατηγική, διαφορετική κάθε φορά, ήταν αποτέλεσμα πόρων & δυνατοτήτων αλλά ταυτόχρονα και σύστασης της απειλής (γεωγραφία – είδος πολιτισμού – ισχύς & διεύθυνση απειλής κ.α.)¹¹⁹.

¹¹⁶ Πλατιάς Αθανάσιος Γ., Κολιόπουλος Κωνσταντίνος (2010), *Thucydides on Strategy: Athenian and Spartan Grand Strategies in the Peloponnesian War and their Relevance Today*, New York, Columbia University Press, σσ. 15-83.

¹¹⁷ Sun Tzu, *The Art of War*, ιστότοπος Gutenberg [<http://www.gutenberg.org/files/132/132.txt>]

¹¹⁸ Clausewitz Carl von (1832), *Vom Kriege*, σσ. 14-120. ιστότοπος [[https://archive.org/stream/ Clausewitz-Carl-Vom-Kriege-2/ClausewitzCarlVon-VomKriege1832545S.#page/n3/mode/2up](https://archive.org/stream/Clausewitz-Carl-Vom-Kriege-2/ClausewitzCarlVon-VomKriege1832545S.#page/n3/mode/2up)]

¹¹⁹ Παπασωτηρίου Χαράλαμπος (2011), *Η Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική 6-11^{ος} Αιώνας*, Εκδόσεις Ποιότητα, σσ. 5-48.

Κάθε αυτοκρατορία ή μεγάλη δύναμη (Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Ρωσία, Γερμανία, ΗΠΑ και στο άμεσο μέλλον Ινδία και Κίνα) στην προσπάθειά της για παγκόσμια ή περιφερειακή ηγεμονία από τον 18^ο αιώνα και μετέπειτα επενδύει και στον παράγοντα της τεχνολογίας και των υλικών πόρων προκειμένου να επιτύχει στον πολιτικό της σκοπό. Στα πεδία αντιπαράθεσης του χερσαίου, θαλάσσιου και εναέριου χώρου προστέθηκαν ο διαστημικός και ο κυβερνοχώρος. Κάθε χώρος αντιπαράθεσης έχει διαφορετικές ιδιαιτερότητες και απαιτεί διαφορετική επιμέρους στρατηγική¹²⁰.

Η υψηλή στρατηγική κάθε φορά είναι το όχημα πραγματοποίησης της πολιτικής βούλησης και χρησιμοποιεί όλα τα διαθέσιμα μέσα και τους πόρους ενός λαού για την επίτευξη του, και στην έσχατη περίπτωση και την στρατιωτική ισχύ. Αυτή είναι και η ειδοποιός διαφορά της υψηλής στρατηγικής με την στρατιωτική στρατηγική¹²¹. Ο Luttwak θεωρεί ότι η στρατηγική έχει δύο διαστάσεις: την οριζόντια που σχετίζεται με τις δράσεις των αντιπάλων (δηλαδή τη σύγκρουση με άλλες στρατηγικές) και που είναι υπεύθυνη για την παράδοση φύση της στρατηγικής και την κάθετη διάσταση που αποτελείται από το τεχνικό επίπεδο, το τακτικό επίπεδο, το επιχειρησιακό, το επίπεδο της στρατηγικής του θεάτρου και το επίπεδο της υψηλής στρατηγικής. Μεταξύ των επιπέδων υπάρχει έντονη αλληλεπίδραση ενώ σε κάθε επίπεδο αναδεικνύεται η λογική της δράσης – αντίδρασης¹²². Ο παράγοντας της τεχνολογίας που βρίσκεται στο χαμηλότερο επίπεδο (τεχνικό) είναι υπεύθυνος για την εξέλιξη της στρατιωτικής στρατηγικής και εν μέρει και της υψηλής στρατηγικής των κρατών καθώς πάντα οι σκοποί και η επίτευξη τους περιορίζονται από τα μέσα.

Στη σημερινή εποχή της τεχνολογίας, της αυξανόμενης οικονομικής αλληλεξάρτησης, των διεθνών οργανισμών και της διπλωματίας, των ΜΜΕ, των διακρατικών σχέσεων, των ενεργειακών εξαρτήσεων, των εθνικών προβλημάτων, των μεταναστευτικών ροών, της τρομοκρατίας, η υψηλή στρατηγική είναι αυτή που δίνει νόημα στην τελική σύνθεση όλων αυτών για την επιτυχή σύζευξη εθνικών σκοπών και μέσων και ρυθμίζει κατάλληλα την κατανομή και τις δομές της εξουσίας μεταξύ των διαφόρων υπηρεσιών και οργανισμών στο εσωτερικό της χώρας. Η εθνική ασφάλεια και ακεραιότητα θα βρίσκεται πάντα στον πυρήνα

¹²⁰ Baylis J., Wirtz J.J., Gray C.S. (2002), *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, Part I, Ch. 6, Moran Daniel «*Geography and Strategy*», σσ. 106-116.

¹²¹ Pape A. Robert (1996), *Bombing to Win: Air Power And Coercion in War*, Cornell University Press, σσ. 12-260. Στο έργο του ο Pape ασχολείται κυρίως με τις στρατιωτικές στρατηγικές που χρησιμοποιούν το αεροπορικό όπλο για την επίτευξη πειθαναγκασμού και επιβολής που είναι καθαρά πολιτικοί σκοποί. Αναλύοντας τις περιπτώσεις αεροπορικού πολέμου στην Ιαπωνία στο Β ΠΠ, Στην Κορέα το 1953, Στο Βιετνάμ το 1965-1972, στο Ιράκ το 1991 και στη Γερμανία στο Β ΠΠ θέτει τη στρατιωτική στρατηγική του αεροπορικού όπλου στα εργαλεία της υψηλής στρατηγικής.

¹²² Luttwak Edward N. (1987), *Strategy – The Logic of War and Peace*, USA, Harvard College, σσ. 1-50, 207-230.

των εθνικών προτεραιοτήτων. Ο παράγοντας του τυχαίου, της λεγόμενης «τριβής» πάντα θα υπάρχει αλλά η υψηλή στρατηγική είναι αυτή που θα ελαχιστοποιήσει τις συνέπειες του.

Για τον καθορισμό της υψηλής στρατηγικής μίας χώρας κανείς θα πρέπει να ξεκινήσει από τον εντοπισμό των εθνικών της συμφερόντων τα οποία προκύπτουν από τους προβληματισμούς του έθνους, τις πιθανές ανάγκες του και τις προσδοκίες του σε σχέση με το εξωτερικό περιβάλλον. Τα εθνικά συμφέροντα καθορίζουν τη συμμετοχή του στον υπόλοιπο κόσμο, προσδιορίζουν δε τις ενέργειες για τη διασφάλιση της προστασίας του έθνους και της ασφάλειας και έτσι αποτελούν αφετηρία για τον καθορισμό των εθνικών σκοπών και μετά τη στρατηγική εκτίμηση την διατύπωση της πολιτικής εθνικής άμυνας. Η στρατηγική εκτίμηση εξετάζει το εθνικό και διεθνές περιβάλλον (αντικρουόμενες δυνάμεις, τάσεις, ευκαιρίες, απειλές) σε σχέση με τα συμφέροντα του κράτους και αναπροσαρμόζει την υψηλή στρατηγική κάνοντας πάντα εκτίμηση κινδύνου και διατυπώνοντας τις κατώτερες στρατηγικές προς υλοποίηση της υψηλής στρατηγικής (π.χ. τη στρατιωτική στρατηγική)¹²³. Η υψηλή στρατηγική πρέπει να έχει μακρύ ορίζοντα και να την απασχολεί η διατήρηση της ασφάλειας μακροπρόθεσμα και όχι μία γρήγορη επιτυχία βραχυπρόθεσμα χωρίς εχέγγυα ασφάλειας για το μέλλον. Η ιστορία έχει δείξει την καταστροφή πολλών εθνών όχι λόγω ήττας αλλά λόγω εξάντλησης¹²⁴.

1.5.2 Υψηλή Στρατηγική και Γεωπολιτική

Η υψηλή στρατηγική θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την γεωπολιτική πραγματικότητα καθώς η στρατηγική αναπτύσσεται και εφαρμόζεται σε πραγματικό χρόνο και χώρο έναντι του αντιπάλου. Ένα κράτος οφείλει να προσαρμόζει συνεχώς τη στρατηγική του ανάλογα με τις γεωπολιτικές συνθήκες και συνεπώς τους στόχους του και τα μέσα που θα διαθέσει για την πραγματοποίησή τους. Από τη διαδικασία καθορισμού της υψηλής στρατηγικής που περιγράψαμε στην ανωτέρω παράγραφο γίνεται κατανοητό ότι η γεωπολιτική είτε ως επιστήμη είτε ως εργαλείο ανάλυσης προσφέρει μέσω του παράγοντα της γεωγραφίας και της πολιτικής ιστορίας τα δεδομένα για τον καθορισμό του διεθνούς περιβάλλοντος (αντικρουόμενες δυνάμεις, τάσεις, ευκαιρίες, απειλές) και ταυτόχρονα μέσω του

¹²³ Ιστοσελίδα του περιοδικού «Διακλαδική Επιθεώρηση», ΓΕΕΘΑ, Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου, Τεύχος 18/2010 Μαρ/Σεπ, άρθρο του Πχου Δ. Τσαϊλά ΠΙΝ [<http://www.geetha.mil.gr/media/adispo/magazines/magazine18.pdf>]

¹²⁴ Liddell Hart (1929), *Strategy of Indirect Approach*, London, Faber & Faber Ltd, σσ. 202-212. Ο Liddell Hart στην έμμεση προσέγγιση του εστιάζει περισσότερο στην στρατηγική του πολέμου και λιγότερο στην υψηλή στρατηγική στην οποία προσδίδει συχνά αντικρουόμενες τάσεις λόγω του ότι η υψηλή στρατηγική έχει μακροσκοπικό ορίζοντα.

γεωγραφικού παράγοντα και των ιδιοτεροτήτων του δίνει μία διάσταση επάρκειας ή περιορισμού των υπαρχόντων μέσων για την επίτευξη των στόχων από τα διαθέσιμα μέσα. Έτσι το μέγεθος της εκμετάλλευσης του γεωγραφικού παράγοντα εξαρτάται από τη στρατηγική¹²⁵.

Εκτός από τον προσδιορισμό της ισχύος της δικής μας, των αντιπάλων και των υπόλοιπων δρώντων που δραστηριοποιούνται στην εξεταζόμενη περιοχή σε κάθε επίπεδο (στρατιωτικό, οικονομικό, πολιτικό (συνοχή χώρας στο εσωτερικό της), πολιτισμικό / πληροφοριακό), η γεωγραφία θα μας δείξει αν εμείς ή οι αντικρουόμενες δυνάμεις έχουν δυνατότητα προβολής ισχύος και αν η χρονική συγκυρία, μέσω μίας εκτίμησης κινδύνου, δημιουργεί ένα «παράθυρο ευκαιρίας» για δράση δική μας ή των αντίπαλων. Η γεωπολιτική εστιάζοντας το ενδιαφέρον σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα πολιτικής συμπεριφοράς σε συγκεκριμένους γεωγραφικούς χώρους δίνει τη δυνατότητα συσχετισμού της παρούσας τάσης με ιστορικά προηγούμενα.

Αν προσπαθήσουμε να δούμε ιστορικά τη σχέση μεταξύ γεωπολιτικής και υψηλής στρατηγικής αρκεί να δούμε την επίδραση που είχαν στη χάραξη υψηλής στρατηγικής κείμενα συγγραφέων γεωπολιτικής, αλλά και αντίστροφα την επίδραση που είχαν πολιτικές όπως το δόγμα «Monroe»¹²⁶ στη παγκόσμια γεωπολιτική. Το δόγμα Monroe διακήρυξε την αποφασιστικότητα των ΗΠΑ για περιφερειακή ηγεμονία στην ήπειρο της Αμερικής, κάτι που έμελε να έχει παγκόσμιες προεκτάσεις στο μέλλον. Το δόγμα Monroe αποτελεί ένα έξοχο παράδειγμα υψηλής στρατηγικής που είχε για περισσότερο από δύο αιώνες γεωπολιτικές συνέπειες. Οι θεωρίες των Ratzel, Kjellen και Haushofer περί ζωτικού χώρου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αποτέλεσαν το ιδεολογικό και επιστημονικό υπόβαθρο για την επιθετική και επεκτατική πολιτική της Γερμανίας και που οδήγησε στον Β ΠΠ. Η θεωρία των Mackinder και Spykman για την «heartland» και την «rimland» αποτέλεσαν οδηγό για τις υψηλές στρατηγικές του «containment», «balance of power», «domino theory» και «linchpin states theory» που ακολούθησαν πιστά οι ΗΠΑ, για περίπου μισό αιώνα, σε όλη τη διάρκεια μέχρι και το τέλος του ψυχρού πολέμου, ανεξάρτητα από την προέλευση του προέδρου των (δημοκρατική ή φιλελεύθερη). Οι γεωπολιτικές επιρροές των Mahan και Corbett για την θαλάσσια ισχύ αλλά και των Renner και De Seversky που αποτυπώθηκαν σε

¹²⁵ Gray Colin S., Sloan Geoffrey (1999), *Geopolitics Geography and Strategy*, London, Frank Cass Publishers, σσ. 2,

¹²⁶ Renahan Edward J. Jr. (2007), *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, Milestones in American History, σσ. 10-21. Ο πέμπτος πρόεδρος των ΗΠΑ James Monroe με το ομώνυμο δόγμα το 1823 απέκλεισε την παρουσία των ευρωπαϊκών δυνάμεων από την Βόρειο Αμερική η οποία ξεκίνησε να αποκτά περιφερειακή ηγεμονία έκτοτε. «We owe it, therefore, to candor and to the amicable relations existing between the United States and those powers to declare that we should consider any attempt on their part to extend their system to any portion of this hemisphere as dangerous to our peace and safety...»

αεροπορική στρατηγική με τον Mitchell είχαν τεράστια απήχηση στην προσπάθεια των ΗΠΑ για εδραίωση της περιφερειακής ηγεμονίας και την μετέπειτα μετατροπή τους σε πλανητική ηγεμονία προς αντικατάσταση της θαλασσοκράτειρας Μ. Βρετανίας. Η υψηλή στρατηγική της θαλάσσιας και αεροπορικής ισχύος των ΗΠΑ πήγαινε χέρι-χέρι με την οικονομική εδραίωση ενός διεθνούς οικονομικού συστήματος «laissez faire» για την προστασία του εμπορίου της παγκοσμίως, αποχαιρετώντας τον οικονομικό προστατευτισμό της εποχής του δόγματος Monroe.

Έτσι στην πραγματικότητα η γεωπολιτική και ακολούθως η ανάγκη για έκφραση μίας υψηλής στρατηγικής που να την αντικατοπτρίζει συνεχίζει να είναι σημαντική ακόμα και στη σημερινή εποχή της επανάστασης της τεχνολογίας και της παγκοσμιοποίησης. Ο έλεγχος στις πρώτες ύλες όπως το πετρέλαιο και η πρόσβαση στις θαλάσσιες γραμμές επικοινωνίας που είναι ζωτικές για τη μεταφορά πετρελαίου αλλά και την προβολή θαλάσσιας ισχύος συνεχίζουν να αποτελούν στρατηγικούς στόχους των κρατών¹²⁷. Η λίστα των προκλήσεων (διπλωματικών, τεχνολογικών κ.α.) που σχετίζονται με τη γεωπολιτική είναι μεγάλη και αυτό εμπεριέχει και τη δυσκολία προσαρμογής στα εκάστοτε γεωπολιτικά δεδομένα. Οι μεγάλες δυνάμεις δεν μπορούν να βασίζονται αποκλειστικά στην ισχύ για να διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία τους διότι η ισχύς είναι απλά ένα εργαλείο, και ως τέτοιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί λανθασμένα. Στην πραγματικότητα το κυνήγι μιας υψηλής στρατηγικής που δεν αντικατοπτρίζει την υποκείμενη γεωπολιτική πραγματικότητα και η χρήση ισχύος σε περιοχές χωρίς στρατηγικά κέρδη οδήγησε στην εξασθένηση ή ακόμα και στην εξαφάνιση αυτοκρατοριών. Η παραμικρή αλλαγή στην υψηλή στρατηγική που ανακατευθύνει την προσοχή και την ενέργεια του κράτους μακριά από στρατηγικές περιοχές μπορεί να οδηγήσει σε παρακμή¹²⁸.

1.5.3 Υψηλή Στρατηγική και Γεωπολιτική της Ενέργειας

Τα διδάγματα των δύο παγκόσμιων πολέμων, η κρίση της διώρυγας του Σουέζ το 1956, η δημιουργία του ΟΠΕΚ το 1960, ο πόλεμος του Yom Kippur και η δημιουργία του Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας («International Energy Agency») το 1973, ο πόλεμος Ιράκ – Ιράν το 1980, η εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ το 1990 και ο πρώτος πόλεμος του κόλπου, το τέλος του ψυχρού πολέμου και η ευρωπαϊκή εξάρτηση από το ρωσικό πετρέλαιο, ο δεύτερος πόλεμος του κόλπου το 2003, η «αραβική άνοιξη» που ξεκίνησε το 2010 και διαρκεί ακόμα

¹²⁷ Grygiel Jakub J. (2006), *Great Powers and Geopolitical Change*, John Hopkins University Press, σσ. 164-165.

¹²⁸ Grygiel Jakub J. (2006), *Great Powers and Geopolitical Change*, John Hopkins University Press, σσ. 176-177.

έχοντας διαλύσει τη Λιβύη, τη Συρία, την Υεμένη και έχοντας προκαλέσει πραξικόπημα στην Αίγυπτο, η κρίση στην Ουκρανία το 2014 και η βίαιη προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία αλλά και άλλα σημαντικά γεγονότα δείχνουν ότι πολιτικές διαφορές που καταλήγουν σε στρατιωτικές συγκρούσεις σε περιοχές με υψηλή γεωπολιτική σημασία ή καλύτερα σε περιοχές που επηρεάζουν τη γεωπολιτική της ενέργειας παγκοσμίως έχουν παγκόσμια επίπτωση στο αγαθό της ενέργειας σε κάθε σημείο του πλανήτη¹²⁹.

Η αδυναμία της πυρηνικής ενέργειας να αποτελέσει ασφαλή απάντηση στην απεξάρτηση από τους υδρογονάνθρακες, ο προσανατολισμός στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας που σταδιακά αυξάνει τη συμμετοχή τους στην παγκόσμια αγορά ενέργειας μεν, αλλά με πολύ αργό ρυθμό δε και με συγκριτικά μεγαλύτερο κόστος δε, τα περιβαλλοντικά προβλήματα του σχιστολιθικού πετρελαίου κ.α. δείχνουν ότι η εξάρτηση του σημερινού κόσμου από τους υδρογονάνθρακες και ιδιαίτερα από το πετρέλαιο θα συνεχιστεί.

Οι ανταγωνισμοί ενεργειακά εξαρτώμενων αναπτυσσόμενων χωρών όπως η Κίνα, η Ινδία, κ.α., ανεπτυγμένων χωρών όπως οι ΗΠΑ, η ΕΕ και η Ιαπωνία και άλλων όπως η Ρωσία που είναι αυτάρκειες ενεργειακά, αναμένεται ότι θα ενταθούν με αποτέλεσμα την αύξηση του κινδύνου συγκρούσεων για τις πρώτες ύλες, παρά την ύπαρξη πολυμερών θεσμών και οικονομικής αλληλεξάρτησης¹³⁰.

Η γεωπολιτική της ενέργειας λοιπόν, θα πρέπει να λειτουργήσει ως φακός που θα αντικατοπτρίζει την υποκείμενη γεωπολιτική πραγματικότητα ώστε να εξαχθεί η πλέον κατάλληλη υψηλή στρατηγική που θα κατευθύνει την ισχύ και τους πόρους ενός κράτους στο σωστό δρόμο. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι οι επενδύσεις που αφορούν στην εύρεση, άντληση, επεξεργασία, μεταφορά και τελική χρήση της ενέργειας απαιτούν τεράστιες χρηματικές επενδύσεις που γίνονται πραγματικότητα μέσω πολυμερών κυβερνητικών, ιδιωτικών ή μεικτών πρωτοβουλιών που επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα τη σχεδίαση και την υλοποίηση κάθε φορά της υψηλής στρατηγικής των κρατών.

¹²⁹ Yergin Daniel (1991), *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York, Simon & Schuster, σσ. 207-699, Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 71-156., Tuathail Gearoid O., Dalby Simon (1998), *Rethinking Geopolitics*, London, Routledge, σσ. 227-235., Grygiel Jakub J. (2006), *Great Powers and Geopolitical Change*, John Hopkins University Press, σσ. 30-36.

¹³⁰ Le Billon Philippe (2005), *The Geopolitics of Resource Wars: Resource Dependence Governance and Violence*, London, Frank Cass, σσ. 187-207.

Δεύτερο Μέρος

2. Ενεργειακή Κατάσταση 21ου αιώνα- εκτιμήσεις & τάσεις

Ο εικοστός αιώνας ήταν μία περίοδος πρωτοφανούς οικονομικής εξάπλωσης, αύξησης πληθυσμού και τεχνολογικής προόδου. Όλα αυτά ειδικά μετά το τέλος του Β ΠΠ τροφοδότησαν μία υπέρμετρη αισιοδοξία. Ο ίδιος αιώνας ήταν η περίοδος που βασικές ερωτήσεις τέθηκαν για τη μοίρα της ανθρωπότητας: μπορούσε ο πληθυσμός να αυξάνεται με τους ίδιους ρυθμούς; μπορούσε η οικονομία να αυξάνεται σε ένα πεπερασμένο πλανήτη; ποια ήταν τα υλικά σύνορα του πολιτισμού¹³¹;

Η έκδοση του βιβλίου *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on "The Predicament of Mankind"* το 1972¹³² θεωρήθηκε ένα από τα βιβλία με τη μεγαλύτερη

¹³¹ Bardi Ugo (2011), *The Limits to Growth Revisited*, Springer Briefs in Energy, New York, σσ. 1-15, 63-85, 85-104.

¹³² Μία ομάδα διανοούμενων που αποκαλούνταν «The Club Of Rome» έψαχναν απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά και μετά από συνεργασία με το πανεπιστήμιο της Massachusetts στις ΗΠΑ για τον υπολογισμό της εξέλιξης του παγκόσμιου οικονομικού μοντέλου για μία περίοδο ενός αιώνα κατέληξαν στα συμπεράσματα του βιβλίου *The Limits to Growth*.

επιρροή στον 20^ο αιώνα, καθώς άνοιξε τους ορίζοντες και τη σκέψη μας σχετικά με τα όρια της ανάπτυξης και τη δυσχερή θέση του πλανήτη που ζούμε. Ο πυρήνας του μηνύματος για τα όρια της ανάπτυξης είναι ότι σε ένα πεπερασμένο κόσμο η κατανάλωση πρώτων υλών και η μόλυνση δεν μπορούν να αυξάνονται για πάντα. Παρότι το βιβλίο προειδοποιούσε ότι η κατεύθυνση στην οποία κινείται ο κόσμος είχε πιθανότητες κατάρρευσης, ωστόσο περιείχε θετικά μηνύματα ότι κοινωνικές καινοτομίες μέσω τεχνολογικής, πολιτιστικής και θεσμικής αλλαγής θα μπορούσαν να αποφύγουν μία αύξηση στο ενεργειακό αποτύπωμα της ανθρωπότητας πέρα από τις ικανότητες του πλανήτη. Μερικά από αυτά που περιέγραφε το βιβλίο σαράντα χρόνια πριν έχουν γίνει η εφιαλτική πραγματικότητα του σήμερα. Η παγκόσμια άνοδος της θερμοκρασίας, το peak-oil (σημείο καμψής παραγωγής πετρελαίου), η εξαφάνιση ειδών και η μείωση της βιοποικιλότητας, η μείωση αντίστασης του οικοσυστήματος κ.α. δείχνουν ότι βρισκόμαστε σε μία δύσκολη εποχή. Παρά τις κριτικές που δέχθηκε το βιβλίο και τη συζήτηση που άνοιξε στον ακαδημαϊκό και επιστημονικό κόσμο, παρόμοιες μελλοντικές μελέτες έδειξαν ποσοτικές διαφοροποιήσεις και μία χρονική μετάθεση των γεγονότων. Ένα από τα βασικά ζητήματα που θέτει το βιβλίο και οι νεότερες εκδόσεις του είναι το αποκαλούμενο «peak-oil» δηλαδή το σημείο καμψής στην παγκόσμια παραγωγή πετρελαίου¹³³ και το πεπερασμένο των πρώτων υλών. Η πυρηνική ενέργεια παραμένει μία λύση αλλά με ανυπολόγιστες συνέπειες λόγω του προβλήματος αποθήκευσης των πυρηνικών κατάλοιπων και του κινδύνου ατυχήματος¹³⁴ που μπορεί να προκαλέσει τεράστιες καταστροφές. Η λύση φαίνεται ότι θα είναι οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και η σταδιακή αλλαγή της ενεργειακής συμπεριφοράς όλου του πλανήτη.

Χώρες με τεράστιους πληθυσμούς όπως η Κίνα και η Ινδία¹³⁵ απαιτούν τεράστια ποσά ενέργειας και κινούνται γεωπολιτικά για την εξασφάλιση τόσο υπαρχόντων κοιτασμάτων όσο και για την εξασφάλιση πρόσβασης σε περιοχές που δυνητικά θα αποτελέσουν ενεργειακά κοιτάσματα. Ταυτόχρονα κινούνται για την ανάπτυξη δομών που θα επιτρέψουν την απρόσκοπτη μεταφορά αγαθών και ενέργειας¹³⁶. Η παγκόσμια τάση είναι η μεταφορά

¹³³ Ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Ενέργειας Νοτιοανατολικής Ευρώπης (IENE) [<http://www.iene.gr/page.asp?rid=1934&lng=1>]. Εκτός από το «peak-oil» σύμφωνα με βρετανούς ερευνητές υπάρχει και το «οικονομικό peak-oil» δηλαδή το σημείο κόστους του πετρελαίου που πλήττει την οικονομική δραστηριότητα. Στο ίδιο άρθρο διαφαίνονται οι αρνητικές προοπτικές μιας παγκόσμιας οικονομίας βασισμένη στο πετρέλαιο.

¹³⁴ Τα ατυχήματα στα εργοστάσια Three Mile Island στην Πολιτεία Pennsylvania των ΗΠΑ το 1979, στο εργοστάσιο Chernobyl στην τότε ΕΣΣΔ το 1986, και στη Fukushima στην Ιαπωνία το 2011, δείχνουν ότι ο κίνδυνος πυρηνικού ατυχήματος παραμένει εφιαλτικός, παρά τα όποια μέτρα ασφάλειας.

¹³⁵ Βλ. χάρτες Νο14,15 & 16 στο Παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων – Εικόνων. Οι χάρτες δείχνουν σε παγκόσμια προβολή την ένταση παραγωγής – κατανάλωσης και έντασης ενέργειας σε σχέση με το ΑΕΠ. Κίνα και Ινδία βρίσκονται στην πρώτη τριάδα ενεργειακής κατανάλωσης.

¹³⁶ Η Κίνα επενδύει στην αύξηση της μαχητικής ικανότητας του πολεμικού της ναυτικού και άλλων τομέων της άμυνας της ώστε να μονοπωλήσει τα κοιτάσματα στην Νότια Κινεζική θάλασσα και να εξασφαλίζει τις θαλάσσιες γραμμές επικοινωνιών από τον περσικό κόλπο μέχρι την Κίνα.

του οικονομικού και γεωπολιτικού ενδιαφέροντος στην Ασία¹³⁷ γεγονός που έχει προκαλέσει μία ξεκάθαρη τάση στην αμερικανική γεωπολιτική: το λεγόμενο «Asian Pivot»¹³⁸.

2.1 Παγκόσμιο οικονομικό γίνεσθαι – διασύνδεση με τον παράγοντα της ενέργειας.

Ο πληθυσμός και η οικονομική ανάπτυξη είναι οι βασικοί οδηγοί της αύξησης των απαιτήσεων ενέργειας παγκοσμίως. Ο παγκόσμιος πληθυσμός πρόκειται να αυξηθεί κατά 1,6 δισεκατομμύρια έως το 2035 και η παγκόσμια οικονομία είναι πιθανό να διπλασιαστεί στην ίδια χρονική περίοδο. Βελτιώσεις της ενεργειακής αποτελεσματικότητας που προωθούνται από νέες κλιματικές πολιτικές και από μία αλλαγή σε λιγότερο ενεργοβόρες δραστηριότητες στις αναπτυσσόμενες οικονομίες αναμένεται ότι θα περιορίσουν την αύξηση της ενεργειακής κατανάλωσης. Παρ' όλα αυτά αναμένεται μία παγκόσμια αύξηση απαίτησης για ενέργεια της τάξης του 37% μεταξύ 2013 και 2035, με το 96% της αύξησης σε χώρες μη-μέλη του ΟΟΣΑ. Αναμένεται ότι οι πρώτες ύλες είναι ικανές να καλύψουν τις αυξανόμενες απαιτήσεις, αλλά η εκμετάλλευση αυτών των πρώτων υλών παρουσιάζει ένα σύνολο προκλήσεων όπως η βιωσιμότητα που απαιτεί δράσεις¹³⁹ για τον περιορισμό των ρύπων του διοξειδίου του άνθρακα (CO₂) και άλλων αερίων που εκπέμπονται κατά την χρήση ορυκτών καυσίμων, η ασφάλεια εφοδιασμού καθώς περισσότερο από το 60% των γνωστών αποθεμάτων φυσικού αερίου παγκοσμίως βρίσκονται σε πέντε χώρες ενώ περισσότερο από το 80% των αποθεμάτων πετρελαίου παγκοσμίως βρίσκονται σε εννέα χώρες, συχνά μακριά από σταθμούς κατανάλωσης, η δυσκολία πρόσβασης στα ορυκτά καύσιμα που θα γίνεται ολοένα και δυσκολότερη στο μέλλον (καθώς τα ευκολότερα και μεγαλύτερα αποθέματα εξαντλούνται πρώτα και πολλές ανανεώσιμες πηγές ενέργειας παραμένουν ακριβές για παραγωγή κλίμακας) και οι κυβερνητικές πολιτικές των κρατών. Πλην όμως μη αναμενόμενα γεγονότα (όπως η αραβική άνοιξη και η Ουκρανική κρίση) των οποίων η έκταση και το βάθος είναι άγνωστα, διαμορφώνουν συνθήκες αστάθειας σε περιοχές όπου υπάρχουν αποθέματα υδρογονανθράκων (π.χ. Ιράκ – Λιβύη κ.α.) ή σε περιοχές από όπου διέρχονται υδρογονάνθρακες (π.χ. Συρία – Υεμένη – Αίγυπτος - Ουκρανία κ.α.) δημιουργώντας συνθήκες πίεσης της ενεργειακής αγοράς.

¹³⁷ Grygiel Jakub J. (2006), *Great Powers and Geopolitical Change*, John Hopkins University Press, σσ. 177.

¹³⁸ Mearsheimer John J. (2010), «*The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia*», *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 3, σσ. 381-396.

¹³⁹ Ιστοσελίδα Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας (IEA) [http://www.iea.org/publications/free_publications/publication/WEO2015SpecialReportonEnergyandClimateChange.pdf] – έκθεση για την ενεργειακή και κλιματική αλλαγή. Μία από τις δράσεις είναι η 21^η σύνοδος για την κλιματική αλλαγή στο Παρίσι που έχει προγραμματισθεί για τις 15 Δεκεμβρίου 2015

Το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο θα συνεχίζουν επί δεκαετίες να παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην κάλυψη των αναγκών ενέργειας (πιθανόν το 2035 να καλύπτουν περίπου το 49% της παγκόσμιας ενέργειας), ενώ θα παίζουν καταλυτικό ρόλο στις μεταφορές ως το κύριο μεταφορικό καύσιμο (90%). Η πυρηνική ενέργεια θα παραμείνει σταθερή ή μειούμενη ενώ οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας που είναι ο πιο αναπτυσσόμενος τομέας ενέργειας το 2035 αναμένεται ότι θα καλύπτει περίπου το 8% της παγκόσμιας ζήτησης ενέργειας¹⁴⁰.

2.2 Ενεργειακή κατάσταση στον κόσμο, Ενεργειακή ασφάλεια Ευρώπης, Ελλάδα.

2.2.1 Ενεργειακό Ισοζύγιο βασικών Δρώντων

Οι ΗΠΑ είναι μία χώρα που απορροφά τεράστια ποσά ενέργειας αλλά και παράγει επίσης ενέργεια από εγχώριες πηγές. Η ενεργειακή της συμπεριφορά έχει αντίκτυπο παγκοσμίως όπως και οι στρατηγικές της επιλογές. Το πετρέλαιο έχει τη μεγαλύτερη ποσόστωση στην κατανάλωση ενέργειας φτάνοντας το 36% (με πτωτική τάση), το φυσικό αέριο αντίστοιχα βρίσκεται στο 30% (με ανοδική τάση για 5^η συνεχή χρονιά), ο άνθρακας συνιστά το 20% της συνολικής ενέργειας (με ελαφριά πτωτική τάση), οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (πλην της υδροηλεκτρικά παραγόμενης) υπεύθυνες για το 3% της συνολικής κατανάλωσης έχουν αυξητική τάση από το 2001, η υδροηλεκτρική παραγόμενη ενέργεια που αποτελεί το 3% της συνολικής δαπάνης ενέργειας (σε πτωτική τάση για τρίτο συνεχόμενο χρόνο), ενώ η πυρηνική ενέργεια αντιστοιχεί στο 8% της συνολικής κατανάλωσης. Οι ΗΠΑ στις οποίες αντιστοιχεί το 15,5% της παγκόσμιας παραγωγής ενέργειας και το 17,8% της παγκόσμιας κατανάλωσης καλύπτουν το 89% της εγχώριας κατανάλωσης από εγχώρια παραγωγή ενέργειας και το 11% με ενέργεια από εισαγόμενες πηγές και σημειώνουν κάθε χρόνο αύξηση στην παραγωγή ενέργειας. Παράλληλα το 2014 η εγχώρια παραγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου ήταν οι μεγαλύτερες στην ιστορία των ΗΠΑ ενώ σημειώθηκε αντίστοιχη μείωση εισαγωγών φυσικού αερίου και πετρελαίου (σε επίπεδα 1985-1986 αντίστοιχα).

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να πούμε ότι οι ΗΠΑ αποτελούν τον δεύτερο μεγαλύτερο καταναλωτή ενέργειας του κόσμου που σε εξαιρετικά μεγάλο ποσοστό καλύπτει από εγχώριες πηγές τις ενεργειακές απαιτήσεις της οικονομίας της (89%) και τείνει να μειώσει

¹⁴⁰ Ιστοσελίδα της εταιρείας British Petroleum (BP) [http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/investors/BP_Annual_Report_and_Form_20F_2014.pdf] : ετήσια έκθεση για το 2014.

τις εισαγωγές υδρογονανθράκων, αυξάνοντας την εγχώρια παραγωγή της και την ποσόστωση παραγωγής ενέργειας από άλλες πηγές¹⁴¹.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) αποτελεί μία οντότητα που η συμπεριφορά της επίσης έχει παγκόσμιο αντίκτυπο. Το πετρέλαιο έχει τη μεγαλύτερη ποσόστωση στην κατανάλωση ενέργειας με ποσοστό 37% (με πτωτική τάση), το φυσικό αέριο με 22% (με σημαντικά πτωτική τάση λόγω μείωσης εισαγωγών ρωσικού φυσικού αερίου), ο άνθρακας έχει ποσοστό στην κατανάλωση 17% (με πτωτική τάση), η πυρηνική ενέργεια στην συνολική κατανάλωση βρίσκεται στο 12% και οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας στο 12% (με αυξητικές τάσεις). Η ΕΕ που αντιστοιχεί στο 12,5% της παγκόσμιας κατανάλωσης ενέργειας παγκοσμίως εισάγει περίπου το 50% της ενέργειας που καταναλώνεται στο έδαφος της και αυτό δείχνει την βαθιά και μόνιμη ενεργειακή της εξάρτηση. Η πυρηνική ενέργεια αποτελεί τη βασική πηγή εγχώριας παραγωγής ενέργειας σε ποσοστό 26% ενώ οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας αυξάνουν σταδιακά τη συμμετοχή τους στο 16%, τα ορυκτά καύσιμα ευθύνονται για το 55% της παραγωγής ενέργειας.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να πούμε ότι παρά τις μειώσεις εισαγωγών υδρογονανθράκων που παρατηρούνται κυρίως λόγω της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης, η ΕΕ είναι εξαιρετικά ευάλωτη ενεργειακά αφού εισάγει το 50% της ενέργειας που απαιτεί η οικονομία της από ασταθείς γεωπολιτικά περιοχές¹⁴².

Η Κίνα είναι ο κατεξοχήν παγκόσμιος ρυθμιστής των θεμάτων ενέργειας και είναι η δύναμη που μετακινεί τη γεωπολιτική σκηνή από την ευρωπαϊκή ήπειρο στην ασιατική. Ο άνθρακας αποτελεί την πηγή ενέργειας με την σημαντικότερη συνεισφορά στην ενεργειακή κατανάλωση αφού το ποσοστό είναι 66%, ενώ ακολουθεί το πετρέλαιο (20%), το φυσικό αέριο (5%), η υδροηλεκτρική παραγόμενη ενέργεια (8%), οι υπόλοιπες ανανεώσιμες πηγές και η πυρηνική ενέργεια (1%). Οι τρεις τελευταίες αποτελούν τις περισσότερο αυξανόμενες τα τελευταία χρόνια (15,1%, 15,7% και 13,2% αντίστοιχα) δείχνοντας την προσπάθεια της Κίνας να μετασχηματίσει την παραγωγή ενέργειας. Η μείωση του ρυθμού της οικονομικής της ανάκαμψης είχε αντίκτυπο και στα ενεργειακά θέματα καθώς η αύξηση της κατανάλωσης ενέργειας μειώθηκε σε σχέση με τα τελευταία χρόνια ενώ αντίστοιχα οριακή αύξηση είχε και η παραγωγή ενέργειας. Ωστόσο η Κίνα το 2015 ξεπέρασε για πρώτη φορά

¹⁴¹ Ιστοσελίδα της εταιρείας British Petroleum (BP) [<http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/country-and-regional-insights/us-insights.html>] : στοιχεία για τις ΗΠΑ.

¹⁴² Ιστοσελίδα της ΕΕ για ενεργειακά θέματα [<http://ec.europa.eu/energy/en/statistics/energy-statistical-pocketbook>], Ιστοσελίδα της εταιρείας British Petroleum (BP) [<http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/country-and-regional-insights/us-insights.html>] : στοιχεία για την ΕΕ.

τις ΗΠΑ στις εισαγωγές πετρελαίου σημειώνοντας μία αύξηση της τάξης του 8,4% κάνοντας την το μεγαλύτερο εισαγωγέα πετρελαίου παγκοσμίως.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να πούμε ότι η Κίνα που αντιστοιχεί στο μεγαλύτερο καταναλωτή ενέργειας παγκοσμίως με ποσοστό 23% αυξάνει τις εισαγωγές σε υδρογονάνθρακες προσπαθώντας παράλληλα να μετασχηματίσει την μονοκρατορία του άνθρακα στο πεδίο της εγχώριας παραγωγής ενέργειας. Με εξαιρετικούς ρυθμούς επενδύει στην υδροηλεκτρική, πυρηνική και στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, αξιοποιώντας παράλληλα και δικά της κοιτάσματα υδρογονανθράκων. Η αυξανόμενη οικονομία της βασίζεται και στις εισαγωγές υδρογονανθράκων που αποτυπώνονται σε αύξηση εισαγωγών από τη Ρωσία και στην αύξηση μεταφοράς μέσω θαλάσσης πετρελαίου και φυσικού αερίου από χώρες όπως Σαουδική Αραβία, Ιράν, Ιράκ, Αγκόλα, Ομάν, Κουβέιτ, ΗΑΕ κ.α. Η προσπάθεια της Κίνας να προστατευθεί από γεωπολιτικές εξελίξεις λόγω της αυξανόμενης εξάρτησης από το πετρέλαιο την οδηγεί στη δημιουργία στρατηγικών αποθεμάτων πετρελαίου και στην οικονομική διείσδυση σε εταιρίες πετρελαιοειδών παγκοσμίως¹⁴³.

Η Ρωσία αποτελεί μία χώρα τεράστιου ενεργειακού ενδιαφέροντος αφού επί δεκαετίες τροφοδοτεί την ενεργειακά εξαρτώμενη ΕΕ και τώρα μετακινεί σταδιακά το ενδιαφέρον και τις εξαγωγές της προς την Κίνα και την Ασία, αποτελώντας τμήμα της γεωπολιτικής μετατόπισης προς την Ασία. Το κυρίαρχο καύσιμο με τη μεγαλύτερη ποσόστωση στην ενεργειακή κατανάλωση είναι το φυσικό αέριο με ποσοστό 54%, ενώ ακολουθούν το πετρέλαιο με ποσοστό 21,7%, το κάρβουνο με ποσοστό 12,5%, η πυρηνική ενέργεια, η υδροηλεκτρική και οι υπόλοιπες ανανεώσιμες αποτελούν το υπόλοιπο 11,8% (με αυξητική τάση ως ποσοστό της παραγόμενης εγχώριας ενέργειας). Η παραγωγή ενέργειας της Ρωσίας γνώρισε σημαντική κάμψη, τη δεύτερη εντός της δεκαετίας που πέρασε, η οποία σχετίζεται με τις κυρώσεις που έχουν επιβληθεί κατά τη διάρκεια της Ουκρανικής κρίσης από την ΕΕ¹⁴⁴ και τις ΗΠΑ που επέφεραν ύφεση στη ρωσική οικονομία και επακόλουθη ένταση στις διμερείς σχέσεις. Με δεδομένο ότι η Ρωσία είναι ενεργειακά αυτάρκης και αποτελεί τον πρώτο εξαγωγέα φυσικού αερίου (34,9% της εγχώριας παραγωγής) και τον δεύτερο εξαγωγέα πετρελαίου (69,5% της εγχώριας παραγωγής) παγκοσμίως, και με δεδομένο ότι η

¹⁴³ Ιστοσελίδα Global Energy Statistical Yearbook 2015 [<https://yearbook.enerdata.net/energy-consumption-data.html>], Ιστοσελίδα ιδρύματος Lawrence Berkeley National Laboratory Key China Energy Statistics 2014 [https://china.lbl.gov/sites/all/files/key_china_energy_statistics_2014_online.final_.pdf], Ιστοσελίδα της IEA Beta - China International Energy Data and analysis [<http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=CHN>],

¹⁴⁴ Η προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία ήταν επακόλουθό της πολιτικής κρίσης και της καθαίρεσης του προέδρου της Ουκρανίας υποστηριζόμενου από τη Ρωσία και της επικράτησης της αντιπολίτευσης υποστηριζόμενης από τις περισσότερες χώρες της ΕΕ και τις ΗΠΑ. Αποτέλεσμα της προσάρτησης της Κριμαίας ήταν η επιβολή κυρώσεων στη Ρωσία που δεν επηρέασαν τις ρωσικές εξαγωγές ενέργειας προς την ΕΕ, αφού η ΕΕ είναι ουσιαστικά εξαρτώμενη ενεργειακά από τη Ρωσία.

Ρωσία αποτελεί τον βασικό εξαγωγέα ενέργειας προς την ΕΕ που εισάγει το 36,6% του πετρελαίου και το 41% του φυσικού της αερίου από αυτήν, γίνεται κατανοητό το μέγεθος της ενεργειακής γεωπολιτικής επιρροής που μπορεί να ασκήσει η Ρωσία προς την ΕΕ¹⁴⁵.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να πούμε ότι η Ρωσία στην οποία αντιστοιχεί το 5,3% της παγκόσμιας κατανάλωσης ισχύος και το 10% της παγκόσμιας παραγωγής ενέργειας, αποτελεί ένα ισχυρό ενεργειακό παίκτη από τον οποίο εξαρτάται ενεργειακά η ΕΕ¹⁴⁶. Η εξάρτηση της Ρωσίας όμως ως οικονομία από τις εξαγωγές ενέργειας μπορεί να λειτουργήσει και ως μπουόμερανγκ αφού η οικονομία της είναι ευάλωτη σε πιέσεις. Η πρόσφατη ενεργειακή συνεργασία με την Κίνα ως αντίδραση στις δυτικές κυρώσεις είναι το πρώτο από τα βήματα μίας γεωπολιτικής αντιπαράθεσης στην οποία όμως η Ρωσία δεν αποτελεί τον κύριο πόλο.

Η Μέση Ανατολή στην οποία «..η εκδίκηση της γεωγραφίας..»¹⁴⁷ παίρνει τη χαρακτηριστική της μορφή ευθύνεται για το 6,4% της παγκόσμιας κατανάλωσης ενέργειας και για το 31,7% της παγκόσμιας παραγωγής πετρελαίου. Τα δύο καύσιμα με τη μεγαλύτερη ποσόστωση στην ενεργειακή κατανάλωση είναι το φυσικό αέριο με ποσοστό 50,6% και το πετρέλαιο με ποσοστό 47,5%, ενώ οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας ευθύνονται για το 1,9%. Παρά την ένταση που επικρατεί στην περιοχή καθώς στο Ιράκ, στη Συρία και στην Υεμένη μαίνεται ο εμφύλιος πόλεμος η παραγωγή πετρελαίου έφτασε σε νέα ύψη και το αξιοσημείωτο είναι ότι το Ιράκ είναι εν μέρει υπεύθυνο για την αύξηση αυτή. Η περιοχή έχει αυξημένο γεωπολιτικό ενδιαφέρον διαχρονικά από την ανακάλυψη του πετρελαίου και ενδεικτικό είναι ότι δύο υπερδυνάμεις της εποχής (Μ. Βρετανία και ΗΠΑ) είχαν και έχουν διακηρύξει τα συμφέροντα τους στην περιοχή με τρόπο ηγεμονικό¹⁴⁸. Στη σημερινή γεωπολιτική πραγματικότητα έχοντας υπόψη ότι περισσότερο από τα τρία τέταρτα των εξαγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου οδηγούνται ανατολικά στην περιοχή της Ασίας (Κίνα – Ιαπωνία κ.α.) κατά κύριο λόγο μέσω θαλάσσης, αντιλαμβανόμαστε το ρόλο της ασφάλειας ροής καυσίμου δηλαδή της ροής ενέργειας προς τις οικονομίες της Ασίας.

¹⁴⁵ Μία αλλαγή του μείγματος εισαγωγών και ένας πιθανός αποκλεισμός της Ρωσίας εκτός του ότι θα ήταν εξαιρετικά απίθανο να επιτύχει θα εμπεριείχε μεγαλύτερο κόστος το οποίο με τη σειρά του θα επιβάρυνε την ήδη οριακή ευρωπαϊκή οικονομία.

¹⁴⁶ Ιστοσελίδα της εταιρείας British Petroleum (BP) [<http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/country-and-regional-insights/us-insights.html>] : στοιχεία για την Ρωσία.

¹⁴⁷ Kaplan D. Robert (2012), *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us about Coming Conflicts and the Battle of Fate*, New York, Random House, σσ. xxii – 403.

¹⁴⁸ Τόσο η βρετανική «Persian Gulf Declaration» στις 5 Μαΐου 1903, όσο και το δόγμα Carter των ΗΠΑ για τον Περσικό Κόλπο το 1980 δήλωναν ότι ο έλεγχος της περιοχής του Περσικού Κόλπου ανήκε στα ζωτικά συμφέροντα και των δύο χωρών και ότι για τη διατήρησή τους θα χρησιμοποιούσαν και στρατιωτική ισχύ.

Η συμφωνία για τον έλεγχο της διάδοσης των πυρηνικών του Ιράν με τις χώρες της NPT (Non Proliferation Treaty), δηλαδή τις ΗΠΑ, Ρωσία, Κίνα, Ηνωμένο Βασίλειο και Γαλλία μαζί με τη Γερμανία, αναμένεται να προκαλέσει αύξηση μεσοπρόθεσμα της παραγωγής πετρελαίου και φυσικού αερίου της Μέσης Ανατολής, αλλά θα προκαλέσει τριβές εντός των χωρών της περιοχής και κυρίως τη Σαουδική Αραβία και το Ισραήλ που αντιλαμβάνονται την υπογραφή της συμφωνίας ως απομάκρυνση των ΗΠΑ από στρατηγικό εταίρο ασφάλειας τους¹⁴⁹.

Η Ινδία που είναι η δεύτερη σε πληθυσμό χώρα του κόσμου μετά την Κίνα παρουσιάζει εντυπωσιακή αύξηση της κατανάλωσης ενέργειας η οποία αυξήθηκε κατά 4% σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο και η οποία αντιστοιχεί στο 34,7% της παγκόσμιας αύξησης ενέργειας για το 2014. Η βασική πηγή ενέργειας με τη μεγαλύτερη συμμετοχή στην κατανάλωση είναι ο άνθρακας με ποσοστό 56,5% (με αυξητική τάση) και ακολουθούν το πετρέλαιο με ποσοστό 28,3%, το φυσικό αέριο με ποσοστό 7,1%, η υδροηλεκτρική ενέργεια με ποσοστό 4,6% και οι υπόλοιπες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας μαζί με την πυρηνική ενέργεια σε ποσοστό 3,4% (με αυξητική τάση της τάξης του 11,5% και 4,1% αντίστοιχα)¹⁵⁰. Όσον αφορά στην εγχώρια παραγωγή ενέργειας ο άνθρακας και ο λιγνίτης αντιστοιχούν στο 64,6% της συνολικά παραγόμενης ενέργειας, ακολουθεί η ενέργεια η παραγόμενη από πετρέλαιο σε ποσοστό 35%, φυσικό αέριο σε ποσοστό 5,6%, πυρηνικά, υδροηλεκτρικά εργοστάσια και υπόλοιπες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας σε ποσοστό 2,9%.

Η Ινδία που ακολουθεί και αυτή τη δική της γεωπολιτική ενεργειακή πραγματικότητα ευθύνεται για το 4,9% της παγκόσμιας κατανάλωσης ενέργειας αλλά δείχνει τη μεγαλύτερη αύξηση παγκοσμίως στο ρυθμό αύξησης της ενεργειακής κατανάλωσης¹⁵¹. Είναι ενεργειακά εξαρτώμενη αφού παράγει το 65,4% της ενέργειας που καταναλώνει, και εισάγει πετρέλαιο και LNG για κάλυψη αναγκών παραγωγής ενέργειας σε ποσοστό περίπου 36%¹⁵². Με δεδομένη την ταχύτατη αύξηση των ενεργειακών απαιτήσεων της λόγω και της αύξησης της

¹⁴⁹ Ιστοσελίδα της εφημερίδας The Telegraph [<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/11739349/Israel-and-Saudi-Arabia-present-united-front-over-Iran-deal.html>], δημοσίευμα για τις αντιθέσεις Ισραήλ και Σαουδικής Αραβίας, Ιστοσελίδα της ηλεκτρονικής εφημερίδας Al Jazeera [<http://www.aljazeera.com/news/2015/04/saudi-arabia-israel-oppose-iran-nuclear-deal-50401061906177.html>], ανάλυση για τις επιπτώσεις της συμφωνίας σε Ισραήλ – Σαουδική Αραβία. Ιστοσελίδα του κέντρου ερευνών Global Research [<http://www.globalresearch.ca/unholy-alliance-between-saudi-arabia-and-israel-a-us-iran-nuclear-deal-would-trigger-regional-political-re-alignments/5439349>]

¹⁵⁰ Ιστοσελίδα της εταιρείας British Petroleum (BP) [<http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/country-and-regional-insights/us-insights.html>] : στοιχεία για την Ινδία.

¹⁵¹ Ενδεικτικό της αυξητικής πορείας που θα έχει στο μέλλον η ζήτηση για ενέργεια είναι το γεγονός ότι 200 εκ ινδοί δεν έχουν πρόσβαση προς το παρόν σε ηλεκτρισμό ενώ δεκάδες εκατομμύρια χρησιμοποιούν ενέργεια από βιομάζα.

¹⁵² Ιστοσελίδα του κεντρικού γραφείου στατιστικών της κυβέρνησης της Ινδίας: [http://mospi.nic.in/mospi_new/upload/Energy_stats_2014.pdf]

κατανάλωσης κατ' άτομο¹⁵³ αναμένεται ότι η ανάγκη εισαγωγής ενέργειας θα επαυξηθεί στο μέλλον.

2.2.2 Ενεργειακή Ασφάλεια Ευρώπης, Ελλάδα

Η ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης δεν έγκειται μόνο στην ενεργειακή της εξάρτηση αλλά και στην εξάρτηση από λίγες πηγές. Η έλλειψη επιμερισμού που παρατηρείται είναι εμφανής αν αντιληφθούμε ότι τα τρία τέταρτα εισαγωγών φυσικού αερίου προήλθαν από τη Ρωσία, την Αλγερία και τη Νορβηγία, ενώ το 53,6% των εισαγωγών πετρελαίου προήλθε από τη Ρωσία, τη Νορβηγία και τη Σαουδική Αραβία¹⁵⁴. Ενώ αν εστιάσουμε στη Ρωσία θα αντιληφθούμε ότι το 36,6% του εισαγόμενου πετρελαίου και το 41% του εισαγόμενου φυσικού αερίου της ΕΕ προέρχεται από τη Ρωσία παρά την ένταση των διμερών σχέσεων, την ύπαρξη κυρώσεων και από τις δύο πλευρές και τις πολιτικές και στρατιωτικές διαφορές στο θέμα της Ουκρανίας. Η ΕΕ εφοδιάζεται με ρωσικό αέριο μέσω χερσαίων αγωγών από τους οποίους προμηθεύεται φυσικό αέριο και πετρέλαιο. Στην παρούσα φάση είναι ενεργός ο «Nord Stream» που είναι υποθαλάσσιος αγωγός και συνδέει απευθείας την Γερμανία (που είναι και ο μεγαλύτερος καταναλωτής ενέργειας στην ΕΕ) με τη Ρωσία, ο αγωγός «Yamal Europe» και ο αγωγός «Northern Lights» που διασχίζει τη Λευκορωσία και την Πολωνία (χώρα με την οποία η Ρωσία δεν έχει καλές σχέσεις και που υποστηρίζει την Ουκρανία στην παρούσα Ουκρανική κρίση) και οι αγωγοί «Brotherhood» και «Soyuz» που περνάνε από το Ουκρανικό έδαφος και οι οποίοι μπορούν να καταστούν ανενεργοί λόγω της εμπόλεμης κατάστασης που επικρατεί¹⁵⁵.

Η παρούσα ενεργειακή ύφεση της ΕΕ και η σταδιακή αύξηση της ροής του «North Stream» καλύπτει τις παρούσες ανάγκες αλλά δεν καλύπτει την ΕΕ σε περίπτωση που η Ρωσία αποφασίσει να διακόψει την παροχή φυσικού αερίου προς την ΕΕ. Σε αυτή την περίπτωση τα αποθέματα της ΕΕ θα της επιτρέψουν μία αυτονομία 2-3 μηνών¹⁵⁶ στη διάρκεια των οποίων η ΕΕ θα πρέπει να έχει διαφοροποιήσει το 36,6% και 41% των

¹⁵³ Δύο βασικοί δείκτες που αφορούν την ενέργεια είναι η Κατανάλωση Ενέργειας κατ' άτομο (Per Capita Energy Consumption) που ισοδυναμεί με το λόγο της συνολικής κατανάλωσης ενέργειας με το μέσο όρο του πληθυσμού του έτους, και η ενεργειακή ένταση (Energy Intensity) που αντιστοιχεί στο ποσό της ενέργειας που καταναλώνεται για την παραγωγή μίας μονάδας του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος. Ο πρώτος δείκτης δείχνει συνήθως την ποιότητα ζωής και ο δεύτερος την ποιότητα της ενέργειας και την ισορροπημένη κατανάλωση ενέργειας.

¹⁵⁴ Ιστοσελίδα της ΕΕ για ενεργειακά θέματα [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports/el]

¹⁵⁵ Βλ Χάρτες Νο10 & Νο 11 στο Παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων - Εικόνων

¹⁵⁶ Με την οδηγία 2009/119/ΕΚ θεσπίστηκε η υποχρέωση των κρατών μελών να τηρούν αποθέματα ασφαλείας ισοδύναμα είτε με 90 ημέρες καθαρής μέσης ημερήσιας εισαγωγής ή με 61 ημέρες μέσης ημερήσιας κατανάλωσης. Η οδηγία ψηφίστηκε μετά την ουκρανική ενεργειακή κρίση του 2009.

εισαγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου αντίστοιχα. Ένα ενδεχόμενο εξαιρετικά αδύνατο. Η κυρώσεις και η ένταση στις διεθνείς σχέσεις που παρατηρείται μεταξύ ΕΕ και Ρωσίας προκάλεσε τη ματαίωση του σχεδίου «South Stream» που θα τροφοδοτούσε την ΕΕ με φυσικό αέριο και στη θέση του προκρίθηκε ο «Turkish Stream» που ουσιαστικά είναι η επέκταση του «Blue Stream» μέχρι τα σύνορα της Τουρκίας με την Ελλάδα. Η υλοποίηση του «Trans Anatolian Pipeline» (TANAP) και του αγωγού του Νότιου Καυκάσου – Αζερμπαϊτζάν – Γεωργίας και η διασύνδεση τους στο μέλλον μέσω του «Trans Adriatic Pipeline» (TAP)¹⁵⁷ θα μπορούσε να τροφοδοτήσει την ΕΕ με τμήμα των 63 bcm (Billion Cubic Meters) φυσικού αερίου¹⁵⁸.

Αν αναλογιστούμε τη γεωγραφία και τις χωρητικότητες του φυσικού αερίου που απαιτεί η ευρωπαϊκή οικονομία θα συνειδητοποιήσουμε ότι η επέκταση της χωρητικότητας του «Nord Stream»¹⁵⁹ θα υπερκαλύψει την ανάγκη τροφοδοσίας ως απόλυτο νούμερο παροχής φυσικού αερίου αλλά δεν πρόκειται να δημιουργήσει καμία διαφοροποίηση ως προς την πηγή εισαγωγής ούτε ως προς την διεύθυνση και τη γεωγραφία εισαγωγής. Οι χώρες που περίμεναν την διέλευση του αγωγού «South Stream» είτε θα προμηθεύονται φυσικό αέριο μέσω τρίτων σε μεγαλύτερες τιμές είτε δεν θα προμηθεύονται καθόλου. Η υπογραφή και κυρίως η επέκταση του «Nord Stream» ουσιαστικά δυσχεραίνει την κατασκευή του Νότιου Ευρωπαϊκού Διαδρόμου που σκοπό είχε μελλοντικά και την εισαγωγή φυσικού αερίου μέσω Τουρκίας από τη Μέση Ανατολή και τη Κασπία. Ακόμα και αν η Ρωσία τελικά επιμείνει στον Ρώσο-τουρκικό αγωγό επεκτείνοντας την χωρητικότητα του «Blue Stream» που στην παρούσα φάση είναι 16 bcm¹⁶⁰ τότε η ΕΕ θα έχει διαφοροποιήσει μόνο κατ' όνομα την προέλευση του εισαγόμενου φυσικού αερίου και θα έχει προσθέσει ένα ακόμα συνομιλητή σε περίπτωση διαφωνίας, κρίσης ή συνομιλιών, την Τουρκία, μία χώρα που διατηρεί εντάσεις με την Ελλάδα, την Κύπρο και σχεδόν όλες τις γειτονικές της χώρες. Μία εναλλακτική είναι η προμήθεια υγροποιημένου φυσικού αερίου LPG και η μεταφορά με πλοία από τις χώρες της Μέσης Ανατολής¹⁶¹, ωστόσο όμως τα τρία τέταρτα του LNG από τη Μέση Ανατολή πηγαίνουν στις αγορές της Ασίας και δεν προβλέπεται να υπάρξει κάποια

¹⁵⁷ Ιστοσελίδα της κοινοπραξίας TAP [<http://www.tap-ag.gr>]

¹⁵⁸ Ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Brookings [<http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2014/12/18-south-stream-pipeline-boersma>], μία ανάλυση των γεωπολιτικών επιπτώσεων της ακύρωσης του South Stream.

¹⁵⁹ Ο υποθαλάσσιος αγωγός «Nord Stream» συνδέει απευθείας τη Γερμανία και τη Ρωσία. Η υποθαλάσσια κατασκευή σημαντικά υψηλότερη σε κόστος και τεχνικές δυσκολίες προτιμήθηκε της επιφανειακής χερσαίας ώστε να αποτελέσει διακρατική συμφωνία μεταξύ της Γερμανίας και της Ρωσίας και όχι Ευρωπαϊκή. Τον Νοέμβριο του 2011 εγκαινιάστηκε η πρώτη γραμμή και τον Οκτώβριο του 2012 η δεύτερη με συνολική χωρητικότητα 55 bcm. Ενδιάμεσα αποφασίστηκε η κατασκευή τρίτης και τέταρτης υποθαλάσσιας γραμμής που θα διπλασιάζει τη χωρητικότητα στα 110 bcm.

¹⁶⁰ Ιστοσελίδα Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας (IEA) [<http://www.iea.org>]

¹⁶¹ Βλ. Χάρτη Νο 12 στο Παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων – Εικόνων, οι θαλάσσιες γραμμές μεταφοράς LNG.

διαφοροποίηση παρά μόνο ως μικρό ποσοστό. Η ΕΕ σκοπεύει στην αύξηση του εισαγόμενου φυσικού αερίου μέσω LNG από τη Νότια Ευρώπη και χρηματοδοτεί δύο νέους σταθμούς υγροποίησης στην Κροατία (Krk) και στην Ελλάδα (Αλεξανδρούπολη). Η ενίσχυση αυτή δεν μπορεί να διαφοροποιήσει σημαντικά την ενεργειακή απεξάρτηση της ΕΕ. Η μόνη λύση έτσι διαφαίνεται ότι θα είναι οι ΗΠΑ (που αυξάνουν την παραγωγή τους σε σχιστολιθικό φυσικό αέριο και πετρέλαιο αλλά εξάγουν μόνο το 10%), μία λύση που όμως θα ενέχει σημαντικό οικονομικό κόστος και πολιτική εξάρτηση. Σε κάθε περίπτωση όμως το LNG (για το 2014) αποτελεί το 13,1% του συνολικού παραγόμενου φυσικού αερίου παγκοσμίως δηλαδή μία ποσότητα της τάξης των 415 bcm μετακινείται μέσω θαλάσσης. Αν σκεφτούμε ότι περισσότερα από τα τρία τέταρτα του LNG πηγαίνουν στην Ασία τότε γίνεται κατανοητό ότι είναι διαθέσιμα λιγότερα από 104 bcm για τους υπόλοιπους καταναλωτές και αν σκεφτούμε ότι η ζήτηση της ΕΕ (χώρες ΟΟΣΑ και χώρες εκτός ΟΟΣΑ) αθροίζεται στα 1132 bcm ετησίως τότε γίνεται σαφές ότι ακόμα και αν το σύνολο του υπολειπόμενου LNG πλην εκείνου της Ασίας ήταν διαθέσιμο αυτό θα επαρκούσε μόλις για την κάλυψη του 9,1% των αναγκών της ΕΕ σε φυσικό αέριο ¹⁶².

Η Ελλάδα μαζί με την Κύπρο αποτελούν τους εκπροσώπους της ΕΕ στα Νοτιοανατολικά σύνορα της. Η Ελλάδα όπως σχεδόν και το σύνολο των χωρών της ΕΕ είναι ενεργειακά ελλειμματική καθώς παράγει από εγχώριες πηγές (άνθρακας 72,3%, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας 26,7% και φυσικό αέριο – πετρέλαιο 0,9%) μόνο το 57% της ενέργειας που καταναλώνει. Η ενεργειακή υποδομή της Ελλάδας θεωρείται παρωχημένη και μόνο τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει κάποιες προσπάθειες για τον εξορθολογισμό του ενεργειακού τοπίου και την εκμετάλλευση τυχόν κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στον ελληνικό χώρο. Η Ελλάδα μπορεί να αποτελέσει ένα βασικό εγγυητή της ασφάλειας των θαλάσσιων μεταφορών στην Ανατολική Μεσόγειο καθώς οι ροές των θαλάσσιων μεταφορών από το Suez και τη Μαύρη Θάλασσα περνάνε από τον ελληνικό θαλάσσιο χώρο. Η Ελλάδα θα μπορούσε να παίξει ένα καίριο ρόλο σε περίπτωση που στο μέλλον υπάρξει κάποια σοβαρή ανακάλυψη αποθεμάτων υδρογονανθράκων στην Ανατολική Μεσόγειο (π.χ. κοιτάσμα σε περιοχές Κύπρου – Ισραήλ – Αιγύπτου) ή στον ελληνικό χώρο. Κάποιες σκέψεις έχουν ήδη γίνει με την πρόταση του αγωγού «East Med» αλλά οι τεχνικές δυσκολίες είναι πολλές και δεν έχει υπάρξει κάποια ποσότητα πετρελαίου ή φυσικού αερίου που να επιτρέψει τέτοια δαπάνη. Η πιο λογική επιλογή είναι η υλοποίηση των TAP-TANAP και η μελλοντική διασύνδεση της Τουρκίας και επακόλουθα και μέσω της Ελλάδας της Νότιας Ευρώπης,

¹⁶² Ινστιτούτο Ενέργειας Νότιο Ανατολικής Ευρώπης (IENE): South East Europe Energy Brief, Issue No 175, June-July 2015., Monthly Analysis.

καθώς η Τουρκία ευνοείται από τη γεωγραφία της περιοχής και τη γειτνίαση της με περιοχές πλούσιες σε υδρογονάνθρακες όπως η Κασπία και το Ιράν-Ιράκ¹⁶³. Η χωρητικότητα όμως του «Νότιου Διαδρόμου» δεν είναι η ίδια με του «South Stream» και περιορίζεται από τα 10 bcm του TAP. Μπορεί όμως στο μέλλον να επεκταθεί με Ιρακινό, Ιρανικό πετρέλαιο και πετρέλαιο από την περιοχή της Κασπίας αποτελώντας όχι μόνο συμβολική αλλά και ουσιαστική ενεργειακή διαφοροποίηση¹⁶⁴.

2.3 Ιστορική αναδρομή γεγονότων που επηρέασαν την ενέργεια στην περιοχή.

Η ιστορία μας έχει δείξει ότι πολλά γεγονότα στάθηκαν ικανά να επηρεάσουν άλλοτε λιγότερο, άλλοτε περισσότερο το ρου του κόσμου. Η τεχνολογία, η ανακάλυψη πρώτων υλών, πολιτικά γεγονότα όπως συρράξεις ή συμμαχίες αλλά και ιδεολογίες ή συνδυασμός των ανωτέρω σφυρηλάτησαν τη σύγχρονη ιστορία μετά τη βιομηχανική επανάσταση.

Η απόφαση του βρετανού ναυάρχου John Arbuthnot Fisher το 1904 για τον παροπλισμό 150 πλοίων και την μετατροπή της πρόωσης από κάρβουνο σε πετρέλαιο στο σύνολο του βρετανικού ναυτικού ήταν κολοσσιαίας σημασίας, όχι μόνο για τη επαύξηση της μαχητικής ικανότητας του βρετανικού στόλου, αλλά για την ανάδειξη της σημασίας που θα είχε στο μέλλον το πετρέλαιο. Σε συνδυασμό με την ανακάλυψη το 1908 του πρώτου κοιτάσματος πετρελαίου στην Περσία, τότε υπό βρετανική κηδεμονία ήταν η πρώτη γεωπολιτική κίνηση με αφορμή την ενέργεια παγκοσμίως¹⁶⁵. Η Μ. Βρετανία ταύτισε τα συμφέροντα της σε τέτοιο βαθμό με τη Μέση Ανατολή και το πετρέλαιο που θεώρησε ότι κάθε ανάμειξη έτερης χώρας στην περιοχή θα είχε ως αποτέλεσμα την αντίδραση της ακόμα και σε στρατιωτικό επίπεδο.

Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι στην διάρκεια των οποίων το πετρέλαιο εξελίχθηκε στην κύρια πηγή ενέργειας των αντίπαλων στρατευμάτων κατέδειξαν τη στρατηγική σημασία της ροής πετρελαίου και της ασφάλειας των αποθεμάτων. Η ναυτική σύγκρουση του Ατλαντικού μεταξύ των γερμανικών υποβρυχίων και των συμμαχικών νηοπομπών στον Α ΠΠ, ο ναυτικός αποκλεισμός της Ιαπωνίας από τα αμερικανικά υποβρύχια, ο ενεργειακός

¹⁶³ ΓΕΕΘΑ: Διακλαδική Ομάδα Εργασίας Ανατολικής Μεσογείου (2015), *Ανάλυση της Κατάστασης Στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα, Απρίλιος 2015, σσ. 197-225. Ενδεικτικό της σημασίας που αποδίδει πλέον το ελληνικό κράτος είναι η έκδοση της ανάλυσης κατάστασης στην Μεσόγειο της οποίας σημαντικό τμήμα αποτελεί η ανάλυση του ενεργειακού παράγοντα και της επακόλουθης γεωπολιτικής της ενέργειας. Το ΓΕΕΘΑ ήδη αναγνωρίζει το κομβικό ρόλο που μπορεί να παίξει η Ελλάδα ως πάροχος ενέργειας, κόμβος ενέργειας και εναλλακτική διαδρομή στο πλαίσιο απεξάρτησης της ΕΕ από τη ρωσική αγορά υδρογονανθράκων.

¹⁶⁴ Ιστοσελίδα του forum Natural Gas Europe και ανάλυση του διαγωνισμού Tap-Nabucco [<http://www.naturalgaseurope.com/southern-corridor-strategic-importance-tap-nabucco>], Ιστοσελίδα του Ινστιτούτου ΕΛΙΑΜΕΠ [http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/07/europaiki-energeiaki-asfaleia_new.pdf]

¹⁶⁵ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 33-37, Yergin Daniel (1991), *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York, Simon & Schuster, σσ. 150-153.

στραγγαλισμός της Γερμανίας στο Β ΠΠ και πολλές επιμέρους συγκρούσεις είχαν ως κεντρικό στόχο την απαγόρευση μεταφοράς πετρελαίου και τον ενεργειακό στραγγαλισμό του αντιπάλου. Το πετρέλαιο και η ενέργεια ήταν στρατηγικής σημασίας όχι μόνο στην ειρήνη αλλά και στον πόλεμο.

Οι ΗΠΑ εξήλθαν του Β ΠΠ ως η μοναδική υπερδύναμη στη Δύση με μοναδική ισοδύναμη χώρα, στρατιωτικά τουλάχιστον, την Ρωσία. Η συνάντηση του προέδρου των ΗΠΑ το 1945, επιστρέφοντας από τη διάσκεψη της Γιάλτας, με τον βασιλιά της Σαουδικής Αραβίας Ibn Saud πάνω στο αμερικανικό πολεμικό πλοίο USS Quincy ήταν ενδεικτική των προθέσεων των ΗΠΑ. Αντικαθιστώντας τη Μ. Βρετανία πλέον, οι ΗΠΑ εξασφάλιζαν την ασφάλεια της Σαουδικής Αραβίας με αντάλλαγμα την σχεδόν αποκλειστική εκμετάλλευση των πετρελαίων της. Η κατασκευή και του Trans Arabian Pipeline, που διέσχισε τη Σαουδική Αραβία και έφτανε μέχρι τη Μεσόγειο, σε χρόνο ρεκόρ έδειξε τη γεωπολιτική σημασία του πετρελαίου. Η γεωγραφία της περιοχής σε συνδυασμό με τις πρώτες ύλες διατηρεί αμείωτο το γεωπολιτικό ενδιαφέρον μέχρι και σήμερα¹⁶⁶.

Προσπάθειες ηγετών να εθνικοποιήσουν τον πλούτο της χώρας τους όπως ο Ιράνός πρωθυπουργός Mohammad Mosaddegh που στην περίοδο 1951-1953 ιδιωτικοποίησε την πετρελαϊκή εταιρεία APEC, βρετανικών συμφερόντων, συνάντησε παρά τη δικαίωση του στο διεθνές δικαστήριο την οργισμένη βρετανική αντίδραση που μετουσιώθηκε και σε στρατιωτική επέμβαση όταν ο βρετανικός στόλος απέκλεισε νησί το του Αμπαντάν (στο οποίο βρισκόταν το μεγαλύτερο τότε διυλιστήριο του κόσμου), καθώς και την εναντίωση και των ΗΠΑ που σε συνδυασμό με την Βρετανία τον έριξαν πραξικοπηματικά από την κυβέρνηση το 1953 με την επιχείρηση «Ajax». Στην Ιταλία περίπου την ίδια περίοδο ο Ιταλός Enrico Mattei εκσυγχρόνισε την κρατική εταιρεία πετρελαίων, την αναβάθμισε, αξιοποίησε εγχώρια κοιτάσματα και συνεργάστηκε με το Ιράν του Mosaddegh και του Σάχη αργότερα, ενώ αγνόησε τις πιέσεις των δυτικών πετρελαϊκών γιγάντων τις οποίες ο ίδιος βάπτισε ως «επτά αδερφές» και άλλαξε τις ισοτιμίες αποζημίωσης με το συνεργαζόμενο Ιράν. Το 1962 σκοτώθηκε σε ατύχημα με το ιδιωτικό του αεροπλάνο¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 80-85, Yergin Daniel (1991), *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York, Simon & Schuster, σσ. 403-405.

¹⁶⁷ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 90-95, Yergin Daniel (1991), *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York, Simon & Schuster, σσ. 450-475. Η Βρετανία διέκοψε τις εξαγωγές του πετρελαίου από το Ιράν, εξαγωγές που αποτελούσαν τη μοναδική πηγή εσόδων για το Ιράν. Η συμμετοχή των μυστικών υπηρεσιών ΗΠΑ και Βρετανίας, η πίεση των πετρελαϊκών εταιρειών, η αδιαφορία για το διεθνές δίκαιο συνθέτουν την εικόνα πίσω από την υπόθεση Mosaddegh, που επαναλήφθηκε στην Ιταλία με την προσπάθεια του Enrico Mattei. Ο Ιταλός άλλαξε τις ισορροπίες αποζημιώνοντας πολύ περισσότερο το Ιράν για την προμήθεια πετρελαίου διαφοροποιώντας τα ποσοστά σε σχέση με το παγκόσμιο γίγνεσθαι. Η ίδια σύνθεση κρατικών πιέσεων, μυστικών υπηρεσιών και πετρελαϊκών εταιρειών στο αντίπαλο στρατόπεδο διατηρείται και σε αυτή

Η εθνικοποίηση της διώρυγας του Σουέζ από την Αίγυπτο τον Αύγουστο του 1956, η κρίση που ακολούθησε με την στρατιωτική παρέμβαση Μ. Βρετανίας, Γαλλίας και Ισραήλ και η παρέμβαση των ΗΠΑ είχαν ως αποτέλεσμα την επαναλειτουργία της διώρυγας το 1957. Η κρίση ανέδειξε τέσσερα κυρίως σημεία: την πετρελαϊκή εξάρτηση της Ευρώπης από τη Μέση Ανατολή, την ανάδειξη των ΗΠΑ σε αδιαφιλονίκητη υπερδύναμη με την ταυτόχρονη υποβάθμιση της Μ. Βρετανίας, τη σημασία της γεωγραφίας και των θαλάσσιων γραμμών επικοινωνίας και την ανάδειξη της θαλάσσιας μεταφοράς πετρελαίου με τα tanker. Η κρίση δημιούργησε την ανάγκη δημιουργίας του ΟΠΕΚ (Οργανισμός Πετρελαιοπαραγωγών Εξαγωγών Κρατών) ή OPEC¹⁶⁸ (Organization of the Petroleum Exporting Countries) για τον καθορισμό ενιαίας πετρελαϊκής πολιτικής από τα τότε μέλη του (Ιράν, Ιράκ, Σαουδική Αραβία, Κουβέιτ και Βενεζουέλα) έναντι και των πετρελαϊκών εταιρειών.

Η μονομερής απόφαση των ΗΠΑ να απεμπλακούν από το σύστημα του Breton Woods το 1971, ο αραβοϊσραηλινός πόλεμος των έξι ημερών του Yom Kippur τον Οκτώβριο του 1973 που προκάλεσε το πετρελαϊκό εμπάργκο των αράβων στη Δύση (καθώς οι ΗΠΑ ενεπλάκησαν υπέρ του Ισραήλ) και την επακόλουθη αύξηση των τιμών του «μαύρου χρυσού», οι συνομιλίες του OPEC τον Οκτώβριο έως το Δεκέμβριο του 1973 στη Βιέννη και στο Κουβέιτ με τις πετρελαϊκές εταιρίες, οι διαφωνίες των δυτικών κυβερνήσεων κατά τη διάρκεια του Εμπάργκο, η αποτίμηση του πετρελαίου σε δολάρια¹⁶⁹ ήταν γεγονότα που συνδέονταν στενά μεταξύ τους. Το πετρέλαιο από αγαθό είχε μετατραπεί σε γεωπολιτικό όπλο ικανό να ανατρέψει την ευημερία του βιομηχανικού κόσμου.

Η σταδιακή ενεργειακή σύνδεση της Ευρώπης με την ΕΣΣΔ ξεκίνησε τη δεκαετία του 1960-1970 ενώ μετά τη πρόταση της σοβιετικής κυβέρνησης το 1978 να συνδέσει τα αποθέματα φυσικού αερίου της Σιβηρίας με την ενεργειακά ελλειμματική Ευρώπη, και σε συνδυασμό με τις υψηλές τιμές πετρελαίου μετά τα γεγονότα του 1973, οι Ευρωπαϊκές

την υπόθεση. Χαρακτηριστικά ο σταθμάρχης της CIA τότε στην Ιταλία John McCone ήταν και μεγαλομέτοχος της εταιρείας Chevron, μίας από τις «επτά αδερφές».

¹⁶⁸ Οι χώρες του OPEC τότε αντιπροσώπευαν το 80% του παγκόσμιου πετρελαίου και συντόνισαν τις προσπάθειες τους και έναντι της Ρωσίας που πουλούσε πετρέλαιο στην Ευρώπη (κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου) περίπου στη μισή τιμή από τις Αραβικές χώρες. Η πετρελαϊκή συμπεριφορά της Ρωσίας ήταν πρόβλημα τους Άραβες καθώς σε αυτό το προϊόν μία διαφοροποίηση της προσφοράς ή της ζήτησης κατά 1% επηρεάζει σημαντικά την τιμή του.

¹⁶⁹ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 100-108, Yergin Daniel (1991), *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York, Simon & Schuster, σσ. 600-655. Οι ΗΠΑ ενέπλεξαν το αμερικανικό δολάριο με το πετρέλαιο σε μία συμφωνία κυρίως με την Σαουδική Αραβία της οποίας το περιεχόμενο ήταν η παροχή ασφάλειας στη Σαουδική Αραβία επί παντός εξωτερικού εχθρού και στρατιωτικού εξοπλισμού στη βάση της αποτίμησης και διακίνησης του πετρελαίου σε δολάρια και της αγοράς αμερικανικών ομολόγων και αξιών από τα πλεονάσματα τους. Σύντομα όλες οι χώρες του OPEC ακολούθησαν και το δολάριο απέκτησε την παντοδυναμία του.

χώρες (κυρίως Γερμανία και Γαλλία) παρά τις έντονες πιέσεις που ασκήθηκαν από τον πρόεδρο των ΗΠΑ, αποφάσισαν τη χρηματοδότηση ενός αγωγού για τη διασύνδεση ΕΣΣΔ και Ευρώπης¹⁷⁰. Το 1994 έγινε πραγματικότητα η κατασκευή του αγωγού «Yamal Europe» που έφτασε στην πλήρη δυναμική μεταφοράς του το 2006. Η διάλυση της ΕΣΣΔ επιτάχυνε τη συνεργασία, μείωσε τις αμερικανικές αντιδράσεις και επέτρεψε την αύξηση της παροχής φυσικού αερίου από τη Ρωσία.

Στις αρχές του 2009 έγινε πραγματικότητα ο ενεργειακός εφιάλτης της Ευρώπης αφού λόγω Ρώσο-Ουκρανικών διενέξεων και οικονομικών διαφορών η Ρωσία μείωσε την παροχή προς την Ουκρανία (ουσιαστικά μηδένισε τις ποσότητες που αφορούσαν την Ουκρανία και συνέχισε να τροφοδοτεί το φυσικό αέριο που αναλογούσε στην Ευρώπη). Η Ουκρανία παρακράτησε ποσότητες με αποτέλεσμα να μειωθεί έως μηδενισθεί η παροχή σε πολλές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων¹⁷¹. Η ΕΕ έκτοτε επανεξέτασε την πολιτική ενεργειακής ασφάλειας και εξέδωσε την οδηγία 2009/119/ΕΚ σχετικά με υποχρέωση διατήρησης ενός ελάχιστου επιπέδου αποθεμάτων αργού πετρελαίου και προϊόντων πετρελαίου από τα κράτη μέλη. Τον Νοέμβριο του 2010 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε μια πρωτοβουλία με τίτλο «Ενέργεια 2020 μια στρατηγική για ανταγωνιστική, αειφόρο και ασφαλή ενέργεια» (COM(2010) 639 τελικό) με σκοπό την αντιμετώπιση των ενεργειακών προκλήσεων και τον καθορισμό των ενεργειακών προτεραιοτήτων σε βάθος δεκαετίας. Ενώ τον Σεπτέμβριο του 2011 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση με τίτλο «Η ενεργειακή πολιτική της ΕΕ: η συνεργασία με τους πέραν των συνόρων μας εταίρους» (COM(2011) 539 τελικό) με σκοπό την οικοδόμηση αξιόπιστων σχέσεων με τις χώρες εφοδιασμού της ΕΕ με ενέργεια.

Η Αραβική άνοιξη που ξεκίνησε στην Τυνησία¹⁷² και επεκτάθηκε στη Λιβύη, και στην Αίγυπτο αρχικά, και αργότερα στο Μπαχρέιν, την Συρία και την Υεμένη το Δεκέμβριο του

¹⁷⁰ Στην σύσκεψη κορυφής στην Ottawa στον Καναδά το 1981 παρά τις πιέσεις (πολιτικές και οικονομικές) του προέδρου των ΗΠΑ R. Reagan και την επιχειρηματολογία της ενεργειακής εξάρτησης από την κομμουνιστική ΕΣΣΔ (που τότε εισέβαλε στο Αφγανιστάν), η Γερμανία και η Γαλλία αποφάσισαν τη χρηματοδότηση ενός αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου από την ΕΣΣΔ μέσω της Ουκρανίας και της Τσεχοσλοβακίας.

¹⁷¹ Την 1η Ιανουαρίου 2009 και ώρα 10:00 (ώρα Μόσχας) διεκόπη η μεταφορά 90 εκατομμυρίων κυβικών μέτρων φυσικού αερίου προς την Ουκρανία. Παράλληλα η καθημερινή μεταφορά αερίου προς την ΕΕ συνεχίστηκε σε μία ποσότητα 300 εκατομμυρίων κ.μ.. (bcm). Ωστόσο, το 80% των εξαγωγών ρωσικού φυσικού αερίου διέρχεται από το ουκρανικό έδαφος και μια σειρά χωρών της ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων ανέφεραν την πλήρη διακοπή της τροφοδοσίας τους. Η Ρωσία είχε κατηγορήσει το Κίεβο ότι παρακρατεί το φυσικό αέριο που προορίζεται για την Ευρώπη και ότι έκλεισε τους αγωγούς εξαγωγής προς την Ευρώπη. Το Κίεβο απέρριψε τις κατηγορίες. Στις 17 Ιανουαρίου του 2009, η Ρωσία συγκάλεσε μια διεθνή διάσκεψη για το φυσικό αέριο στη Μόσχα. Η ΕΕ αντιπροσωπευόταν από την Τσεχική Προεδρεία και την Επιτροπή και η Ουκρανία από την Πρωθυπουργό της. Στις 18 Ιανουαρίου οι δύο πρωθυπουργοί κατέληξαν σε μια συμφωνία για την αποκατάσταση της παροχής αερίου στην Ευρώπη και την Ουκρανία.

¹⁷² Bakri Nada, Goodman, J. David (2011). "Thousands in Yemen Protest Against the Government", The New York Times, 28 Ιανουαρίου 2011.

2010 και το 2011 είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή καθεστώτος στην Τυνησία που έλαβε χώρα το Φεβρουάριο του 2012, την παραίτηση του Αιγύπτιου προέδρου Hosni Mubarak το Φεβρουάριο του 2011, την οποία ακολούθησε η ορκωμοσία του νέου δημοκρατικά εκλεγμένου προέδρου Mohamed Morsi τον οποίο στη συνέχεια απομάκρυνε από την εξουσία ο στρατός, που ανέδειξε νέο πρόεδρο της Αιγύπτου τον Abdel Fattah el Sisi¹⁷³. Στη Λιβύη τον Φεβρουάριο του 2011 μετά από αρχικές επιτυχίες της αντιπολίτευσης στην Benghazi (2^η σε μέγεθος πόλη της Λιβύης) το καθεστώς κατάφερε σχεδόν την κατάπνιξη της επανάστασης μέχρι την παρέμβαση των ΗΕ για την υιοθέτηση ζώνης απαγόρευσης πτήσεων «no fly zone» και τη στρατιωτική επέμβαση Δυτικών κρατών (Γαλλία, Βρετανία και ΗΠΑ) που βομβάρδιζαν στόχους του καθεστώτος και έγειραν την πλάστιγγα υπέρ των αντικαθεστωτικών που τον Οκτώβριο του 2011 κατέλαβαν και το τελευταίο προπύργιο του καθεστώτος σκοτώνοντας τον Muammar Gaddafi μετά από 42 χρόνια εξουσίας¹⁷⁴. Τα γεγονότα στη Λιβύη είχαν αντίκτυπο στην πετρέλαιο-παραγωγική ικανότητα της χώρας η οποία έχει μειωθεί σημαντικά και βρίσκεται περίπου στο ένα τρίτο της παραγωγής προ του εμφυλίου πολέμου¹⁷⁵, επηρεάζοντας τμήμα της εισαγόμενης ενέργειας προς την ΕΕ.

Η υλοποίηση του υποθαλάσσιου αγωγού φυσικού αερίου «Nord Stream» που συνδέει απευθείας τη Ρωσία με τη Γερμανία περατώθηκε το 2011 και εγκαινιάσθηκε το Νοέμβριο του ίδιου έτους. Ακολούθησε η υλοποίηση και της δεύτερης υποθαλάσσιας γραμμής που περατώθηκε τον Οκτώβριο του 2012 επιτρέποντας μέγιστη ονομαστική μεταφορά 55 bcm ετησίως. Παράλληλα υπογράφηκε η κατασκευή άλλων δύο υποθαλάσσιων αγωγών που θα ακολουθούν την ίδια διαδρομή. Το έργο συνολικού μήκους 1.222 χλμ είναι ο μεγαλύτερος υποθαλάσσιος αγωγός παγκοσμίως και είναι έργο μεγάλων τεχνικών δυσκολιών και κόστους. Δέχθηκε πολλές κριτικές ιδίως από τα κράτη της Βαλτικής και την Πολωνία που το συνέκρινε με τη συμφωνία Molotov – Ribbentrop του 1939 καθώς εξασφαλίζει ενέργεια πρωτίστως στη Γερμανία, δευτερευόντως στην ΕΕ αλλά διατηρεί στο ακέραιο τις ενεργειακές εξαρτήσεις από τη Ρωσία¹⁷⁶. Παρά το σημαντικό μειωμένο κόστος μίας χερσαίας διαδρομής (η οποία προτάθηκε να περάσει από κράτη της Βαλτικής) σε σχέση με τα περίπου

¹⁷³ The Wall Street Journal, *Egypt's Mubarak Steps Down; Military Takes Over*, 11 February 2011., CBS News. "Mohammed Morsi sworn in as Egypt's president" 30 June 2012., Bbc.co.uk., "Egypt's Shura Council dissolved: Judicial source", 4 July 2013

¹⁷⁴ CBS News, "Qaddafi dead after Sirte battle, PM confirms", 20 October 2011., New Europe, "NATO Withdrawal from Libya", 31 October 2011, United Nations Security Council Resolution 1973, «authorizing a no fly zone over Libya and all the necessary measures to protect civilians».

¹⁷⁵ Ιστοσελίδα trading economics : [http://www.tradingeconomics.com/libya/crude-oil-production]

¹⁷⁶ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 113-116, FRIDTJOF NANSENS INSTITUT (FNI) (2008), *Nord Stream: Not Just A Pipeline*, FNI report 15/2008, Το Μάιο του 2006 στις Βρυξέλες ο Πολωνός Υπουργός Άμυνας Radoslaw Sikorski συνέκρινε τη συμφωνία για τον Nord Stream με το σύμφωνο Molotov-Ribbentrop του 1939, ενώ άλλες χώρες της Βαλτικής είπαν ότι διαχρονικά η Γερμανο-ρωσική συνεργασία δημιουργεί προβλήματα.

9 δις ευρώ, αυτή θα εμπεριείχε τον κίνδυνο διέλευσης από ασταθή κράτη όπως είχαν δείξει οι διαφωνίες Ρωσίας – Λευκορωσίας και Ρωσίας – Ουκρανίας ήδη από το 2006. Όμως η διακρατική αυτή επιλογή δημιουργεί ενεργειακές πιέσεις στις χώρες που παρακάμπει, σύμφωνα με τα επιχειρήματα των επικριτών του αγωγού.

Η Ουκρανική κρίση (που θα παρουσιαστεί ενδελεχώς παρακάτω) του 2014 ξεκίνησε το Νοέμβριο του 2013 ο πρόεδρος της Ουκρανίας, που τηρούσε φιλορωσική στάση, απέρριψε αίτημα δανείου από την ΕΕ και ενέκρινε το αντίστοιχο ρωσικό (το οποίο ήταν σημαντικά μεγαλύτερο και περιείχε και διευκολύνσεις για την τιμή του φυσικού αερίου). Το Φεβρουάριο του 2014 η νεολαία του Κιέβου που έβλεπε τη ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας να απομακρύνεται εξερράγη κατευθυνόμενη και από τρίτους¹⁷⁷ με αποτέλεσμα βίαιες διαδηλώσεις, συγκρούσεις που κατέληξαν σε εκατοντάδες νεκρών και τραυματιών και την απομάκρυνση του νόμιμου προέδρου στη Ρωσία. Η στήριξη της Γερμανίας και της Αμερικής μέσω αξιωματούχων που ήταν παρόντες στα γεγονότα¹⁷⁸ στους αντικαθεστωτικούς είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη ενός ετερόκλητου φιλοδυτικού φασιστικού σχήματος. Η Ρωσία φανερά ενοχλημένη εισέβαλε στρατιωτικά στην Κριμαία στις 28 Φεβρουαρίου και την κατέλαβε χωρίς καμία ανθρώπινη απώλεια, ενίσχυσε τις ανατολικές και νότιες επαρχίες της Ουκρανίας που το φιλορωσικό στοιχείο υπερτερούσε και ο εμφύλιος πόλεμος, ή μάλλον ένας «proxy» πόλεμος ΗΠΑ-ΕΕ και Ρωσίας ήταν γεγονός¹⁷⁹. Παρά τη διακοπτόμενη λειτουργία των αγωγών μέσω Ουκρανίας (που τροφοδοτούν το 15% της ευρωπαϊκής οικονομίας) η συνέχιση των αντιπαραθέσεων ενδέχεται να τερματίσει τη ροή του φυσικού αερίου δημιουργώντας τεράστια προβλήματα στην ήδη ασθμαίνουσα ευρωπαϊκή οικονομία. Μία καταστροφή των αγωγών θα ενέτεινε την εξάρτηση από αγωγούς εκτός Ουκρανίας και θα δημιουργούσε έλλειμμα ενέργειας που η ΕΕ θα έπρεπε να καλύψει ταχύτατα από άλλες πηγές. Η Ρωσία παρά τις κυρώσεις ΗΠΑ-ΕΕ συνεχίζει να τροφοδοτεί κανονικά την ΕΕ καθώς υπάρχει μία σχέση αλληλεξάρτησης της ΕΕ για ενέργεια και της Ρωσίας για την Οικονομία της.

¹⁷⁷ Ιστοσελίδα του Αμερικανού ακαδημαϊκού John Mearsheimer : [<http://johnmearsheimer.uchicago.edu/pdfs/Ukraine%20Article%20in%20Foreign%20Affairs.pdf>], στην ανάλυση του για την Ουκρανική κρίση με τίτλο *Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin*, θεωρεί ότι ΗΠΑ και ΕΕ υποστήριξαν την «πορτοκαλί επανάσταση» του 2004 και την πτώση του προέδρου Yanukovich και συνεπώς ευθύνονται για την αντίδραση της Ρωσίας.

¹⁷⁸ Gearan, Anne, *In recording of U.S. diplomat, blunt talk on Ukraine*, *Washington Post*, February 6, 2014, Σε συνομιλία που διέρρευσε στο Youtube πιθανότατα από ρωσικές υποκλοπές εμφανίζεται η υπεύθυνη ευρωπαϊκών και ασιατικών υποθέσεων σε διάλογο με τον αμερικανό πρεσβευτή στην Ουκρανία να λέει «... fuck the eu...» με την έννοια των αργών αποφάσεων, ταυτόχρονα σε αυτή τη συνομιλία προτείνει ποια μέλη της αντιπολίτευσης θα ήθελε στην θέση του πρωθυπουργού.

¹⁷⁹ Ιστοσελίδα του Αμερικανού ακαδημαϊκού John Mearsheimer : [<http://johnmearsheimer.uchicago.edu/pdfs/Ukraine%20Article%20in%20Foreign%20Affairs.pdf>], *Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin*.

Στο ίδιο πλαίσιο τον Δεκέμβριο του 2014 η Ρωσία ανακοίνωσε πως ακυρώνει το σχέδιο του αγωγού «South Stream» που θα τροφοδοτούσε με περίπου 65 bcm την ΕΕ μέσω υποθαλάσσιου αγωγού από τη Μαύση θάλασσα – Βουλγαρία – Σερβία – Τσεχία και λοιπές χώρες της ΕΕ, ενώ πολύ σύντομα ανακοίνωσε τη δημιουργία του «Turkish Stream»¹⁸⁰ που θα κατέληγε στα σύνορα της Ευρωπαϊκής Τουρκίας. Το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα η Ρωσία κατέληξε σε μία ενεργειακή συμφωνία με την Κίνα¹⁸¹ για την μελλοντική τροφοδότηση της με φυσικό αέριο ύψους 400 δις ευρώ, μία συμφωνία που δείχνει ότι η Ρωσία με αφορμή την στάση της ΕΕ στρέφει το ενδιαφέρον της ανατολικά αλλάζοντας ριζικά το ενεργειακό μονοπώλιο που απολάμβανε η ΕΕ. Έτσι η λεγόμενη σχέση αλληλεξάρτησης της Ρωσίας και της ΕΕ μπορεί να αλλάξει στο μέλλον. Η υλοποίηση στρατιωτικών γυμνασίων Κίνας-Ρωσίας στην Μεσόγειο θάλασσα για πρώτη φορά το 2014 δεν είναι εκτός του γεωπολιτικού πλαισίου.

Η ιστορική αυτή αναδρομή δείχνει ότι η περιφέρεια της Ευρώπης βρίσκεται διαχρονικά σε ένα διαρκή αναβρασμό και αυτό πλήττει δραματικά την ασφάλεια των ενεργειακών ροών της ΕΕ. Διακρατικές συρράξεις, κλείσιμο ναυτιλιακών ροών, δημιουργία αγωγών υδρογονανθράκων και πολιτισμικές αναταράξεις συνθέτουν τμήμα της γεωπολιτικής της ενέργειας. Τα γεγονότα αυτά δεν αποτελούν απόδειξη του νόμου του τυχαίου αλλά είναι αποτελέσματα συγκρούσεων υψηλής στρατηγικής παγκόσμιων, περιφερειακών και τοπικών δυνάμεων.

2.4 Ουκρανική κρίση, διασύνδεση με τη γεωπολιτική της Ενέργειας.

Η Ουκρανία είναι μία χώρα στην περιφέρεια της Ρωσίας που στο παρελθόν άνηκε στην ΕΣΣΔ. Μετά τη Ρωσία είναι η δεύτερη σε έκταση χώρα της Ευρώπης και έχει πληθυσμό 43 εκατομμυρίων κατοίκων περίπου πολλοί από τους οποίους στις νότιες και ανατολικές επαρχίες είναι ρωσόφωνοι. Το επικρατούν θρήσκευμα είναι ορθόδοξο και υπάρχει παραδοσιακή σχέση με τη Ρωσία που θεωρεί την Ουκρανία στρατηγικό εταίρο και χώρα κλειδί για την ασφάλεια της στο υπογάστριο της. Ταυτόχρονα όμως η μεγάλη αυτή χώρα είναι δυνητικά μία μεγάλη αγορά για την οικονομία της ΕΕ και ιδιαίτερα της Γερμανίας που αποτελεί την ατμομηχανή της ΕΕ.

¹⁸⁰ Ιστοσελίδα του IENE [<http://www.iene.gr/page.asp?pid=3766&lng=1>], αναφορά στο σχεδιασμό του Turkish Stream μετά την απόφαση της Ρωσίας για ακύρωση του South Stream.

¹⁸¹ Ιστοσελίδα της Ναυτεμπορικής: [<http://www.naftemporiki.gr/story/809696/rosia-kina-sumfonia-gia-to-fusiko-aerio>], Ρωσία-Κίνα συμφώνησαν στην παροχή 38bcm ετησίως προς την Κίνα από τη Δυτική Σιβηρία έναντι 400 δις ευρώ. Η συμφωνία είναι η μεγαλύτερη μέχρι στιγμής παγκοσμίως και σηματοδοτεί τη ενεργειακή στροφή της Ρωσίας από την ΕΕ.

Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ επέφερε το τέλος ενός διπολικού συστήματος και τη πεποίθηση ότι η Ρωσία ήταν εξαιρετικά αποδυναμωμένη για να επηρεάζει το διεθνές γίγνεσθαι. Η αεροπορική εκστρατεία του NATO το 1995 εναντίων των Σέρβων, παρά τις σθεναρές αντιδράσεις της τότε αδύναμης Ρωσίας, ήταν το πρώτο σημάδι της επερχόμενης ανατολικής επέκτασης του NATO¹⁸². Ο πρώτος γύρος της επέκτασης του NATO έγινε το 1999 με την προσθήκη της Τσεχίας, Ουγγαρίας και Πολωνίας, ενώ ο δεύτερος έγινε το 2004 με την προσθήκη της Βουλγαρίας, Εσθονίας, Λιθουανίας, Ρουμανίας, Σλοβακίας και Σλοβενίας. Οι ΗΠΑ στην προεδρία του G.W. Bush προσπάθησαν να εντάξουν το 2008 την Ουκρανία και τη Γεωργία, αλλά με τις αντιδράσεις της Γερμανίας και Γαλλίας που φοβόντουσαν μια Ρωσική αντίδραση¹⁸³, προτιμήθηκε η μέση οδός μίας επίσημης δήλωσης αποδοχής των φιλοδοξιών της Ουκρανίας και Γεωργίας αντί της επίσημης διαδικασίας ένταξης. Η εισβολή της Ρωσίας στη Γεωργία το 2008 όταν ο φιλοδυτικός πρόεδρος της, και φανατικός υπέρμαχος της ένταξης στο NATO, προσπάθησε να συνδέσει την Αμπχαζία με τη Νότια Οσετία είχε ως αποτέλεσμα την κατάληψη από τη Ρωσία της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσετίας στέλνοντας ένα σαφές μήνυμα ότι οι ΗΠΑ και το NATO δεν μπορεί να προστατέψει τις χώρες αυτές σε μία σύγκρουση με τη Ρωσία¹⁸⁴. Το NATO δεν εγκατέλειψε ωστόσο τις δημόσιες ανακοινώσεις του για την είσοδο της Γεωργίας και Ουκρανίας στη συμμαχία και το 2009 επεκτάθηκε περαιτέρω όταν η Αλβανία και η Κροατία εισήλθαν στη συμμαχία.

Παράλληλα και η ΕΕ ανακοίνωσε το 2008 την «Eastern Partnership initiative», ένα πρόγραμμα που υποσχόταν ευημερία σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης και την Ουκρανία και φιλοδοξούσε στην σταδιακή τους ενσωμάτωση στην ευρωπαϊκή οικονομία. Η στάση της ΕΕ θεωρήθηκε από τη Ρωσία ως ένας δούρειος ίππος για τη μελλοντική ένταξη της Ουκρανίας στο NATO¹⁸⁵. Η διείσδυση των ΗΠΑ στην Ουκρανία αφορούσε και τον μελλοντικό της εκδημοκρατισμό που θα την απομάκρυνε από τη σφαίρα επιρροής της Ρωσίας¹⁸⁶. Αυτό γινόταν με μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς που προωθούσαν τις δυτικές

¹⁸² Ο Ρώσος πρόεδρος Boris Yeltsin είχε πει τότε «..αυτό είναι το πρώτο σημάδι του τι μπορεί να συμβεί όταν το NATO έρθει στα σύνορα της ρωσικής ομοσπονδίας.. η φλόγα του πολέμου μπορεί να εξαπλωθεί σε όλη την Ευρώπη..». Το δόγμα της Ρωσικής Ομοσπονδίας ήταν το «near abroad» που έδειχνε τη σημασία που θα έδειχνε στο μέλλον η Ρωσία στην περιφέρεια της.

¹⁸³ Ο αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών της Ρωσίας Alexander Grushko τότε δήλωσε «..η συμμετοχή της Ουκρανίας και Γεωργίας στη συμμαχία [του NATO] είναι ένα τεράστιο στρατηγικό λάθος που θα έχει σοβαρές συνέπειες για την παν-ευρωπαϊκή ασφάλεια..»

¹⁸⁴ Ιστοσελίδα του Stratfor Enterprises, Freidman George, 17-03-2015 , άρθρο με τίτλο «Can Putin Survive» [<https://www.stratfor.com/weekly/can-putin-survive>]

¹⁸⁵ Στις αρχές του 2014 ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Sergey Lavrov δήλωνε ότι «..η ΕΕ προσπαθεί να δημιουργήσει μία σφαίρα επιρροής στην Ανατολική Ευρώπη..».

¹⁸⁶ Τον Σεπτέμβριο του 2013 ο Carl Gershman (πρόεδρος του «National Endowment for Democracy») δήλωνε στην Washington Post ότι «..η επιλογή της Ουκρανίας να συνδεθεί με την Ευρώπη θα επιταχύνει την πτώση του ρωσικού ιμπεριαλισμού που εκπροσωπεί ο V. Putin..», καθώς επίσης ότι «..οι Ρώσοι επίσης αντιμετωπίζουν μία επιλογή και ο Putin μπορεί να δει τον εαυτό του στη χαμένη πλευρά όχι στην περιφέρεια του (near abroad) αλλά

αξίες και τη δημοκρατία¹⁸⁷. Η ενεργειακή κρίση που προέκυψε στα τέλη του 2008 και προκάλεσε για 18 ημέρες τον Ιανουάριο του 2009 την διακοπή ροής φυσικού αερίου από τη Ρωσία προς την Ουκρανία λόγω μη εξοφλημένων οφειλών, μία από τις πολλές κρίσεις μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας από την ανατροπή του φιλορώσου προέδρου μετά την «πορτοκαλί επανάσταση», ήταν η πρώτη που η Ρωσία χρησιμοποίησε το ενεργειακό όπλο του φυσικού αερίου στέλνοντας ένα μήνυμα στην Ουκρανία, στην ΕΕ και στις ΗΠΑ. Η κρίση θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί αλλά οι εχθρικές κινήσεις της Ουκρανικής ηγεσίας προς τη Ρωσία σίγουρα δεν είχαν βοηθήσει¹⁸⁸.

Η άρνηση της οικονομικής βοήθειας από την ΕΕ και η αποδοχή ενός πιο γενναιόδωρου πακέτου 15 δις από τη Ρωσία προκάλεσαν αντικυβερνητικές διαδηλώσεις που οδήγησαν στην φυγή του νόμιμου προέδρου Yanukovych στις 22 Φεβρουαρίου 2014 στη Ρωσία μετά από εκατόμβη νεκρών στις βίαιες διαδηλώσεις που έλαβαν χώρα στην πρωτεύουσα της Ουκρανίας. Η νέα κυβέρνηση που προέκυψε ήταν καθαρά φιλοδυτική. Η Ρωσία προέβη στην προσάρτηση της Κριμαίας στρατιωτικά με πολύ εύκολο τρόπο και αποφάσισε να εμποδίσει τη λειτουργία της νέας φιλοδυτικής κυβέρνησης ώστε αυτή να καταρρεύσει πριν η Ουκρανία γίνει ένα «δυτικό οχυρό». Ο εμφύλιος πόλεμος με τη στήριξη των φιλορώσων της νότιας και ανατολικής Ουκρανίας μαίνεται ακόμα και μία συμβιβαστική λύση δεν αναμένεται να δοθεί αν η Ρωσία δεν νιώσει ασφαλής¹⁸⁹. Η διεθνής κατακραυγή που αποτέλεσε και την αιτία των κυρώσεων για την παραβίαση της ουδετερότητας της Ουκρανίας από τη Ρωσία έφερε στην επιφάνεια την ουσία της γεωπολιτικής. Οι μεγάλες δυνάμεις είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες στην παρουσία πιθανών απειλών κοντά στην επικράτεια τους. Μία ενσωμάτωση της Ουκρανίας στην ΕΕ και επακόλουθα στο NATO θα εκμηδένιζε τη σημασία της Ουκρανίας ως ουδετέρου χώρου «Buffer state» που έσωσε διαχρονικά τη

εντός της Ρωσίας της ίδιας..», ιστοσελίδα της Washington Post [https://www.washingtonpost.com/opinions/former-soviet-states-stand-up-to-russia-will-the-us/2013/09/26/b5ad2be4-246a-11e3-b75d-5b7f66349852_story.html]

¹⁸⁷ Το Δεκέμβριο του 2013 η Victoria Nuland (βοηθός γραμματέα Ευρωπαϊκών και Ασιατικών υποθέσεων των

ΗΠΑ) υπολόγισε ότι οι ΗΠΑ είχαν ξοδέψει 5 δις δολάρια στην Ουκρανία ως ενίσχυση σε 60 προγράμματα του μη κερδοσκοπικού οργανισμού «National Endowment for Democracy», Brzezinski, Zbigniew (1998), *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, New York, Basic Books, σσ. 112-114, 194-200, ήδη από το 1995-6 οι ΗΠΑ διέγνωναν τη σημασία της Ουκρανίας για την υπονόμευση της Ρωσίας.

¹⁸⁸ Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 130-136.

¹⁸⁹ Η επιβεβαίωση της υπερβολής στην αμερικανική στρατηγική αποτέλεσε μία δήλωση του G. Kennan (Mister X, - μακρύ τηλεγράφημα) το 1998 αμέσως μετά την αποδοχή από την αμερικανική γερουσία της επέκτασης του NATO «...πιστεύω ότι οι Ρώσοι σταδιακά θα αντιδράσουν με αντιπαλότητα και αυτό θα επηρεάσει τις πολιτικές τους...πιστεύω ότι είναι ένα τραγικό λάθος [η επέκταση]. Δεν υπάρχει κανένας λόγος για αυτό. Κανένας δεν απειλεί κανέναν...». Ο δημιουργός της υψηλής στρατηγικής της ανάσχεσης θεώρησε γεωπολιτικό λάθος την περαιτέρω πίεση της Ρωσίας.

Ρωσία από τη Γαλλία του Ναπολέοντα, την αυτοκρατορική Γερμανία και τη ναζιστική Γερμανία¹⁹⁰. Οι ΗΠΑ κατά τρόπο ηγεμονικό θεώρησαν ότι στην περίοδο αδυναμίας της Ρωσίας θα έπρεπε να επεκταθεί το NATO στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης σε μία προσπάθεια υλοποίησης μιας ακόμα πιο έντονης ανάσχεσης («containment») της «heartland». Αυτή η ανάσχεση θα γινόταν είτε με καθεστώτα φιλικά προς την ΕΕ και τις ΗΠΑ και θα είχε και την οικονομική πτυχή και την στρατιωτική (εγκατάσταση πυραυλικών συστημάτων που θα καθιστούσαν ευάλωτο το ρωσικό αμυντικό σύστημα). Η επέκταση αυτή που έγινε εφικτή με το φιλελεύθερο μανδύα της επέκτασης της δημοκρατίας έκρυβε βαθιά ρεαλιστικά προτάγματα γεωπολιτικών θεωριών του παρελθόντος.

Η εναντίωση των ΗΠΑ ήδη από το 1981 (σύσκεψη στην Ottawa στον Καναδά) στη ενεργειακή συνεργασία ΕΕ – Ρωσίας και ιδιαίτερα Γερμανίας – Ρωσίας αποκρύπτει μία γεωπολιτική παράδοση, αυτή των Mackinder και Spykman που αποτελούσε τον πυρήνα της γεωστρατηγικής και υψηλής στρατηγικής για περισσότερο από μισό αιώνα¹⁹¹. Η Ρωσία ως κάτοχος της Heartland της Ευρασίας δεν πρέπει να συμμαχήσει με καμία δύναμη που μπορεί να επικρατήσει στην Ευρώπη. Μετά τη Γαλλική Επανάσταση η χώρα που αποτελεί την ατμομηχανή της Ευρώπης είναι η Γερμανία, η οποία διαχρονικά είχε ιδιαίτερες σχέσεις με την Ρωσία οι οποίες μετά τη κατάρρευση της ΕΣΣΔ αυξάνονταν συνεχώς δημιουργώντας την εντύπωση μίας ιδιαίτερης σχέσης Ρωσίας – Γερμανίας¹⁹². Ήδη το 2014 πριν από την Ουκρανική κρίση οι οικονομικές συναλλαγές Γερμανίας – Ρωσίας είχαν δημιουργήσει μίας σχέση αλληλεξάρτησης με την εισροή ενέργειας στη Γερμανία από τη Ρωσία και την εισροή τεχνογνωσίας, τεχνολογίας και επενδύσεων στη Ρωσία κατά το πρότυπο της «ost Politik»¹⁹³. Παρά τις πιέσεις των ΗΠΑ η Γερμανία μάλλον δεν θα προχωρήσει ούτε σε περαιτέρω σκλήρυνση των οικονομικών κυρώσεων, ούτε σε αλλαγή της ενεργειακών εξαρτήσεων της μεσοπρόθεσμα, ούτε σε μία κούρσα εξοπλισμών βραχυπρόθεσμα καθώς προσδοκά σε μία βελτίωση (μετά τη λύση του Ουκρανικού ζητήματος) των σχέσεων με τη Ρωσία. Η οικονομική και ενεργειακή αλληλεξάρτηση είναι ένα ισχυρό κίνητρο και η Γερμανία

¹⁹⁰ Ιστοσελίδα του Αμερικανού ακαδημαϊκού John Mearsheimer : [<http://johnmearsheimer.uchicago.edu/pdfs/Ukraine%20Article%20in%20Foreign%20Affairs.pdf>], *Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin*.

¹⁹¹ Η υψηλή αυτή στρατηγική δεν έχει αλλάξει κατά τον George Griedman (Διευθυντή του Stratfor) ο οποίος στις 5 Απριλίου στο Chicago Council For Foreign Affairs δήλωσε μεταξύ άλλων «...So, the primordial interest of the United States over which for centuries we have fought wars, the first, second and cold war has been the relationship between Germany and Russia. Because united they are the only force that could threaten us, and to make sure that that doesn't happen.. »

¹⁹² Είναι ενδιαφέρον ο τρόπος που διαμορφωτές πολιτικής στις ΗΠΑ (ακόλουθοί παλαιών θεωριών γεωπολιτικής) όπως ο Zbigniew Brzezinski βλέπουν τις σχέσεις Γερμανίας – Ρωσίας: «...εάν το ρομάντζο μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας προχωρήσει πάρα πολύ θα αποτελέσει ένα χτύπημα στην ευρωπαϊκή ενοποίηση...»

¹⁹³ Rahr Alexander (2007), *The Washington Quarterly*, «Germany and Russia: A Special Relationship», σσ. 137-145.

αντιμετωπίζει τη Ρωσία όχι ως αδύναμη αλλά ως μία ισχυρότερη γεω-οικονομικά από αυτήν χώρα, ενώ η Ρωσία βλέπει τη Γερμανία ως μία μη πυρηνική δύναμη που δεν την απειλεί σε αντίθεση με την οπτική που έχει για τις ΗΠΑ¹⁹⁴.

Η Ουκρανική κρίση και η διάρκεια της έχουν ως φαίνεται τα ακόλουθα αποτελέσματα: η προσέγγιση Ρωσίας-Γερμανίας σταμάτησε τουλάχιστον προσωρινά και λόγω των κυρώσεων η ιδιαίτερη σχέση δέχθηκε πλήγματα. Η ρωσική οικονομία αιμορραγεί λόγω της στρατιωτικής της εμπλοκής στην Ουκρανία, λόγω των διεθνών κυρώσεων στα ρωσικά κεφάλαια, τη φυγή κεφαλαίων στο εξωτερικό, την μείωση κατά 50% των ξένων επενδύσεων¹⁹⁵, και τις σταθερά μειωμένες τιμές του πετρελαίου και φυσικού αερίου που αποτελούν τη βάση της ρωσικής οικονομίας. Η Γερμανία πιέζεται από τις ΗΠΑ για ενεργειακή απεξάρτηση από τη Ρωσία και η ΕΕ πιέζεται συνολικά ώστε να σταματήσει να αποτελεί «security consumer» και να αποτελέσει «security provider», κάτι που προϋποθέτει δαπάνη πόρων για αμυντικές δαπάνες¹⁹⁶. Η Ρωσία ως απάντηση στις γεω-πολιτικές και γεω-οικονομικές πιέσεις των κυρώσεων, των τιμών πετρελαίου, της αύξησης της στρατιωτικής παρουσίας του NATO στην Ανατολική Ευρώπη και της προσπάθειας απομόνωσης της διεθνώς, απάντησε με μία σειρά ενεργειών: ακύρωσε τον αγωγό «South Stream» που θα αποτελούσε την απάντηση στις μεσοπρόθεσμες ενεργειακές ανάγκες της Ευρώπης και σύναψε συμφωνίες με την Τουρκία για την δημιουργία ενός χαμηλότερης χωρητικότητας αγωγού, του «Turkish Stream», που δύναται να τροφοδοτήσει την Ευρώπη αν αυτή το θελήσει και με την Κίνα για την προσφορά φυσικού αερίου από τα κοιτάσματα της Δυτικής Σιβηρίας. Ο μεν πρώτος αγωγός δημιουργεί δυνητικά ρήγματα στη νατοϊκή συμμαχία αφού η Τουρκία είναι μέρος του NATO η δε δεύτερος αποτελεί την ενεργειακή στροφή της Ρωσίας και την απόκτηση εναλλακτικής στο μέλλον.

Η ενέργεια ως όπλο ξανά επιστρέφει στην Ευρώπη του 2014. Ο ενεργειακός εναγκαλισμός Ρωσίας-Γερμανίας που υλοποιήθηκε με τον «Nord Stream» και η οικονομική σχέση αλληλεξάρτησης που έβαινε συνεχώς αυξανόμενη σταμάτησε με την Ουκρανική κρίση που δημιούργησε τριβές και έθεσε μηχανισμούς αντίδρασης σε Γερμανία, ΕΕ, Ρωσία, Κίνα, ΗΠΑ. Η ρύθμιση της τιμής του πετρελαίου και η σύνδεση του με το δολάριο¹⁹⁷, η

¹⁹⁴ Szabo F. Stephen (2014), *Germany, Russia, and the Rise of Geo-Economics*, New York, Bloomsbury Academic, σσ. 10-35.

¹⁹⁵ Ιστοσελίδα του Stratfor Enterprises, Friedman George, 17-03-2015, άρθρο με τίτλο «Can Putin Survive» [<https://www.stratfor.com/weekly/can-putin-survive>]

¹⁹⁶ Hyde-Price Adrian (2007), *European Security in the Twenty First Century: The Challenge of Multipolarity*, Contemporary Security Studies, Routledge, New York, σσ. 85-92.

¹⁹⁷ Tausch Arno, Herrmann Peter (2006), *The West, Europe and the Muslim World*, New York, Nova Science Publishers, σσ. 121-124. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι οικονομίες που παράγουν πετρέλαιο σε ακριβές τιμές (ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, Ρωσία, κ.α.) λόγω συνθηκών και δυσκολιών άντλησης είναι σε μειονεκτική θέση σε σχέση με οικονομίες που παράγουν πετρέλαιο σε πολύ μικρότερες τιμές (χώρες Μέσης Ανατολής – Κασπίας κλπ), που

ακύρωση του «South Stream», οι συμφωνίες των «TAP», «Turkish Stream» και του Ρωσό-κινεζικού αγωγού της «ανατολικής οδού», η νέα στρατηγική ενεργειακής ασφάλειας της ΕΕ, ο σχεδιασμός για την αύξηση ροών LNG στην ΕΕ, κ.α. αποτέλεσαν εναλλακτικές για την αντιμετώπιση των κρίσεων αυτών και τη δημιουργία προϋποθέσεων για την εξασφάλιση του αγαθού της ενεργειακής ασφάλειας.

2.5 Κρίση στη Μέση Ανατολή, διασύνδεση με τη γεωπολιτική της Ενέργειας.

Η κρίση στη Μέση Ανατολή ως απόρροια της «αραβικής άνοιξης» του 2011 δημιούργησε μια γενικευμένη αστάθεια στο γεωγραφικό τόξο της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής που επηρέασε και επηρεάζει βαθιά σχεδόν όλα τα κράτη της περιοχής¹⁹⁸. Οι αντιθέσεις του μουσουλμανικού κόσμου δηλαδή των σιιτών και των σουνιτών και άλλων μειονοτήτων (κόπτες, Δρούζοι, αλαουίτες), η προσπάθεια για ηγεμονία στον αραβικό κόσμο από τα μεγάλα κράτη (Αίγυπτο, Ιράν, Σαουδική Αραβία και Ιράκ), η γεωγραφία αλλά κυρίως το κυριότερο αγαθό που παράγει η Μέση Ανατολή, το πετρέλαιο, είναι υπεύθυνα για την αστάθεια που παρατηρείται στην περιοχή. Από τότε που βρέθηκε για πρώτη φορά πετρέλαιο στην Περσία το 1908 οι ηγεμονικές δυνάμεις προσπάθησαν να το ελέγξουν καθώς αποτέλεσε και αποτελεί την «καρδιά», την κινητήρια δύναμη της εξέλιξης του ανθρώπου του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα που χαρακτηρίζεται ως «hydrocarbon man»¹⁹⁹. Μέχρι την αντικατάσταση του από άλλη μορφή ενέργειας ή μέχρι την εξάντληση των αποθεμάτων της η περιοχή θα έχει τεράστια γεωπολιτική σημασία.

Η «αραβική άνοιξη» που μετέτρεψε την Λιβύη, τη Συρία και το Ιράκ σε «failed states»²⁰⁰, προκάλεσε την ανατροπή ηγεσιών σε Τυνησία, Λιβύη, Ιράκ, Υεμένη και Αίγυπτο,

όμως είναι ευάλωτες αφού η παραγωγή πετρελαίου είναι το μόνο τους έσοδο. Ο έλεγχος των αποθεμάτων, η σύνδεση του πετρελαίου με το δολάριο (που θα αμφισβητείται όλο και περισσότερο στο μέλλον) και η διακύμανση της τιμής του (είτε ως αντικίνητρο επενδύσεων σε άλλες πετρελαίου (π.χ. σχιστολιθικό) είτε ως μέσο ύφεσης για μονοθεματικές οικονομίες υδρογοναθράκων γίνονται μέσω οικονομικών και πολιτικό-στρατιωτικών χειρισμών.

¹⁹⁸ Η κρίση ήρθε σε μία περίοδο αμφισβήτησης του πολιτειακού χαρακτήρα των αραβικών κρατών από τη νεολαία που ζητούσε κοσμικές μεταρρυθμίσεις. Τα περισσότερα κράτη κινούνται μεταξύ δεσποτείας και αυταρχικού πολιτεύματος επί δεκαετίες απέχοντας από το δυτικό δημοκρατικό μοντέλο, που δεν αντιλαμβάνεται τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του μουσουλμανισμού που αποτελεί όχι μόνο θρησκεία αλλά τρόπο ζωής.

¹⁹⁹ Yergin Daniel (1991), *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York, Simon & Schuster, σσ. 541-545.

²⁰⁰ Call T. Charles (2008), *The Fallacy of the “fialed” state*, Third World Quarterly, Vol. 29 No 8, 24 Δεκεμβρίου 2008, σσ. 1491-1507. Ο όρος εμφανίστηκε στις ΗΠΑ στις αρχές της δεκαετίας του 1990 για να δείξει την αδυναμία ενός κράτους να διοικήσει αποτελεσματικά και να προστατέψει τους πολίτες του. Ο όρος συνδέθηκε με το «state building» δηλαδή την απάντηση της φιλελεύθερης Δύσης στο δομικό πρόβλημα των ελαττωματικών κρατών που ήταν η δόμηση του κράτους στα «σωστά» πρότυπα. Με δεδομένο το debate για την ορολογία της έκφρασης, τα χαρακτηριστικά και τη χρήση που λαμβάνει, ο όρος ουσιαστικά περιγράφει κράτη που αδυνατούν παντελώς να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους όπως Σομαλία, και Λιβύη.

και με τη βοήθεια τρίτων²⁰¹ προκάλεσε τη δημιουργία μιας δύναμης που φιλοδοξεί στην αλλαγή της χάραξη των συνόρων της περιοχής που ανάγονται στην συμφωνία των Sykes-Picot του 1916 και στη δημιουργία ενός χαλιφάτου με την ονομασία ISIL (Islamic State of Iraq and the Levant) ή ISIS (Islamic State of Iraq and Syria) ή Daesh που θα εκφράζει την πιο ακραία εκδοχή του μουσουλμανισμού. Η οργάνωση αυτή ακολουθώντας ακραίες πρακτικές πολέμου εκμεταλλεύτηκε το κενό ισχύος στη Συρία (λόγω εμφυλίου πολέμου του καθεστώτος Assad με την αντιπολίτευση) και στο Ιράκ (που η δράση της τρομοκρατικής οργάνωσης al Qaeda είχε εκμεταλλευθεί τα λάθη της αμερικανικής κατοχής και την καταπιεστική διακυβέρνηση της Σιιτικής κυβέρνησης στην σουνιτική πλειοψηφία) και κατέχει μεγάλο τμήμα του Ιράκ και της Συρίας²⁰², πυροδοτώντας μία επαναχάραξη συνόρων βασισμένη περισσότερο στο θρησκευτικό δόγμα των κατοίκων από ότι η συμφωνία Sykes-Picot²⁰³.

Ωστόσο πριν ακόμα την «αραβική άνοιξη» υπήρχαν περιφερειακοί ανταγωνισμοί στην περιοχή. Από την Αίγυπτο του Nasser και το Ιράκ του S. Hussein που προσπάθησε μέσω της κατάκτησης του Κουβέιτ να καταστεί ο ρυθμιστής της διακίνησης πετρελαίου, μέχρι την μακρά αντιπαλότητα του Ιράν και της Σαουδικής Αραβίας, που οφείλεται και στις θρησκευτικές διαφορές σιιτών – σουνιτών, και που συνεχίζεται ακόμα και σήμερα αμείωτη. Οι μεγάλες δυνάμεις, όπως η Μ. Βρετανία, η Ρωσία και οι ΗΠΑ διαχρονικά έχουν αφήσει το πολιτικό τους αποτύπωμα στην περιοχή επηρεάζοντας τις τοπικές αντιπαραθέσεις και εκμεταλλευόμενες πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές των τοπικών δρώντων για το δικό τους όφελος. Ως διαμορφωμένες συμμαχίες μπορούν να θεωρηθούν η στρατηγική συνεργασία ΗΠΑ – Σ. Αραβίας και η συνεργασία Ρωσίας – Ιράν – Συρίας, συμμαχίες το τελευταίο χρονικό διάστημα κλονίζονται από την επαναπροσέγγιση Ιράν – ΗΠΑ, που αν πραγματοποιηθεί θα επιφέρει δραματικές αλλαγές στις συμμαχίες και στην τελική

²⁰¹ CAIMUN 2015 Arab League Backgrounder Topic: Presence of the Islamic state of Iraq and Syria Ιστοσελίδα του Canadian International Model United Nations [<http://www.caimun.ca/backgrounder/Arab%20League%20Topic%20A.pdf>]. Στο κείμενο υποστηρίζεται ότι η ακραία αυτής οργάνωσης που κινείται με οργάνωση κρατικής οντότητας, ενισχύεται με εισαγόμενους πολεμιστές, πουλάει παράνομα πετρέλαιο στην Τουρκία, θεραπεύει μαχητές της σε τουρκικά νοσοκομεία, ότι κατά δήλωση του ιρακινού πρωθυπουργού al Maliki ενισχύεται από το Κατάρ και τη Σαουδική Αραβία (8 Μαρτίου 2014) και αποτελεί σουνιτική οργάνωση. Το έγγραφο επικαλείται αρχική εκπαίδευση μελών του ISIL στην Ιορδανία από τις ΗΠΑ για την ανατροπή του Σύριου προέδρου B. Assad.

²⁰² IENE Geopolitics Committee Bulletin Issue No 1 2014, σσ. 5-6.

²⁰³ Fitzgerald Edward Peter (1994), «*France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918*», The Journal of Modern History, Vol. 66, No 4, Dec 1994, σσ. 697-725, Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 45-49. Τα όρια των σχηματισθέντων κρατών οφείλονται στη γνώση που είχαν οι βρετανοί για τα κοιτάσματα πετρελαίου και τις περιοχές που θα κρατούσαν σε σχέση με τους Γάλλους που ήταν σε πιο αδύναμη διαπραγματευτική θέση και αποδέχθηκαν τη συμφωνία. Η συμφωνία δεν έλαβε υπόψη ούτε τις διαιρετικές τομές σιιτών-σουνιτών ούτε την ύπαρξη κουρδικού στοιχείου (Βόρειο Ιράκ, ΒΑ Συρία).

διαμόρφωση της περιοχής. Κινήσεις αυτονόμησης του κουρδικού στοιχείου, που είχε αγνοηθεί παντελώς από τις μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης και που βρισκόταν σε καταπίεση στις χώρες που αποτελούσε μειονότητα (Τουρκία, Ιράν, Ιράκ, Συρία) δεν πρέπει να αγνοηθούν καθώς έχουν αποκτήσει μεγάλη δυναμική, αν και βρίσκουν την Τουρκία κάθετα αντίθετη σε μία τέτοια προοπτική.

Το σουνιτικό ισλαμικό κράτος απέκτησε τη δυναμική του σε μία περίοδο που η Συρία έδειχνε να κερδίζει στον εμφύλιο πόλεμο τους αντικαθεστωτικούς και έχοντας συμφωνήσει με τη Δύση (με καίρια παρέμβαση της Ρωσίας) την απομάκρυνση του χημικού της οπλοστασίου είχε αποκλείσει μία διεθνή επέμβαση στο έδαφος της, και το Ιράν έδειχνε ότι η συμφωνία για το πυρηνικό του πρόγραμμα μπορεί να είχε επιτυχία. Υπό αυτή την ανάγνωση γεγονότων η επέκταση του ισλαμικού κράτους υπό την ανοχή αν όχι υποστήριξη της Τουρκίας και των σουνιτικών κρατών²⁰⁴ δημιουργούσε προβλήματα στη Συρία, το Ιράκ και το Ιράν και δευτερευόντως στη Ρωσία. Το πετρέλαιο είχε και έχει ουσιαστική σημασία για το ισλαμικό κράτος αφού η πώληση του μέσω Τουρκίας του αποφέρει έσοδα που του επιτρέπουν να συνεχίζει αμείωτο τον επεκτατικό αγώνα. Η συμμαχία ΗΠΑ και των χωρών της Arab League εναντίων του ισλαμικού κράτους έχει πάρει τη μορφή αεροπορικών επιθέσεων και παρά τη ρητορική²⁰⁵ της δείχνει απρόθυμη να εμπλακεί σε χερσαίες επιχειρήσεις. Το κουρδικό στοιχείο και συγκεκριμένα οι Κούρδοι του Βόρειου Ιράκ (YPG) είναι η μόνη χερσαία δύναμη που έχει νικήσει στο πεδίο των μαχών το IS. Σε αυτόν τον πολεμικό αναβρασμό το Ιράν έχει προσφέρει χερσαίες δυνάμεις που συμπράττουν τον ιρακινό στρατό μόνο μέσα στα όρια που ζει σιιτικός πληθυσμός αλλά είναι οι μόνες αξιόπιστες καθώς ο εκπαιδευμένος από τις ΗΠΑ ιρακινός στρατός αποδεικνύεται ανίκανος²⁰⁶. Σε κάθε περίπτωση όσο οι πολεμικές επιχειρήσεις αλλάζουν τα σύνορα και τα εδάφη υπό κατοχή θα υπάρχει αντίστοιχη πολιτική αναταραχή και αναβρασμός καθώς τα

²⁰⁴ CAIMUN 2015 Arab League Backgrounder Topic: Presence of the Islamic state of Iraq and Syria Ιστοσελίδα του Canadian International Model United Nations [<http://www.caimun.ca/backgrounder /Arab %20League%20Topic%20A.pdf>].

²⁰⁵ Ιστοσελίδα της πρεσβείας των ΗΠΑ στο Λονδίνο [<http://london.usembassy.gov/forpol535.html>]. Η ανακοίνωση των υπουργών εξωτερικών των G7 (πλην Ρωσίας) αναφέρει πιο επιθετική δράση σύμφωνα και με την απόφαση Συμβουλίου Ασφαλείας 2170/2014 σε συνεργασία και με τις αραβικές χώρες εναντίον του IS. Η πραγματικότητα όμως είναι ότι οι αραβικές χώρες συνεργάζονται απρόθυμα εναντίον του IS ενώ η συνολική στρατιωτική δράση εμφανίζεται σημαντικά υπολειπόμενη για να μειώσει την επέκταση του IS. Στις ΗΠΑ κάποιιοι θεωρούν ότι οι τοπικοί δρώντες πρέπει να λύσουν το πρόβλημα ώστε οι ΗΠΑ να αποφύγουν τα λάθη της επέμβασης στο Ιράκ ενώ άλλοι προτείνουν μία χερσαία εμπλοκή ώστε να αντιμετωπιστεί ριζικά ο αντίπαλος.

²⁰⁶ Ιστοσελίδα του Foreign Policy [<http://foreignpolicy.com/2015/07/19/for-iraqi-forces-a-long-way-back-to-ramadi/>]. Τον Μάιο του 2015 πολεμιστές του IS κατέλαβαν την πόλη Ramadī με τον ιρακινό στρατό να κατηγορείται ότι εγκατέλειψε πανικόβλητος την πόλη αφήνοντας εκατοντάδες στρατιωτικά οχήματα και εξοπλισμό στο IS, χωρίς να δώσει ουσιαστική μάχη. Ο ιρακινός στρατός είχε 10.000 άντρες που εγκατέλειψαν την πόλη σε 200-300 μαχητές του IS.

σύνορα είναι συνδεδεμένα με την έννοια της κυριαρχίας και με το σύνολο των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων εντός αυτών. Το τέλος της χάραξης των συνόρων θα καθορίσει και το πιθανό τέλος των αναταραχών²⁰⁷.

Παρά το πόλεμο που διεξάγεται σε Ιράκ, Συρία, Λιβύη, Υεμένη και τις μεμονωμένες επιθέσεις στο όνομα του IS σε άλλες χώρες (Λίβανος, Αίγυπτος, Τουρκία κ.α.) οι τιμές του πετρελαίου διατηρούνται εξαιρετικά χαμηλές, παρά το αντίθετα αναμενόμενο. Οι χαμηλές τιμές πετρελαίου επηρεάζουν αρνητικά περισσότερο το Ιράν και τη Ρωσία πρωτευόντως λόγω του προσανατολισμού των οικονομιών τους στους υδρογονάνθρακες και επηρεάζουν δευτερευόντως κάθε πετρελαιοπαραγωγό χώρα που το κόστος άντλησης ή παραγωγής πετρελαίου υπερβαίνει την τιμή της αγοράς. Υπό αυτήν την έννοια όποιος μπορεί να ρυθμίζει για την ύπαρξη χαμηλών τιμών πετρελαίου επιφέρει οικονομικό και πολιτικό πλήγμα στους αντιπάλους του.

Στις 14 Ιουλίου 2015 μετά από διαπραγματεύσεις (μυστικές και φανερές) πολλών μηνών μεταξύ του Ιράν και της Ομάδας P5+1 (ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γαλλία, Κίνα, Ρωσία και Γερμανία) μαζί με την ΕΕ συμφώνησαν σε ένα πρόγραμμα περιορισμού του πυρηνικού προγράμματος του Ιράν²⁰⁸ ώστε να αποκλειστεί η δυνατότητα κατασκευής πυρηνικού όπλου, παρά τις έντονες πιέσεις και διαφωνίες από Ισραήλ και Σαουδική Αραβία. Η συμφωνία είναι το πρώτο βήμα επαναπροσέγγισης Ιράν ΗΠΑ και Δύσης καθώς θα επιτρέψει την άρση των κυρώσεων και την εισροή επενδύσεων στον τομέα των υδρογονανθράκων που έχει ανάγκη το Ιράν. Δεν αποκλείεται οι ΗΠΑ να στραφούν πάλι στο Ιράν για μία στρατηγική συμφωνία θέτοντας σε αμφισβήτηση την στρατηγική συμφωνία με τη Σαουδική Αραβία που είχε τεθεί στο παρελθόν. Κάτι τέτοιο θα δημιουργήσει αναταράξεις στη διεθνή αγορά πετρελαίου και πιθανώς θα επιφέρει μεσοπρόθεσμα μείωση των τιμών του. Σε αυτό το πλαίσιο δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα αποθέματα της Σαουδικής Αραβίας έχουν γίνει αντικείμενο πολύ εντονότερης εκμετάλλευσης από αυτά του Ιράν και έχουν ορίζοντα λήξης²⁰⁹.

²⁰⁷ Anderson W. Evan (1999) στο Gray Colin S., Sloan Geoffrey (1999), *Geopolitics Geography and Strategy*, London, Frank Cass Publishers, σσ. 125-130.

²⁰⁸ Ιστοσελίδα του Λευκού Οίκου (ΗΠΑ) [<https://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy/iran-deal>] Λεπτομέρειες για την συμφωνία πυρηνικών του Ιράν.

²⁰⁹ Ιστοσελίδα [peakoilbarrel](http://peakoilbarrel.com/closer-look-saudi-arabia/) [<http://peakoilbarrel.com/closer-look-saudi-arabia/>] Στην ανάλυση του ο Ron Patterson θεωρεί ότι ο M. Simmons στο βιβλίο του *Twilight in The Desert: The Coming Saudi Oil Shock And The World Economy* το 2006, ο S. Staniford στην ανάλυση του *A Nosedive Toward the Desert* το 2007 στον ιστότοπο [www.theoilbarrel.com/node/2331] και ο C. Haynes στο άρθρο του «Ghawar is dying» το 2006, είχαν δίκιο για το peakoil αλλά με μία χρονική μετάθεση περίπου μίας δεκαετίας. Σήμερα το κοιτάσμα Ghawar, που το 2009 ευθυνόταν για το 6.5% της ημερήσιας παραγωγής πετρελαίου στον κόσμο, αναπληρώνουν τα κοιτάσματα Shaybah-Khuraib-Manifa. Πλην όμως δεν υπάρχουν άλλα νέα κοιτάσματα στην Σ. Αραβία. Η παραγωγή θα αρχίσει να φθίνει παρά τις όποιες τεχνικές εκμετάλλευσης μεγαλύτερου ποσοστού του κοιτάσματος. Το Ιράν δεν αντιμετωπίζει τέτοια προβλήματα.

Πέρα λοιπόν από τις όποιες αντιπαραθέσεις (πολιτισμικές ή θρησκευτικές) το πώς θα διαμορφωθούν τα νέα σύνορα και το αν θα δημιουργηθούν νέα κράτη (Κουρδικό, IS) θα εξαρτηθεί από το που θα καταλήξουν τα πλούσια κοιτάσματα, πως θα διευκολυνθεί η ροή τους στη διεθνή (δυτική) αγορά, από το αν η πυρηνική συμφωνία θα καταλήξει σε στρατηγική συμφωνία Ιράν-ΗΠΑ με κοινό τόπο τα πετρέλαια του Ιράν, και το πώς και πόσο έντονα θα αντιδράσουν στην αλλαγή του status quo οι υπάρχουσες δυνάμεις (όσο τους επιτρέπει η παγκόσμια συγκυρία και το ενεργειακό τους δυναμικό).

Τρίτο Μέρος

3. Γεωπολιτική ενέργειας και διασύνδεση με Υψηλή Στρατηγική δρώντων σε σχέση με την Ευρώπη. Προτάσεις για μία Ελληνική Υψηλή Στρατηγική σε σχέση με την ενέργεια.

Έχοντας αναλύσει τις έννοιες της γεωπολιτικής και την συνιστώσα της γεωπολιτικής της ενέργειας, της υψηλής στρατηγικής και την σχέση της με την γεωπολιτική θα αναλύσουμε τη σύγκρουση των υψηλών στρατηγικών που είναι το αποτέλεσμα γεωπολιτικών επιλογών των δρώντων σε σχέση με την ενέργεια. Θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η υψηλή στρατηγική αποτελεί την έκφραση πόθων και σκοπών σε σχέση με τα μέσα και έπεται της γεωπολιτικής ανάλυσης, είτε βλέπουμε τη γεωπολιτική από την οπτική γωνία των παραδοσιακών αφηγήσεων της είτε την βλέπουμε από την οπτική γωνία της «κριτικής γεωπολιτικής» σχολής ²¹⁰. Σε κάθε περίπτωση το αναλυτικό πλέγμα της γεωπολιτικής ανάλυσης συχνά θα δίνει αντικρουόμενες τάσεις (π.χ. η ανάγκη της ΕΕ για ενέργεια την συνδέει με τη Ρωσία αλλά η πολιτισμική της ταύτιση και οι κοινές αξίες με τον αγγλοσαξονικό κόσμο, την συνδέουν με τις ΗΠΑ). Το πώς αυτά τα δεδομένα ή οι τάσεις θα αποκτήσουν διεύθυνση και έκφραση ως υψηλή στρατηγική είναι αποτέλεσμα συνδυαστικών υπολογισμών και επίρειας γεγονότων (αστάθμητων ή όχι) (π.χ. η απόφαση της ΕΕ να απεξαρτηθεί από το ρωσικό φυσικό αέριο δεν ήρθε λόγω πιέσεων των ΗΠΑ αλλά μετά τις διαμάχες Ρωσίας – Ουκρανίας που ξεκίνησαν το 2006 και κορυφώθηκαν το 2009).

3.1 Ανάλυση γεωπολιτικής – ενέργειας – υψηλής στρατηγικής ΗΠΑ – Κίνας - Ρωσίας – μειζόνων δρώντων σε σχέση με την ΕΕ. Σημασία της Α-ΝΑ Ευρώπης, Ελλάδος.

Μία προσεκτική ανάγνωση στην πρόταση για μία νέα υψηλή στρατηγική των ΗΠΑ του Council on Foreign Relations²¹¹ με τίτλο «*Revising US Grand Strategy Towards China*» και κάποιων από τις πολλές κριτικές της²¹² μας δίνει τις εξής πληροφορίες. Η νέα υψηλή

²¹⁰ Gray Colin S., Sloan Geoffrey (1999), *Geopolitics Geography and Strategy*, London, Frank Cass Publishers, σσ. 2-37, 107-124.

²¹¹ Ιστοσελίδα του οργανισμού Carnegie Endowment [http://carnegieendowment.org/files/Tellis_Blackwill.pdf] που φιλοξενεί την υπ' αριθμόν 72 αναφορά του ιδρύματος Council on Foreign Relations που αφορά το άρθρο των Blackwill Robert και Tellis Ashley για μία νέα υψηλή στρατηγική της Αμερικής «*Revising US Grand Strategy towards China*» (Μάρτιος 2015),

²¹² Κριτική του J. Petras [<http://mycatbirdseat.com/2015/05/a-critique-of-us-grand-strategy-toward-china/>] στην πρόταση του CFA (30/05/15), Ιστοσελίδα του Forbes [<http://www.forbes.com/sites/stephenharner/2015/04/20/has-washington-lost-it-toward-china-clearly-and-ominously-yes/>] άρθρο του S. Harner «Has Washington 'lost it' Toward China? Clearly and Ominously, Yes».

στρατηγική των ΗΠΑ²¹³ αφορά την διατήρησης της ως την πρώτη παγκόσμια δύναμη και την παρακολούθηση / αντιμετώπιση της ανερχόμενης Κίνας, η Ρωσία θεωρείται απειλή αλλά σε πτώση και αντιμετωπίζεται έτσι και η Ευρώπη θεωρείται στρατηγικός εταίρος που αναγνωρίζει την πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ αλλά πρέπει να πάψει να χρησιμοποιεί την ασφάλεια που της παρέχουν οι ΗΠΑ για την οικονομική της ευημερία. Το όλο γεωπολιτικό και στρατηγικό ζήτημα έγκειται στο αν η άνοδος της Κίνας θα είναι μία ειρηνική ή όχι άνοδος. Ρεαλιστές, φιλελεύθεροι και κονστρουκτιβιστές διαφωνούν με τους μεν πρώτους να θεωρούν ότι στη διάρκεια της ιστορίας (από τον Θουκυδίδη μέχρι τον R. Gilpin και τους S. Walt – J. Mearsheimer) κάθε αλλαγή συσχετισμών ισχύος εμπεριείχε βία και πόλεμο, τους δεύτερους (J. Nye – Keohane) να θεωρούν ότι η νεοφιλελεύθερη τάξη που έχουν δημιουργήσει οι ΗΠΑ απορροφά σταδιακά την Κίνα η οποία έχει ενσωματωθεί ομαλά στο διεθνές σύστημα και τους τρίτους να δείχνουν τα ανησυχητικά σημάδια του νέου κινεζικού εθνικισμού. Η ενέργεια, η εξασφάλιση της ροής της και η ασφάλεια των γραμμών μεταφοράς της αποτελούν βασικά σημεία της στρατηγικής των ΗΠΑ²¹⁴ και της Κίνας. Γίνονται σαφείς προτάσεις ώστε να συνεχιστεί η διοχέτευση πετρελαίου και φυσικού αερίου στους συμμάχους των ΗΠΑ στην Ασία με ιδιαίτερη αναφορά στην Ιαπωνία. Η ενεργειακή σχέση ΗΠΑ-ΕΕ αφορά την ενίσχυση της συμμαχικής ΕΕ έναντι της Ρωσίας που χρησιμοποιεί εκβιαστικά το ενεργειακό όπλο. Ακόμα και θιασώτες του φιλελευθερισμού που συνήθως διαφωνούν με τη γεωπολιτική προσέγγιση, όπως ο Joseph S. Nye, αποδέχονται την αξία των πετρελαίων της Μέσης Ανατολής, την επιρροή του σχιστολιθικού πετρελαίου στην ενεργειακή αυτονομία των ΗΠΑ, τη γεωγραφία της Κίνας και τους περιορισμούς των θαλάσσιων γραμμών επικοινωνίας μέσω των οποίων λαμβάνει χώρα η ροή αγαθών και ενέργειας, δηλαδή αποδέχονται βασικές συνιστώσες αυτού που αναλύθηκε ως γεωπολιτική της ενέργειας²¹⁵.

Από την άλλη πλευρά υφίσταται φωνές στην Κίνα που δείχνουν παράλληλα με την αύξηση της ισχύος της σε όλα τα επίπεδα και την αύξηση του εθνικισμού. Η υψηλή στρατηγική της Κίνας όπως είχε διατυπωθεί στο παρελθόν από το Κινεζικό κομμουνιστικό

²¹³ US National Security Strategy 2015 [https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf] σσ. 16, 24-26. Οι ΗΠΑ μέσω της συνθήκης εμπορίου TPP

²¹⁴ Ιστοσελίδα για την Energy Independence And Security Act 2007 ΗΠΑ [<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-110publ140/pdf/PLAW-110publ140.pdf>], στην παράγραφο 993 καθορίζει την ετήσια υποβολή της Εθνικής Ενεργειακής Στρατηγικής των ΗΠΑ με αναφορά στην προώθηση της ενεργειακής ασφάλειας των ΗΠΑ σε ταύτιση με την εξωτερική πολιτική και με χρήση κάθε μέσου (ακόμα και στρατιωτικού) για την εξασφάλιση των στόχων της στρατηγικής αυτής, US National Security Strategy 2015 [https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf] σσ. 16, 24-26.

²¹⁵ Ιστότοπος του Council on Foreign Relations [<http://www.cfr.org/united-states/charting-next-american-century/p36194>] : Διάλογος των J. Nye – P. Zeihan – I. Bremmer για το μέλλον της ισχύος και της παγκόσμιας επιρροής των ΗΠΑ, η ενέργεια ανεξαρτήτως θεωρητικής αφετηρίας παίζει καθοριστικό ρόλο.

κόμμα το 2010 αφορούσε μία ειδική σχέση των μεγάλων δυνάμεων όπου η μία δεν θα εισερχόταν στα ζωτικά συμφέροντα της άλλης²¹⁶, αυτή η οπτική θέλει ήδη την Κίνα να έχει αποκτήσει περιφερειακή ηγεμονία και status ισότιμου συνομιλητή με τις ΗΠΑ. Εκτός από την οικονομική ανάπτυξη σε κάθε επίπεδο και την επιτυχή εκμετάλλευση του φιλελεύθερου πλαισίου παγκοσμίως για την μαζική διείσδυση σε ξένες αγορές²¹⁷, συντελείται και αύξηση της στρατιωτικής ισχύος. Αυτή έχει εστιαστεί σε ικανότητες απαγόρευσης πρόσβασης (anti-access capabilities) και σταδιακή αύξηση της ικανότητας προβολής ισχύος δια θαλάσσης για την προστασία των θαλάσσιων γραμμών μεταφοράς. Όμως αυτή η στρατηγική έχει ήδη δημιουργήσει δίλημμα ασφαλείας στις υπόλοιπες ασιατικές δυνάμεις και μία κούρσα εξοπλισμών²¹⁸. Όσον αφορά την ανάπτυξη, η ενέργεια και η μείωση της διαθεσιμότητας των πόρων είναι δεδομένες αλλά δεν υπάρχει κάποια σαφής αναφορά. Η πραγματοποίηση της συμφωνίας των 400 δις ευρώ με την Ρωσία και επιμέρους συμφωνίες με χώρες της Ασίας για την προμήθεια ενέργειας δείχνουν την προσπάθεια εξασφάλισης ενεργειακής ασφάλειας στο μέλλον²¹⁹.

Η Ρωσία μετά τις επιθέσεις της 11^η Σεπτεμβρίου 2001 έδειξε ότι υπάρχει μία εγκάρδια σχέση με τις ΗΠΑ, σχέση που εξελίχθηκε σε κοινή συνεργασία στην επίθεση των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν. Η επίθεση των ΗΠΑ όμως στο Ιράκ το 2003 θεωρήθηκε ως μία προσπάθεια ηγεμονισμού και κατάλυσης της διεθνούς τάξης, καθώς έλαβε χώρα χωρίς την έγκριση του συμβουλίου ασφαλείας και του ΟΗΕ²²⁰. Η επέκταση του NATO στην Ανατολική Ευρώπη²²¹

²¹⁶ Yan X., Wang J., Lieberthal KG. Wang J. (2013) «*Thinking of China's Grand Strategy: Chinese Perspectives*», International Relations of the Asia-Pacific, Vol.13, σσ. 155-168. Τα ζωτικά συμφέροντα όπως καθορίστηκαν από υπεύθυνο Εξωτερικών υποθέσεων της Κίνας Mr Dai Bingguo: «...first, China's political stability, namely, the stability of the CCP leadership and of the socialist system; second, sovereign security, territorial integrity, and national unification; and third, China's sustainable economic and social development...»

²¹⁷ Klare T. Michael (2008), *Rising Powers Shrinking Planet: How Scarce Energy is Creating a New World Order*, England, Oneworld Publications, σσ.1-8. Το πρώτο παράδειγμα οικονομικής διείσδυσης της Κίνας ήταν η προσπάθεια εξαγοράς της αμερικανικής πετρελαϊκής εταιρείας Unocal Corporation το 2005 από την κρατική CNOOC με το μυθικό ποσό των 18 δις δολαρίων που ξεπερνούσε κατά πολύ όλες τις υπόλοιπες προσφορές. Η γεωπολιτική ήταν που καθόρισε το αποτέλεσμα και όχι η υψηλότερη προσφορά της CNOOC λόγω του φόβου της απώλειας πολύτιμων αποθεμάτων ενέργειας (που κατείχε η Unocal) στην Κίνα. Φόβος που προκάλεσε τη δράση του Κονγκρέσου των ΗΠΑ για τον αποκλεισμό της απόκτησης της Unocal από την Κίνα.

²¹⁸ Ιστοσελίδα του μέσου The Diplomat [<http://thediplomat.com/2015/07/chinas-elegant-flawed-grand-strategy/>] άρθρο για την κινεζική υψηλή στρατηγική «*China's Elegant, Flawed, Grand Strategy*» (25-07-15)

²¹⁹ Η έλλειψη μιας σαφούς διατύπωσης υψηλής στρατηγικής δεν υπονοεί ότι δεν υπάρχει υψηλή στρατηγική, όπως επίσης η ανακοίνωση μίας υψηλής στρατηγικής δεν σημαίνει και απαραίτητα ότι αυτή είναι ενεργή.

²²⁰ Μετά την έναρξη του πολέμου (Μάρτιος 2003) ο Ρώσος πρόεδρος Β. Πούτιν δήλωσε «...στρατιωτικές δράσεις λαμβάνουν χώρα σε αντίθεση με την παγκόσμια κοινή γνώμη, σε αντίθεση με τις αξίες και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και της χάρτας των ΗΕ...αν επιτρέψουμε το διεθνές δίκαιο να αντικατασταθεί με το «δίκαιο της γροθιάς» όπου ο ισχυρός θα έχει πάντα δίκιο και το δικαίωμα να κάνει τα πάντα...τότε μία από τις βασικές αρχές του διεθνούς δικαίου θα τεθεί υπό αμφισβήτηση και αυτή είναι η αρχή του σεβασμού της ακεραιότητας ενός κράτους. Και τότε κανένας, ούτε μία χώρα, δεν θα νιώθει ασφαλής...»

²²¹ Lonsdale J. David στο Gray Colin S., Sloan Geoffrey (1999), *Geopolitics Geography and Strategy*, London, Frank Cass Publishers, σσ. 151-155. Η γεωγραφία της Ανατολικής Ευρώπης σε σχέση με την αντιπυραυλική άμυνα των ΗΠΑ και τη θέση της Ρωσίας παίζει καθοριστικό ρόλο. Η εγκατάσταση συστημάτων σε χώρες όπως η Πολωνία ή η Ουκρανία, όπως ήθελε το NATO, μειώνει σημαντικά το χρόνο αντίδρασης υπέρ των ΗΠΑ

και η προσπάθεια εγκατάστασης συστημάτων αντιπυραυλικής άμυνας (National Missile Defence NMD) σε χώρες όπως η Πολωνία θεωρήθηκε ως ευθεία απειλή για τη Ρωσία και τα ζωτικά της συμφέροντα²²², και προκάλεσε για πρώτη φορά τη χρήση του «ενεργειακού όπλου» που έκτοτε χρησιμοποιήθηκε περιοδικά στις χώρες της Βαλτικής, την Ουκρανία, τη Λευκορωσία και σε χώρες της Ευρώπης²²³. Η διπλωματία των αγωγών και το φυσικό αέριο παίζουν από τότε βασικό ρόλο στην ρωσική στρατηγική, παρέχοντας ένα ισχυρό μοχλό πολιτικής και οικονομικής επιρροής παγκοσμίως, πρωτοφανή για τα ρωσικά δεδομένα²²⁴. Η ανακοίνωση εισόδου Γεωργίας και Ουκρανίας στο NATO και η πρόθεση των ΗΠΑ να εγκαταστήσουν συστήματα NMD στην Πολωνία προκάλεσαν τη μονομερή κατάργηση της συνθήκης συμβατικών δυνάμεων στην Ευρώπη (Conventional Forces in Europe CFE treaty) από τη ρωσική βουλή και αργότερα τη Ρωσική αντίδραση το 2008 στον πόλεμο με τη Γεωργία. Η Ουκρανική ενεργειακή κρίση δεν είναι άσχετη με την απόφαση εγκατάστασης του πυραυλικού συστήματος NMD στην Πολωνία, ούτε με την απόφαση της Ουκρανίας να μην εγκαταλείψει τα σχέδια για ένταξη στο NATO. Παρά την επαναπροσέγγιση Obama – Putin, η κρίση στη Συρία και τη Λιβύη και οι διαπραγματεύσεις για το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν έδωσαν τέλος στις πρόσκαιρα καλές σχέσεις και δόθηκε χώρος για μία προσέγγιση με το Πεκίνο στα περισσότερα θέματα, μία προσέγγιση με αντιδυτικά χαρακτηριστικά²²⁵. Η Ουκρανική κρίση στην οποία οι ΗΠΑ έπαιξαν καίριο ρόλο²²⁶ προκάλεσε την κατάληψη της Κριμαίας (με τον ίδιο τρόπο που οι ΗΠΑ δεν σεβάστηκαν την κυριαρχία του Ιράκ το 2003) και την επιβολή κυρώσεων πρώτα από τις ΗΠΑ και μετά από την ΕΕ. Το «ενεργειακό όπλο» χρησιμοποιήθηκε πάλι αλλά με πιο ριζικό τρόπο αφού προκάλεσε την εγκατάλειψη του αγωγού «South Stream» το 2014 με την σχεδόν ταυτόχρονη ανακοίνωση για τον Ρωσοτουρκικό αγωγό. Λίγο αργότερα τον Μάιο του 2014 έγινε η ανακοίνωση του μεγαλύτερου ενεργειακού πακέτου της Ρωσίας με την Κίνα (400 δις ευρώ) που θα διαμορφώσει μελλοντικά τη διοχέτευση φυσικού αερίου προς την Κίνα. Η Ρωσία σε

εξασφαλίζοντας μέγιστο επιχειρησιακό πλεονέκτημα, που επηρεάζει το σύνολο σχεδόν των πυραυλικών συστημάτων της Ρωσίας (ICMB-SLBM). Για αυτό και προκάλεσε τέτοια ρωσική αντίδραση. Η εναλλακτική που σκέφτηκαν οι ΗΠΑ ήταν η τοποθέτηση τέτοιων συστημάτων σε αντιτορπιλικά με το σύστημα Aegis, προκειμένου να εκμεταλλευτούν τον παράγοντα της γεωγραφίας.

²²² «Russia National Security Concept», *Arms Control Today*, Jan/Feb 2000, σσ. 15. Η νέα ρωσική αντίληψη ασφαλείας του 2000 από τον Πούτιν εισήγαγε ξανά το δόγμα «near abroad» του Β. Yeltsin αλλά με μία Ρωσία πολύ πιο ισχυρή.

²²³ Saltzman Z. Ilai (2012), «*Russian Grand Strategy and the United States in the 21st Century*», Orbis (Elsevier), Vol.56, issue 4, σσ. 547-552.

²²⁴ Wenger Andreas, Perovic Jeronim, Orttung W. Robbert (2009), *Russian Power Energy and Foreign Relations: Implications for Conflict and Cooperation*, New York, Routledge, σσ. 226-228.

²²⁵ Saltzman Z. Ilai (2012), «*Russian Grand Strategy and the United States in the 21st Century*», Orbis (Elsevier), Vol.56, issue 4, σσ. 561-563.

²²⁶ Συνέντευξη με τον Δρ. Δ. Κόκκινο απάντηση Νο9 στο παράρτημα Συνέντευξης

απάντηση της προσπάθειας απομόνωσης της Δύσης και εν μέσω πραγματικού οικονομικού πολέμου αλλάζει τον παγκόσμιο ενεργειακό χάρτη δημιουργώντας μελλοντικούς πονοκεφάλους στην ΕΕ.

Η ΕΕ μετά τη συνθήκη της Λισσαβόνας το 2007 αξίωσε την αντιμετώπιση της ως παγκόσμιος παίκτης. Παρά την επίτευξη μίας «σύνθετης αλληλεξάρτησης» που έχει δημιουργήσει οικονομική ανάπτυξη και πολιτική ενοποίηση στην περιφέρεια της Ευρώπης μέσω μιας ειρηνικής συνύπαρξης όπως θεωρούν οι φιλελεύθεροι στοχαστές, ωστόσο η ΕΕ δεν έχει αποκτήσει τη φωνή ενός ενιαίου δρώντα ούτε το status παγκόσμιου παίκτη παρά μόνο στην περιφέρεια της²²⁷. Παρά την ανάδειξη μονοπρόσωπων οργάνων που θα ενίσχυαν τη φωνή της διεθνώς η ΕΕ φαίνεται να κοιτά την αλλαγή του άλλοτε στρατηγικού εταίρου²²⁸, των ΗΠΑ, που μετακινεί το γεωπολιτικό του ενδιαφέρον και τη στρατηγική του προς την Ασία χωρίς η ίδια να έχει στρατηγική. Ενώ αναγνωρίζει ότι απαιτείται στρατηγική σε ένα νέο διεθνές περιβάλλον του οποίου οι προκλήσεις έχουν γίνει πιο περίπλοκες από ποτέ, περιορίζεται να επιζητά την ασφάλεια και τη σταθερότητα στην περιφέρεια της. Το υφιστάμενο σχίσμα σε ότι αφορά τις στρατιωτική στρατηγική, λόγω της ιδιότητας πολλών χωρών να είναι μέλη της ΕΕ και του NATO, ανάμεσα σε αγγλοσαξονικές τάσεις, τάσεις των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης και της Βαλτικής και τις προθέσεις της Γαλλίας και κυρίως της Γερμανίας, δείχνει με απόλυτο τρόπο την αδυναμία χάραξης υψηλής στρατηγικής. Η ΕΕ ως παγκόσμιος παίκτης τώρα αρχίζει με δειλά βήματα να αντιλαμβάνεται τις στρατηγικές προκλήσεις. Ενώ καλείται η ΕΕ από τις ΗΠΑ να γίνει «security provider» από «security consumer» στο πλαίσιο της αποδέσμευσης των ΗΠΑ από την Ευρώπη, το NATO αρνείται, προς το παρόν τουλάχιστον, την ανάγκη δημιουργίας ενός ευρωπαϊκού στρατιωτικού μηχανισμού προβολής ισχύος ώστε η ΕΕ να μεταπηδήσει από τις αποστολές «soft power» (που ωστόσο της έχουν δώσει θετική επιρροή στον πλανήτη) σε αποστολές «hard power». Στον πολυπολικό κόσμο που έχει δημιουργηθεί η ΕΕ βρίσκεται σε αναζήτηση υψηλής στρατηγικής έχοντας ωστόσο ήδη διατυπώσει κατώτερες επιμέρους στρατηγικές, όπως αυτή για την ενεργειακή ασφάλεια. Στις μέρες μας η ΕΕ λόγω οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων βρίσκεται σε κρίση και απέχει από το «παγκόσμιο παζάρι» που έχει ήδη αρχίσει. Η φτωχές επιδόσεις της ΕΕ στην κρίση της Λιβύης, αλλά πολύ περισσότερο στην

²²⁷ Η έλλειψη πολιτικής και συνταγματικής ενότητας, οι φιλοδοξίες της που περιορίζονται από τις εντάσεις μεταξύ των κρατών μελών της, η μικρή δυνατότητα προβολής ισχύος και η έλλειψη εκπροσώπησης της σε παγκόσμιους θεσμούς την κατατάσσουν στους μη παγκόσμιους δρώντες.

²²⁸ Η δήλωση του Barack Obama στο Στρασβούργο στις 3 Απριλίου 2009 «...So I've come to Europe this week to renew our partnership, one in which America listens and learns from our friends and allies, but where our friends and allies bear their share of the burden. Together, we must forge common solutions to our common problems. So let me say this as clearly as I can: America is changing, but it cannot be America alone that changes...» είναι χαρακτηριστική της στρατηγικής μετακίνησης των ΗΠΑ στην Ασία (Asian Pivot).

Ουκρανική κρίση, μία κρίση όχι στην περιφέρεια της Ευρώπης αλλά μέσα στον πυρήνα της, δείχνει την αδυναμία χάραξης υψηλής στρατηγικής, διότι η αντιμετώπιση του Ουκρανικού ζητήματος έχει να κάνει με την λήψη αποφάσεων υψηλής πολιτικής σημασίας για την Ρωσία και για τις ΗΠΑ, δηλαδή με υψηλή στρατηγική²²⁹.

Η Ανατολική Ευρώπη είναι ο χώρος εισροής του μεγαλύτερου ποσοστού ενέργειας στην Ευρώπη μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού Nord Stream και των χερσαίων αγωγών που διέρχονται από την Λευκορωσία – Πολωνία και Ουκρανία, ενώ η Νότια και Νοτιοανατολική Ευρώπη είναι ο χώρος που θα διέλθει φυσικό αέριο που δεν θα προέρχεται κατά βάση από τη Ρωσία αλλά από την Κασπία, το Τουρκμενιστάν, και μελλοντικά το Ιράν και το Ιράκ μέσω των αγωγών TANAP – TAP και άλλων δευτερευουσών ροών καθώς και ροών LNG κυρίως από την Αφρική. Δηλαδή είναι ο χώρος που θα βοηθήσει στην ενεργειακή απεξάρτηση από τη Ρωσία και στην διαφοροποίηση της προέλευσης των ροών ενέργειας ώστε η ΕΕ να καταστεί λιγότερο ευάλωτη στο μέλλον. Η Νότια και ΝΑ Ευρώπη λοιπόν αποκτούν σημασία για την εξασφάλιση απρόσκοπτης ενέργειας στο μέλλον μέσα σε ένα διεθνές περιβάλλον έντονου ενεργειακού ανταγωνισμού και αντιπαλότητας²³⁰. Η εξασφάλιση λοιπόν της απρόσκοπτης ανάπτυξης και της οικονομικής ευημερίας περνά και μέσα από την ενεργειακή στρατηγική της ΕΕ που δίνει στην Ν και ΝΑ Ευρώπη τη δέουσα σημασία. Η Ελλάδα στις παρυφές της ΝΑ Ευρώπης καλείται να καταστεί ένας ενεργειακός κόμβος (Hub) αξιόπιστος και ικανός για τη μεταφορά της πολυπόθητης ενέργειας προς τις Νότιες χώρες της ΕΕ και των Βαλκανίων, και αυτό πρόκειται να της προσδώσει αυξημένη γεωπολιτική σημασία²³¹.

3.2 Ουκρανική κρίση – Μέση Ανατολή. Υψηλή στρατηγική ΗΠΑ – Κίνας – Ρωσίας – μειζόνων δρώντων σε σχέση με την ΕΕ.

Στην ουκρανική κρίση του 2014 μπορούμε να πούμε ότι γεωπολιτικές θεωρίες της αγγλοσαξονικής σχολής για τον περιορισμό της Ρωσίας υπό την κάλυψη φιλελεύθερων ιδεών (επέκταση της Δημοκρατίας κ.α.) αποτέλεσαν το ιδεολογικό εφαλτήριο για την αλλαγή του status quo και υποδαύλισαν το γνήσιο αίσθημα απογοήτευσης και τον αναβρασμό της τοπικής κοινωνίας για την υπάρχουσα πολιτική κατάσταση. Αποτέλεσμα του

²²⁹ Howorth Jolyon (2010), «The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain», JCMS 2010 Vol. 48, No3, σσ. 455-474.

²³⁰ Klare T. Michael (2008), *Rising Powers Shrinking Planet: How Scarce Energy is Creating a New World Order*, England, Oneworld Publications, σσ.6-18. Η νέα τάξη πραγμάτων θα αφορά στο μέλλον στη νέα διεθνή ενεργειακή τάξη πραγμάτων ανάμεσα σε χώρες ελλειμματικές και χώρες πλεονασματικές σε ενέργεια, σε αυτόν τον κόσμο το κράτος θα έχει τον πρώτο ρόλο. Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 209-218.

²³¹ ΓΕΕΘΑ: Διακλαδική Ομάδα Εργασίας Ανατολικής Μεσογείου (2015), *Ανάλυση της Κατάστασης Στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα, Απρίλιος 2015, σσ. 197-225.

οποίου ήταν βίαιες διαδηλώσεις, εκατόμβη νεκρών και η πτώση της κυβέρνησης της Ουκρανίας, η οποία υποκινήθηκε από τις ΗΠΑ και την ΕΕ. Αυτό οδήγησε στην βίαιη προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία χάριν προστασίας ζωτικών συμφερόντων της. Η ΕΕ υπό πίεση των ΗΠΑ προέβη σε κυρώσεις εναντίον της Ρωσίας χωρίς όμως να διαταραχτεί η ροή ενέργειας προς την ΕΕ. Η επαύξηση των κυρώσεων από την ΕΕ και οι πιέσεις των ΗΠΑ επέφεραν την εγκατάλειψη του σχεδίου του αγωγού «South Stream» που θα τροφοδοτούσε επιβεβαιωμένες μελλοντικές ανάγκες της ΕΕ. Η Ουκρανική κρίση επιτάχυνε την προσέγγιση των Σίνο-ρωσικών σχέσεων σε κάθε επίπεδο: στρατιωτικό, οικονομικό και πολιτικό. Μία από τις πτυχές της σινορωσικής προσέγγισης ήταν η υπογραφή συμφωνίας για παροχή ενέργειας από τη Ρωσία στην Κίνα. Η οποία και σηματοδοτεί την ικανότητα της Ρωσίας να απεξαρτηθεί από την ΕΕ, και στο μεσοπρόθεσμο μέλλον να μπορεί να χρησιμοποιήσει το ενεργειακό όπλο με μεγαλύτερη δριμύτητα αφού θα έχει εξασφαλίσει ένα άλλο δίαυλο ροής για το ρωσικό φυσικό αέριο και μία άλλη πηγή τροφοδότησης της ρωσικής οικονομίας. Η Γερμανία ως η ατμομηχανή της ΕΕ δείχνει να έχει εξασφαλίσει την ενεργειακή της ασφάλεια με τον Nord Stream αυξάνοντας τον κίνδυνο για τις υπόλοιπες και κυρίως τις Νότιες χώρες της ΕΕ. Η υλοποίηση του Νότιου διαδρόμου με παροχή ενέργειας από Τουρκία (μέσω TANAP-TAP) δεν λύνει το πρόβλημα και δημιουργεί εξαρτήσεις από την Τουρκία, μία χώρα με παρελθόν στην αθέτηση συμφωνιών. Οι ΗΠΑ θεωρητικά μπορούν να τροφοδοτήσουν τμήμα της ενέργειας που θα λείπει από την ΕΕ μέσω LNG, όμως το γεωπολιτικό τους ενδιαφέρον έχει ήδη στραφεί στην Ασία και η τροφοδότηση των ευάλωτων σε ενέργεια συμμάχων τους στην Ασία έχει πλέον την ίδια αν όχι περισσότερη προτεραιότητα από την ΕΕ.

Η κρίση στη Μέση Ανατολή, απότοκος της αμερικανικής επέμβασης στο Ιράκ το 2003 που πίσω από την αποτυχημένη προσπάθεια αλλαγής καθεστώτος («regime change») έκρυβε προθέσεις βαθιάς διείσδυσης των αμερικανικών εταιρειών στα πετρέλαια του Ιράκ²³², λαμβάνει χώρα ενώ υφίσταται τοπικές αντιπαλότητες Ιράν – Σαουδικής Αραβίας και Τουρκίας για την ηγεσία του αραβικού κόσμου και ενώ είναι σε εξέλιξη η τριχοτόμηση του Ιράκ και η αποδόμηση του κράτους της Συρίας από το ισλαμικό κράτος (IS). Η υπογραφή της συμφωνίας για το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν, απότοκος μυστικών και επίσημων διαβουλεύσεων ετών οδηγεί σε μία νέα σχέση το Ιράν με τις ΗΠΑ που φαίνεται να απομακρύνονται από την παραδοσιακή σχέση με την Σαουδική Αραβία της οποίας τα πετρέλαια φαίνεται ότι έχουν πλέον πεπερασμένο όριο και ορίζοντα. Οι ΗΠΑ και η Δύση

²³² Klare T. Michael (2008), *Rising Powers Shrinking Planet: How Scarce Energy is Creating a New World Order*, England, Oneworld Publications, σσ.24-25.

διαγκωνίζονται (και με τη Ρωσία) για τους υδρογονάνθρακες του Ιράν, το οποίο επί μακρόν αποτελούσε προνομιακό προμηθευτή της Κίνας. Η δυναμική δημιουργίας κουρδικού κράτους και στη Συρία καθώς στο Βόρειο Ιράκ υπάρχει κουρδικό κράτος de facto αλλά όχι ακόμα de jure, θα δημιουργήσει περαιτέρω αναζωπύρωση στην περιοχή και ενώ ακόμα δεν έχει αποσαφηνιστεί το μέλλον του καθεστώτος Assad στη Συρία. Η απόσυρση των κυρώσεων της Δύσης θα δημιουργήσει μια νέα δυναμική στην εκμετάλλευση των ιρανικών και ιρακινών κοιτασμάτων που θα δώσει περαιτέρω ισχύ στο Ιράν. Η Ρωσία παραδοσιακά έχοντας προνομιακή σχέση με τη Συρία και το Ιράν αναμένεται ότι θα έχει και αυτή το μερίδιο της στους υδρογονάνθρακες του Ιράν ενώ και η Κίνα αναμένεται να σπεύσει σε εταιρικά σχήματα εκμετάλλευσης στην περιοχή. Η ΕΕ έχει να κερδίσει από την σύνδεση της Τουρκίας με τα πετρέλαια του Ιράκ και του Ιράν και την προώθηση τους μέσω των αγωγών TANAP-TAP στη Νότια Ευρώπη από την Ελλάδα. Η προώθηση των πετρελαίων αυτών φαίνεται ότι δεν θα είναι τόσο εύκολη υπόθεση αφού οι αγωγοί θα διέρχονται από κουρδικές περιοχές. Έτσι το κουρδικό ζήτημα θα επηρεάσει αρνητικά την εισροή ενέργειας από αυτές τις περιοχές για την ΕΕ τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα.

Η ανάλυση των προηγούμενων παραγράφων απέδειξε την ενεργειακή εξάρτηση των ΗΠΑ, της Κίνας, της ΕΕ και άλλων αναδυόμενων χωρών όπως η Ινδία και τον εντεινόμενο ανταγωνισμό για την εξασφάλιση ροής ενέργειας στο μέλλον. Η ΕΕ στην Ουκρανική κρίση είναι σαφώς ζημιωμένη αφού η ένταση στις σχέσεις με τον κύριο πάροχο ενέργειας, την Ρωσία, προκάλεσε την ακύρωση ενός έργου που θα έλυne τα προβλήματα ενέργειας της ΕΕ στο μέλλον δίνοντας της χρόνο για την ενεργειακή της προσαρμογή. Η ενεργειακή απεξάρτηση της ΕΕ περνά από τη Μέση Ανατολή και οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι η εισαγωγή ενέργειας μέσω της Τουρκίας θα έρθει αργά και σε μικρή ποσότητα εντείνοντας το ενεργειακό της έλλειμμα. Η ανακάλυψη κοιτασμάτων σε περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου η οποία θα μπορούσε μελλοντικά να τροφοδοτήσει την ΕΕ, είναι αντιοικονομική με τις σημερινές τιμές πετρελαίου, και το όλο επιχείρημα αμφίβολο προς το παρόν.

3.3 Ανάλυση συμπερασμάτων σε σχέση με την υπόθεση μας.

Η υπόθεση μας ότι η ενέργεια έχει άμεση και ουσιώδη σχέση με την οικονομία, ότι τα κράτη υιοθετούν στρατηγικές εξασφάλισης του αγαθού της ενέργειας και ότι η γεωπολιτική και ειδικότερα η πτυχή της ενέργειας αποτελεί βασική συνιστώσα χάραξης υψηλής στρατηγικής αποδείχθηκε κατά τη διάρκεια της εργασίας. Με βάση το γεγονός ότι βαδίζουμε σε ένα κόσμο αυξανόμενης ζήτησης ενέργειας όταν ο ρυθμός παραγωγής της

μακροπρόθεσμα κινείται σε ένα σημείο καμπής γίνεται αντιληπτό ότι ο ενεργειακός ανταγωνισμός θα αυξάνεται συνεχώς χωρίς κανείς να μπορεί να προσδιορίσει αν θα προκαλέσει και εστίες ανάφλεξης²³³. Τα γεγονότα που έχουν λάβει χώρα δείχνουν ότι αντίθετα με την κοινώς αναπτυγμένη «λογική της αγοράς» τα κράτη στις στρατηγικές τους επιλογές δίνουν περισσότερη βαρύτητα όχι σε οικονομοτεχνικά κριτήρια αλλά σε αμιγώς γεωπολιτικά.

Η υπογραφή της Γερμανίας του υποθαλάσσιου αγωγού «Nord Stream» για την απευθείας σύνδεση Γερμανίας-Ρωσίας δεν βασίστηκε σε οικονομικά κριτήρια καθώς η λύση που επιλέχθηκε ήταν σαφώς ακριβότερη²³⁴ και έγειρε σειρά αντιδράσεων από χώρες της Βαλτικής και την Πολωνία. Ωστόσο για την Γερμανία έλυσε μακροχρόνια (με την επέκταση του) το ενεργειακό της πρόβλημα. Η απόφαση των ΗΠΑ να εμποδίσουν, μέσω της Βουλγαρίας κυρίως²³⁵, την υλοποίηση του «South Stream» ή παλαιότερα τον αγωγό «Burgas – Αλεξανδρούπολη²³⁶» και η πίεση της επιτροπής ενέργειας της ΕΕ προς τη ρωσική Gazprom²³⁷ είναι αντίθετη με τους νόμους της αγοράς και της ζήτησης καθώς θα δημιουργούσαν θέσεις εργασίας, και θα τροφοδοτούσαν την οικονομία της ΕΕ. Πολλοί θεωρούν ότι οι πιέσεις συνεχίζονται και ενάντια στον νέο αγωγό «Turkish Stream» που θα

²³³ Klare T. Michael (2001), *Resource Wars : The new Landscape of Global Conflict*, New York Metropolitan

Books/Henry Holt & Co, σσ. 1-20.

²³⁴ Βλ. απάντηση Νο13 και Νο18 στη συνέντευξη του Δρ. Δ.Β. Κόκκινου στο παράρτημα συνέντευξης.

²³⁵ Ιστοσελίδα του χώρου ενημέρωσης novinite.com, [<http://www.novinite.com/articles/161127/US+Ambassador+Concerned+With+South+Stream+Construction+Bid>], Η πρέσβης των ΗΠΑ στην Βουλγαρία Marcie Reis δήλωσε τον Ιούνιο του 2014 ότι κάθε συνεργασία από τη Βουλγαρία με τη ρωσική εταιρεία κατασκευής του αγωγού South Stream «Stroytransgaz» θα είχε συνέπειες από τις ΗΠΑ και θα επηρέαζε τις διμερείς σχέσεις ΗΠΑ-Βουλγαρίας. Ιστοσελίδα του οργανισμού World Socialist Web Site (WSWS) [<https://www.wsws.org/en/articles/2014/06/19/bulg-j19.html>] Η ανακοίνωση από το Βούλγαρο πρωθυπουργό στις 8 Ιουνίου 2014 για την αναβολή της κατασκευής του αγωγού South Stream έγινε μέρες μετά την επίσκεψη κλιμακίου γερουσιαστών των ΗΠΑ με επικεφαλής τον John McCain και τη δήλωση της πρεσβευτή των ΗΠΑ Marcie Reis. Είχαν προηγηθεί πιέσεις από την ευρωπαϊκή Commission και νομικές κινήσεις εναντίων της Βουλγαρίας για καταστράτηγηση ευρωπαϊκής νομοθεσίας κατά την στήριξη της κατασκευής του αγωγού. Ο Ρώσος πρεσβευτής στην ΕΕ Vladimir Chizhov δήλωσε χαρακτηριστικά ότι «...είναι δύσκολο να διώξεις την αίσθηση ότι το μπλοκάρισμα της έναρξης των εργασιών για το τμήμα του αγωγού της Βουλγαρίας από την Commission της ΕΕ έγινε για καθαρά πολιτικούς σκοπούς...». Ιστοσελίδα της πρεσβείας των ΗΠΑ στη Βουλγαρία [http://bulgaria.usembassy.gov/amb_speech6062014a.html]

²³⁶ Μπαλάφας Βασίλειος (2015), *Ο Αγωγός Burgas-Αλεξανδρούπολη στη Διεθνή Πολιτική: Μία Συστηματική, Πολυεπίπεδη Ανάλυση της Ελληνικής Πολιτικής της Περιόδου 2006-2009*, Εκδόσεις ΙΝΦΟΓΝΩΜΩΝ,

²³⁷ Ιστοσελίδα του περιοδικού Foreign Affairs the Hellenic Edition [<http://foreignaffairs.gr/articles/69821/basilis-sitaras/eyropaiki-epitropi-enantion-gazprom?page=show>], Η χρονική συγκυρία της αντίδρασης της ευρωπαϊκής επιτροπής, ήτοι 4 έτη από την υπογραφή της οδηγίας «τρίτο ενεργειακό πακέτο» και 1 ολόκληρο χρόνο από την έναρξη κατασκευής του αγωγού δηλαδή στα τέλη του 2013 συμπίπτει με τη στροφή της ηγεσίας της Ουκρανίας του προέδρου V. Yanukovich στα τέλη του 2013 προς τη Ρωσία. Παρά τις σαφείς νομικές προεκτάσεις και την σύγκρουση των ευρωπαϊκών κανονισμών με τις πρακτικές της gazprom, το πρόβλημα δεν είναι νομικό, καθώς μια εξαίρεση στο ήδη ώριμο έργο του South Stream θα μπορούσε να λάβει χώρα. Η συνέχιση του νομικού διαλόγου με τον G. Oettinger και την ειδική ομάδα εργασίας με τη ρωσική πλευρά δεν συνεχίστηκε ποτέ αφού στις 10/3/2014 λόγω των γεγονότων της Ουκρανίας, ο Oettinger ανακοίνωσε την επ' αόριστον αναβολή τους. Η ακύρωση αργότερα του South Stream από την Gazprom δια στόματος V. Putin ήρθε ως αντίδραση στις ενέργειες της ΕΕ.

διέρχεται από την Ελλάδα, την ΠΓΔΜ, τη Σερβία και την Ουγγαρία καθώς η πρόσφατη σύγκρουση στην πόλη του Κουμάνοβο αλβανόφωνων και δυνάμεων του κράτους θεωρήθηκε ενέργεια δημιουργίας αστάθειας στη εν δυνάμει διαδρομή του αγωγού²³⁸. Οι δράσεις των ΗΠΑ εξηγούνται από γεωπολιτικές θεωρίες που θέλουν την ΕΕ εξαρτημένη αλλά όχι από τη Ρωσία. Στο ίδιο πνεύμα η ακύρωση από τη Ρωσία του «South Stream» και η στροφή στην ενεργειακή συνεργασία με την Κίνα δεν εξηγείται από τους νόμους της αγοράς και της ζήτησης καθώς η προμήθεια φυσικού αερίου από την Κίνα θα γίνει σε χαμηλότερες τιμές από της ΕΕ²³⁹ και θα απαιτήσει πρόσθετες επενδύσεις. Η επιλογή της Ρωσίας να παρακάμψει την Ουκρανία και τις χώρες της Βαλτικής δεν εξηγείται από καμία λογική των νόμων του «Laissez faire» αλλά αντίθετα είναι κατανοητή υπό το πλέγμα των πολιτικών και στρατιωτικών επιλογών των χωρών αυτών έναντι της Ρωσίας²⁴⁰. Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις και οι δυτικές επιλογές των κυβερνήσεων αυτών τους μετέτρεψαν από δυνητικές γειτονικές οικονομικές αγορές σε μη συνεργάσιμες χώρες.

Με ακριβώς την ίδια λογική της στρατηγικής της απεξάρτησης της ΕΕ από το ρωσικό αέριο η ΕΕ προσπαθεί να υλοποιήσει τον «Νότιο Διάδρομο» είτε παλαιότερα μέσω λύσεων που θα μετέφεραν το φυσικό αέριο από το Αζερμπαϊτζάν, το Τουρκμενιστάν και το Ιράν μέσω των αγωγών «Nabucco» και «ITGI», είτε τώρα μέσω του αγωγού TAP. Όλες αυτές οι ενεργειακές λύσεις του «Νότιου Διαδρόμου» είχαν δύο κοινά στοιχεία: την αμερικανική υποστήριξη (πλην της ιρανικής προοπτικής μέχρι προσφάτως) και τη μεταφορά φυσικού αερίου που δεν ήταν ρωσικό. Οι λύσεις αυτές που κόστιζαν περισσότερο, είχαν περισσότερες πολυπλοκότητες αφού ενέπλεκαν πολλές χώρες στο πέρασμά τους και δεν είχαν την ίδια χωρητικότητα με την πρόταση του «Νότιου Διαδρόμου» της Gazprom που θα μετέφερε ρωσικό αέριο. Η «εθνικότητα» του φυσικού αερίου λοιπόν δηλαδή η χώρα προέλευσης ήταν το ζητούμενο και όχι μία καθαρά χρηματοοικονομική ανάλυση

²³⁸ Ιστοσελίδα του Bloomberg [<http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-05-22/why-does-putin-care-who-runs-a-tiny-balkan-nation-gas-pipelines>], ο Υπουργός εξωτερικών της Ρωσίας S. Lavron είπε ότι τα γεγονότα που έλαβαν χώρα το Μάιο του 2015 στο Κουμάνοβο και ενέπλεξαν τον αλβανικό παράγοντα είχαν σχεδιαστεί από το εξωτερικό.

²³⁹ Ιστοσελίδα του οργανισμού ενημέρωσης Bloomberg [<http://www.bloombergyview.com/articles/2014-11-14/new-chinarussia-gas-pact-is-no-big-deal>], η συμφωνία του Μαΐου 2014 δεν είχε σαφείς αναφορές στην τιμή συμφωνίας για το φυσικό αέριο, το οποίο συμπαρασύρεται από τις χαμηλές τιμές πετρελαίου της αγοράς. Σε κάθε περίπτωση σύμφωνα με τους αναλυτές η τιμή θα είναι χαμηλότερη αν όχι παρόμοια από αυτήν της ΕΕ αλλά σημαντικά χαμηλότερη από τις συνήθεις τιμές πώλησης του φυσικού αερίου στην Ασία. Επιπλέον στο μέλλον η αύξηση της ζήτησης σίγουρα θα έρθει με αίτηση για ακόμα χαμηλότερη τιμή.

²⁴⁰ Η ένταξη πολλών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στο NATO και την ΕΕ «παραβιάζει» το δόγμα «near abroad» της Ρωσίας και αποτελεί απειλή για την ασφάλεια της. Η αντίδραση της Ρωσίας στη Γεωργία το 2008 και στην Ουκρανία το 2014 αποτελεί την καλύτερη απόδειξη για το ότι η συμμετοχή μίας χώρας στο μαλακό της υπογάστριο στο NATO κυρίως αλλά και στην ΕΕ απειλεί τα ζωτικά της συμφέροντα και την ωθεί σε σκληρά αντίμετρα. Ο χάρτης Νο18 στο Παράρτημα Εικόνων – Σχεδιαγραμμάτων – Χαρτών δείχνει πως η Α. Ευρώπη ουσιαστικά έχει στο σύνολο της ενταχθεί στους δύο αυτούς οργανισμούς.

βιωσιμότητας του έργου²⁴¹. Αν και η βιωσιμότητα παρέμενε βασικός παράγοντας σε έργα τέτοιου είδους η πολιτική έχει τη δική της θέση και όχι άδικα. Τέτοια έργα απαιτούν δεσμεύσεις δεκαετιών σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο σε χώρες που συχνά έχουν ανυπέρβλητες διαφορές. Έτσι γίνεται κατανοητό ότι η ίδια η στρατηγική ενεργειακής ασφάλειας της φιλελεύθερης ΕΕ δεν ακολουθεί τους κανόνες του φιλελευθερισμού αλλά μάλλον του ρεαλισμού. Η επιλογή της εισαγωγής σχιστολιθικού πετρελαίου από τις ΗΠΑ μέσω πλοίων LNG παρά τους περιορισμούς μεταφοράς (δεσμεύσεις πλοίων σε άλλες αγορές και περιορισμοί χωρητικότητας²⁴²) ενέχει και περιορισμούς κόστους²⁴³ και αυτό δεν συνάδει με την λογική της αγοράς αλλά με γεωπολιτικές σκοπιμότητες που θέλουν την ΕΕ να μην εξαρτάται από τη Ρωσία, αλλά από άλλες πηγές.

Η προσπάθεια της Σαουδικής Αραβίας να κρατήσει χαμηλά τις τιμές πετρελαίου²⁴⁴ της κοστίζει και δεν εξηγείται από τους νόμους της αγοράς και της ζήτησης αλλά γίνεται απόλυτα κατανοητή υπό το πνεύμα της αντιπαλότητας με το Ιράν του οποίου η οικονομία πλήττεται από τις χαμηλές τιμές πετρελαίου και υπό το πνεύμα της «ακύρωσης» μιας μακροχρόνιας στρατηγικής συνεργασίας με τις ΗΠΑ που προσεγγίζουν το Ιράν. Γίνεται επίσης κατανοητή υπό την απειλή της διατήρησης της πυρηνικής ικανότητας του Ιράν μετά και την υπογραφή της συμφωνίας για το πυρηνικό του πρόγραμμα²⁴⁵. Η συμμετοχή της Τουρκίας σε συνεργασία με την Σ. Αραβία σε μία υποστήριξη (έμμεση αν όχι άμεση) του IS και των αντιπάλων του καθεστώτος Assad δεν εξηγείται από τους νόμους της αγοράς και της ζήτησης μιας και η Τουρκία έχει μακροχρόνια συνεργασία με το Ιράν παρά το καθεστώς των κυρώσεων, και η επίσημη πολιτική των μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες δεν θα είχε τίποτα να προσφέρει στις άλλοτε «αδερφικές σχέσεις²⁴⁶» του προέδρου της Τουρκίας Τ.

²⁴¹ Ιστοσελίδα ιδύματος ΕΛΙΑΜΕΠ [http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/07/europaiki-energeiaki-asfaleia_new.pdf], Ιστοσελίδα Carnegie Europe [<http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=52246>]. Οι αγωγοί Nabucco ITGI και TAP είχαν την υποστήριξη της ΕΕ και το εταιρικό τους σχήμα δεν δημιουργούσε προβλήματα από τις ΗΠΑ, που ήθελαν με κάθε κόστος απεξάρτηση από το ρωσικό αέριο.

²⁴² Βλ. Σχήμα Νο 20 στο παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων – Εικόνων. Οι υπάρχουσες ροές LNG φανερώνουν ότι δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τις ποσότητες εισροής φυσικού αερίου από τη Ρωσία προς την ΕΕ.

²⁴³ Ιστοσελίδα του ινστιτούτου ενέργειας KPMG [<https://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/shale-gas-global-perspective.pdf>], η αναμενόμενη τιμή φυσικού αερίου ανά 1000 κυβικά πόδια για το 2015 είναι 4,63\$, όταν η τιμή που θα κάνει συμφέρουσα την εκμετάλλευση του σχιστολιθικού πετρελαίου είναι περίπου 7,5 – 8 \$ ανά 1000 κυβικά πόδια. Η αύξηση της τιμής του φυσικού αερίου δεν μπορεί να προβλεφθεί τότε θα γίνει.

²⁴⁴ Βλ. απαντήσεις Νο6, Νο7, Νο8, Νο9 και Νο11 στη συνέντευξη του Δρ. Δ.Β. Κόκκινου στο παράρτημα συνέντευξης.

²⁴⁵ Ιστοσελίδα του Λευκού Οίκου (ΗΠΑ) [<https://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy/iran-deal/>] Λεπτομέρειες για την συμφωνία πυρηνικών του Ιράν.

²⁴⁶ Ιστοσελίδα της εφημερίδας The Guardian [<http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/oct/01/turkey-syria-friendship>], Η αλλαγή στάσης της Τουρκίας το 2009 απέναντι στη Συρία σε σχέση με την εχθρική και σχεδόν πολεμική ατμόσφαιρα του 1999 όπου λίγο έλλειψε μία στρατιωτική σύρραξη οφείλεται στην αλλαγή στάσης της Συρίας έναντι του PKK και της Τουρκίας απέναντι στο Ισραήλ μετά το επεισόδιο του Mavi Marmara και απηχεί την αντίληψη του τότε υπουργού εξωτερικών Α. Davutoglu πολιτική «μηδενικών

Erdogan με τον ομόλογο του Assad. Η δράση της Τουρκίας γίνεται αντιληπτή υπό το πνεύμα της αντιπαλότητας για την ανάδειξη της Τουρκίας σε χώρα πρότυπο για τον Αραβικό κόσμο και όχι ως χώρα που ενσαρκώνει τον οικονομικό φιλελευθερισμό με τους γείτονες της. Η ενίσχυση του IS απαιτεί χρήματα και προκαλεί την καταστροφή του κοινωνικού ιστού στις κοινωνίες του Ιράκ και της Συρίας κυρίως καθώς και ανυπολόγιστες οικονομικές καταστροφές²⁴⁷ και δεν συνάδει με τη λογική της «αγοράς». Εξηγείται όμως υπό το πνεύμα των θρησκευτικών αντιπαλοτήτων και διαχωριστικών γραμμών σε πρώτη ανάγνωση²⁴⁸ και υπό τη λογική ενός «proxy» πολέμου για περιφερειακή ηγεμονία σε δεύτερη ανάγνωση²⁴⁹.

Ακόμα πιο χαρακτηριστικές είναι οι επιλογές μικρότερων χωρών όπως η Ελλάδα και η Βουλγαρία που υπό την πίεση υπερδυνάμεων ή δρώντων με μεγαλύτερη ισχύ αναγκάζονται σε κινήσεις που δεν διέπονται από την λογική της αμοιβαίας συνεργασίας, της οικονομικής αλληλεξάρτησης αλλά και από καμία θεωρία της διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Αντίθετα οι δράσεις τους ή καλύτερα οι αντιδράσεις τους γίνονται κατανοητές από τη γεωπολιτική σκοπιά και ειδικά για την περίπτωση του αγωγού Burgas-Αλεξανδρούπολη από τη σκοπιά της γεωπολιτικής της ενέργειας. Η δημιουργία του αγωγού από την οπτική γωνία της Ελλάδας θα της προσέδιδε ενεργειακή ασφάλεια από την εχθρική Τουρκία που αποτελούσε και θα αποτελεί τη βασική πύλη ενέργειας για την Ελλάδα και μελλοντικά για τη Νότια Ευρώπη, θα απομείωνε τη γεωπολιτική σημασία της Τουρκίας όσον αφορά τη διέλευση πετρελαίου από τα στενά του Βοσπόρου αφού θα δημιουργούσε μία εναλλακτική οδό, χωρίς τους περιορισμούς υπαρκτών ναυτιλιακών και περιβαλλοντικών κινδύνων, για τη μεταφορά πετρελαίου από τη Ρωσία και την Κασπία και θα αναβάθμιζε την Ελλάδα ως ενεργειακό κόμβο δημιουργώντας παράλληλα χιλιάδες θέσεις εργασίας²⁵⁰. Αντίστοιχα θα ήταν τα οφέλη για την Βουλγαρία. Παρά την υπογραφή μνημονίου συνεργασίας μεταξύ Ρωσίας, Ελλάδας

προβλημάτων». Ιστοσελίδα της τουρκικής εφημερίδας Today's Zaman [http://www.todayszaman.com/diplomacy_erdogan-assad-is-a-good-friend-but-he-delayed-reform-efforts_243660.html], στις 6 Φεβρουαρίου του 2011 ο Τούρκος πρωθυπουργός T. Erdogan δήλωνε «...ο Assad είναι καλός μου φίλος αλλά έχει καθυστερήσει να κάνει βήματα πολιτικών μεταρρυθμίσεων στη Συρία...»

²⁴⁷ Ιστοσελίδα του καθηγητή Erik Meyersson του Πανεπιστημίου της Στοκχόλμης [<http://erikmeyersson.com/2015/07/01/the-staggering-economic-costs-of-the-syrian-civil-war/>], η απώλεια του ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος για τη Συρία είτε προέρχεται από Συριακές πηγές (Syrian Center for Policy Research SCPR), είτε από άλλες πηγές Conference Board, World Bank, International Monetary Fund δείχνουν μείωση του ΑΕΠ από 43-62% το 2014 σε σχέση με το 2010. Άλλες αναφορές τα ΗΕ (United Nations Relief and Work Agency) υπολογίζουν ότι ακόμα και αν ο πόλεμος σταματούσε τώρα θα χρειαζόνταν 30 χρόνια για να επιστρέψει η χώρα στο επίπεδο ζωής του 2010, και αυτό χωρίς να υπολογίζονται οι 150000 νεκρών, οι απώλειες εργασίας της τάξης των 2,3 εκατομμυρίων και οι εκτοπισμένοι πρόσφυγες που φτάνουν τα 2,5 εκατομμύρια.

²⁴⁸ Αντιπαλότητα Σιιτών – Σουνιτών, Αλαουιτών-Σουνιτών και χριστιανικές και άλλες μειονότητες (π.χ. Δρούζοι) έναντι των μουσουλμάνων.

²⁴⁹ CAIMUN 2015 Arab League Backgrounder Topic: Presence of the Islamic state of Iraq and Syria Ιστοσελίδα του Canadian International Model United Nations [<http://www.aimun.ca/backgrounder/Arab%20League%20Topic%20A.pdf>].

²⁵⁰ Μπαλάφας Βασίλειος (2015), *Ο Αγωγός Burgas-Αλεξανδρούπολη στη Διεθνή Πολιτική: Μία Συστηματική, Πολυεπίπεδη Ανάλυση της Ελληνικής Πολιτικής της Περιόδου 2006-2009*, Εκδόσεις ΙΝΦΟΓΝΩΜΩΝ,

και Βουλγαρίας από το 1994 και τη συνεχή εξέλιξη και υποστήριξη της συμφωνίας με την υπογραφή επίσημης συμφωνίας το 2007²⁵¹ η αλλαγή κυβέρνησης στη Βουλγαρία το 2009 με την ανάδειξη του πρωθυπουργού Boyko Borisov και η άρνηση της Βουλγαρίας να προωθήσει τις εργασίες του έργου λόγω περιβαλλοντικών επιπτώσεων έκρυβε πιέσεις από τις ΗΠΑ για την ματαίωση της συμφωνίας²⁵². Την ίδια περίοδο οι ΗΠΑ προωθούσαν τους ανταγωνιστικούς αγωγούς «Baku-Tbilisi-Ceyhan» και «AMBO» (Albania – FYROM – Bulgaria) για τη μεταφορά πετρελαίου από την Κασπία και του αγωγού «Kirkuk - Ceyhan» για τη μεταφορά πετρελαίου από το Ιράκ προσπαθώντας να εκτοπίσουν τη Ρωσία από την ενεργειακή αγορά της περιοχής²⁵³. Οι περιβαλλοντικές ανησυχίες του Borisov αποδείχθηκε ότι ήταν επιφανειακές²⁵⁴ και ένα έργο που έδινε κέρδη σε όλους (win-win game) και ήταν ταυτόχρονα μία εφικτή και αποτελεσματική κατασκευή εξαιρετικά ανταγωνιστική έναντι των υπολοίπων αγωγών που έτυχαν υποστήριξης από τις ΗΠΑ²⁵⁵, τελικά ματαιώθηκε.

Έτσι γίνεται κατανοητό ότι η γεωπολιτική της ενέργειας παίζει σημαντικό ρόλο στη χάραξη υψηλής στρατηγικής κρατών και οντοτήτων και επιβεβαιώνεται ότι πολλές κρατικές αποφάσεις πάρθηκαν περισσότερο υπό την επήρεια γεωπολιτικών παραγόντων παρά με λογικές οικονομικής συνεργασίας, αλληλεξάρτησης και συνέργειας.

3.4 Συμπεράσματα υπό το πρίσμα των κυριότερων θεωριών Διεθνών Σχέσεων.

Η μελέτη των διεθνών σχέσεων εμπεριέχει πολύ συχνά και τη μελέτη άλλων πεδίων της πολιτικής επιστήμης, όπως ιστορία, οικονομία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, επιχειρησιακή έρευνα, συστήματα ανάλυσης, κ.α. αλλά είχε αποκλείσει την γεωγραφία. Ο ρόλος της γεωπολιτικής στη μελέτη των διεθνών σχέσεων είχε χάσει την υπόληψη του κυρίως λόγω της ιδεολογικής ταύτισης της γεωπολιτικής θεωρίας της Γερμανικής σχολής με τους ναζί, που είχε ως αποτέλεσμα την κατάληξη της σε ντετερμινιστικές προσεγγίσεις που προκάλεσαν τη

²⁵¹ Ιστοσελίδα της Ελληνικής Δημοκρατίας για την υπογραφή του αγωγού μεταξύ των κυβερνήσεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ελληνικής Δημοκρατίας [http://www.minpress.gr/minpress/en/enhmerwtiko_entypo_mproyrgas.pdf]

²⁵² Ιστοσελίδα του Βουλγαρικού μέσου ενημέρωσης novinite.com [<http://www.novinite.com/articles/117525/US+Oil+Companies+Said+to+Eye+Bulgarian+Share+of+Burgas-Alexandroupolis+Pipeline>], στο άρθρο γίνεται σαφής λόγος για ανταγωνιστικούς αγωγούς υπό αμερικανική υποστήριξη που ξεκινούν από το ίδιο γεωγραφικό σημείο χωρίς να εγείρουν περιβαλλοντικές ανησυχίες.

²⁵³ Περιοδικό «Άμυνα και Διπλωματία» 2013, τεύχος Μάιου, σσ. 85-86.

²⁵⁴ Ιστοσελίδα του χώρου ενημέρωσης euobserver [<https://euobserver.com/opinion/30337>], στο άρθρο του ο αναλυτής Θ. Τσακίρης αναδεικνύει γιατί οι περιβαλλοντικές ανησυχίες δεν ήταν η πραγματική αιτία αναβολής του έργου και ότι ο Borisov αιφνιδίασε ακόμα και την κυβέρνηση του με την ανακοίνωση της αναβολής μέχρι και την ολοκλήρωση της περιβαλλοντικής μελέτης (κάτι που έγινε το 2011).

²⁵⁵ Δήμας Χρήστος (2007), «Burgas–Alexandroupolis Oil Pipeline Project», 3rd Emerging Europe Energy Summit: Bapline, 08 Νοεμβρίου 2007.

γενική αμφισβήτηση του πεδίου. Ωστόσο όμως η τεράστια σημασία που έχει η γεωγραφία είναι αδιαμφισβήτητη²⁵⁶ και το πεδίο έχει ξεπεράσει τα προβλήματα του ντετερμινισμού του παρελθόντος. Ένας συσχετισμός της γεωπολιτικής λοιπόν με τις θεωρίες που προσπαθούν να εξηγήσουν καλύτερα τις διεθνείς σχέσεις δεν είναι απλά εφικτός αλλά επιβάλλεται καθώς η γεωπολιτική είτε ως εργαλείο ανάλυσης είτε ως αυτόνομη θεωρία είναι χρήσιμη για την απεικόνιση της πραγματικότητας και την εξαγωγή της κατάλληλης υψηλής στρατηγικής για τους δρώντες.

Στο συσχετισμό της γεωπολιτικής σε του όλες τις εκφάνσεις με τις κυριότερες θεωρίες Διεθνών Σχέσεων είδαμε ότι συνδέεται άριστα με το ρεαλισμό, πολύ λιγότερο με τον φιλελευθερισμό και τις εκδοχές του στις θεωρίες Διεθνούς πολιτικής οικονομίας, ταυτίζεται αρκετά με τη ρεαλιστική πλευρά της Διεθνούς Κοινωνίας ενώ έχει κοινά σημεία με τον κονστρουκτιβισμό. Έτσι ως πολυεπίπεδο εργαλείο ανάλυσης είναι αποδεκτό ή θα έπρεπε να είναι αποδεκτό από τις περισσότερες θεωρίες Διεθνών Σχέσεων.

Στη νέα τάξη πραγμάτων που διαμορφώνεται με βάση το πλεόνασμα ή το έλλειμμα σε ενέργεια ή σε ενεργειακές πρώτες ύλες το κράτος παίζει και πάλι τον κυρίαρχο ρόλο διαμορφώνοντας πολιτικές, συμμαχίες και διαθέτοντας πόρους και μέσα, ακόμα και στρατιωτικά, για να ελέγξει τις πηγές και τις ενεργειακές ροές με όποιο τρόπο θέλει χρησιμοποιώντας ενίοτε την ενέργεια ως στρατηγικό όπλο. Η ενέργεια και οι σχετιζόμενες με αυτήν επενδύσεις δεν αντιμετωπίζονται με τη φιλελεύθερη αντίληψη της αγοράς αλλά με ένα νέο-μερκαντιλισμό που δείχνει τη στρατηγική των κρατών για το αγαθό της ενέργειας που είναι τόσο σημαντικό για να αφευθεί στις αγορές²⁵⁷. Η τάση αυτή απηχεί περισσότερο στο ρεαλισμό παρά στις οικονομικές θεωρίες και στον φιλελευθερισμό. Ενδεικτική της τάσης για περισσότερο «κρατισμό» είναι η ενεργειακή στρατηγική των ΗΠΑ που συσχετίζει την εξωτερική πολιτική με την ενεργειακή στρατηγική και επιτρέπει τη χρήση πολιτικών, οικονομικών και στρατιωτικών μέσων για την επίτευξη της.

Παρ' ότι η «αραβική άνοιξη» και η εσωτερικές αναταραχές στην Ουκρανία είχαν αναμφίβολα κοινωνικά ερείσματα που βασίζονταν στην άδικη και άνιση μεταχείριση των πολιτών των εξεγερμένων χωρών από το κράτος και παρά την αδιαμφισβήτητη και γνήσια προέλευση των αναταραχών που κόστισαν και κοστίζουν χιλιάδες ανθρώπινες ζωές η

²⁵⁶ Don Ward, Michael (1992), *The new geopolitics*, Gordon and Breache Science Publishers, σσ. 1-9.

Όπως είπε και ένας γερμανός διπλωμάτης ο Richard Von Kuhlman «..η γεωγραφική θέση και η ιστορική εξέλιξη είναι τόσο καθοριστικοί παράγοντες στην εξωτερική πολιτική που ανεξάρτητα από τις καλειδοσκοπικές αλλαγές σύγχρονων γεγονότων, και άσχετα με το ποια μορφή κυβέρνησης έχει θεσπιστεί ή ποιο πολιτικό κόμμα είναι στην εξουσία, η εξωτερική πολιτική μίας χώρας έχει μία φυσική τάση να επιστρέφει ξανά και ξανά στις ίδιες βασικές και γενικές συμμαχίες..»

²⁵⁷ Klare T. Michael (2008), *Rising Powers Shrinking Planet: How Scarce Energy is Creating a New World Order*, England, Oneworld Publications, σσ. 21-25.

εξέλιξη της διαχείρισης αυτής της κοινωνικής επανάστασης που άγγιξε και αγγίζει ακόμα δεκάδες κράτη μας οδηγεί σε κάποια συμπεράσματα για την διεθνή τάξη και την κοινωνία των κρατών και το πώς αντιλαμβάνεται τα γεγονότα. Η επιλεκτική διάθεση για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, όπως χαρακτηριστικά έγινε στην περίπτωση της Λιβύης, δεν επικράτησε στην Αίγυπτο όπου ουσιαστικά υφίσταται ένα στρατιωτικό πραξικόπημα, ούτε στη Σαουδική Αραβία όπου επικρατεί ίσως το πιο αντιδημοκρατικό (πάντα σε σχέση με τις Δυτικές αξίες) πολίτευμα καθώς οι δύο αυτές χώρες αποτελούν διαχρονικούς συμμάχους των ΗΠΑ και άλλων δυτικών χωρών και μπορούν να επηρεάσουν την παγκόσμια οικονομία (έλεγχος Σουέζ και παραγωγή πετρελαίου). Η ρεαλιστική προσέγγιση για το κρατικό συμφέρον λοιπόν αποτελεί τη βάση για τις στρατηγικές επιλογές συμμαχιών στα κράτη και αυτό βέβαια δεν αφορά μόνο τη Δύση αλλά το σύνολο των κρατών παγκοσμίως.

Παρά τον πρόσκαιρο «θρίαμβο» των υποστηρικτών του φιλελευθερισμού που επικράτησε μετά την πτώση της ΕΣΣΔ και το τέλος του ψυχρού πολέμου, η αναβίωση έστω και σε μικρότερο βαθμό μιας ισχυρής Ρωσικής Ομοσπονδίας που γεωπολιτικά βρίσκεται στην ίδια θέση με την ΕΣΣΔ ξεκίνησε να ανησυχεί πάλι τη Δύση ιδιαίτερα μετά την εκδήλωση μίας καθαρά ρεαλιστικής και ίσως βαθιά αμυντικής πράξης που ήταν η προσάρτηση της Κριμαίας με βίαια μέσα. Η κίνηση αυτή μάλλον διέλυσε τους μύθους των φιλελεύθερων για την ασήμαντη έως μικρή αξία της ισχύος και έδειξε ότι ως θεωρία Διεθνών Σχέσεων ο ρεαλισμός διατηρεί την ισχύ του ως επιστημονικό εργαλείο. Η γεωπολιτική και ιδιαίτερα η γεωπολιτική της ενέργειας επανέρχεται δυναμικά σε μία περίοδο που η Ουκρανική κρίση συσχετίζεται με τα ενεργειακά προβλήματα της Ευρώπης σε μία περίοδο που η ΕΕ περνάει βαθιά οικονομική κρίση αλλά και κρίση ταυτότητας σε μία επιλογή ανεξάρτητης υψηλής στρατηγικής. Ταυτόχρονα και με αφορμή την «αραβική άνοιξη» που ουσιαστικά κατέληξε σε «αραβικό χειμώνα» όσον αφορά τη σταθερότητα της περιοχής η Μέση Ανατολή ζει μία περίοδο επαναχάραξης συνόρων, αλλαγής συσχετισμών ισχύος, πολιτισμικών συγκρούσεων που επηρεάζουν και θα επηρεάζουν όχι μόνο την ευρύτερη Μέση Ανατολή αλλά ολόκληρο τον κόσμο. Η ενεργειακή πτυχή που εξηγείται από την γεωπολιτική της ενέργειας έχει σημαντικό μερίδιο στις αλλαγές που διαδραματίζονται και θα επηρεάσει βαθιά τις σχέσεις των χωρών της περιοχής αλλά και τις σχέσεις των ΗΠΑ, της Κίνας, της Ρωσίας, της ΕΕ, της Ινδίας και άλλων μείζονων δρώντων.

Η συζήτηση για τη γεωπολιτική για κάποιους είναι σχετική με τη γεωπολιτική τάξη και τη χρονική περίοδο, δηλαδή με τη βρετανική γεωπολιτική τάξη της περιόδου 1815-75 που ήταν γεωπολιτική των πολιτισμών, την ενδο-αυτοκρατορική διαμάχη της περιόδου 1875-

1945 που ήταν η γεωπολιτική στη φυσική της διάσταση, την γεωπολιτική τάξη του ψυχρού πολέμου 1945-1990 που ήταν ιδεολογική γεωπολιτική και την τάξη του υπερεθνικού φιλελευθερισμού από το 1990 μέχρι σήμερα που ήταν η γεωπολιτική της επέκτασης. Αυτή η ανάγνωση της γεωπολιτικής σχετίζεται άμεσα με την διεθνή πολιτική οικονομία²⁵⁸. Μπορούμε να πούμε ότι από το 2011 και μετά το διεθνές σύστημα από μονοπολικό σταδιακά μετατρέπεται σε πολυπολικό αλλά με αυξημένη αλληλεξάρτηση. Η άνοδος της Κίνας αλλά και άλλων χωρών (π.χ. BRICS) με την συγκράτηση αν όχι τη σταδιακή πτώση των ΗΠΑ συμβαίνει σε ένα διεθνές φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα που έχουν επιβάλει οι ΗΠΑ αλλά που αρχίζει και κλονίζεται καθώς οι αναδυόμενες χώρες αναζητούν την «ανατροπή» του. Η ενέργεια ως κυρίαρχο συστατικό της οικονομίας και της ισχύος των κρατών θα παίζει βασικό ρόλο στη σχεδίαση των στρατηγικών εκείνων που θα εξασφαλίσουν την ασφάλεια, την ισχύ και την πρωτοκαθεδρία του κράτους στη διεθνή σκηνή. Η σύγκρουση των στρατηγικών είναι μάλλον αυτό που παρατηρούμε στην Ουκρανία και την Μέση Ανατολή το τελευταίο χρονικό διάστημα.

3.5 Προτάσεις ελληνικής υψηλής στρατηγικής συναφείς με τον ενεργειακό παράγοντα.

Η σημασία της γεωγραφίας στη χάραξη στρατηγικής μπορεί να βρεθεί στην ταυτότητα των αντιμαχομένων, στην σχετική τους θέση, στα στρατηγικά και πολιτικό-κοινωνικά χαρακτηριστικά των πολιτειών (αν αυτές είναι χερσαίες ή νησιωτικές), στην οργάνωση των ενόπλων δυνάμεων ανά πεδίο αντιπαράθεσης (ξηρά- θάλασσα-αέρας-διάστημα), στο λογιστικό παράγοντα της κίνησης και μεταφοράς προμηθειών στο γεωγραφικό χώρο κ.α. Αυτό σημαίνει ότι η γεωγραφία στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής θέτει τουλάχιστον τους πιθανούς περιορισμούς και τριβές σε χώρο και χρόνο. Περιορισμοί που πάντα θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη²⁵⁹.

Σε ότι αφορά την Ελλάδα εκτιμώ ότι η παρακάτω φράση από το επίμετρο του βιβλίου από τον 20^ο έως τον 21^ο Αιώνα του Π. Κονδύλη είναι επίκαιρη και χαρακτηριστική.

«..Η επιρροή ιδεολογημάτων σε θέματα εθνικής στρατηγικής ανάγεται γενικότατα στο ότι το νεοελληνικό κρατίδιο αναγκάστηκε εξ αρχής να αντισταθμίσει, την ιστορική του καχεξία με υπεραυτάρεσκους μύθους. Γίναμε έτσι λαός που τέρπεται παράγοντας λήρους και χορταίνει καταναλίσκοντας

²⁵⁸ Tuathail Gearoid O., Dalby Simon (1998), *Rethinking Geopolitics*, London, Routledge, σσ. 19-22.

²⁵⁹ Gray Colin S., Sloan Geoffrey (1999), *Geopolitics Geography and Strategy*, London, Frank Cass Publishers, σσ. 161-175.

ανεμώλια έπη. Η αιτιολογία όμως δεν αποτελεί δικαιολογία, ούτε ενδείκνυται ως πραξεολογία. Αντίθετα: επιβιώνει όποιος αντιστέκεται στους ίδιους του τους μύθους και καταποντίζεται όποιος τους πιστεύει μέχρις εσχάτων. Στη σημερινή συγκυρία, δύο αντιτιθέμενα ιδεολογήματα παρακωλύουν, κοντά στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, την κατάσθρωση και την εφαρμογή μιας νηφάλιας εθνικής στρατηγικής: ασαφή και αποδυναμούμενα στοιχεία ενός γηγενούς εθνικισμού και εξίσου ασαφή, αλλά ενισχυόμενα αναμασήματα ενός ξενόφερτου ειρηνισμού και οικουμενισμού. Καμία ουσιαστική στρατηγική συζήτηση δεν είναι δυνατή αν δεν αφήσει στην άκρη τόσο τα εθνικιστικά όσο και τα ειρηνιστικά ιδεολογήματα· στόχος της είναι ακριβώς η υπέρβασή τους. Οι γεωπολιτικές παράμετροι και τα εθνικά συμφέροντα καθορίζουν την εξωτερική πολιτική – όχι το παρελθόν, ούτε η φυλή και ο πολιτισμός..»²⁶⁰.

Η ελληνική υψηλή στρατηγική θα πρέπει να έχει υπόψη της τις αντίστοιχες υψηλές στρατηγικές των μειζόνων δρώντων στην περιοχή και συγκεκριμένα των ΗΠΑ, της ΕΕ, της Ρωσίας, της Κίνας αλλά και της Γερμανίας που αποτελεί τον πυρήνα της ΕΕ. Η γνώση των στρατηγικών που είτε συγκρούονται είτε όχι είναι απαραίτητη ώστε η ελληνική υψηλή στρατηγική να γνωρίζει τους περιορισμούς που τίθενται όχι μόνο από τη γεωγραφία και την ισχύ της αλλά και από τις δράσεις που λαμβάνουν χώρα στην επικράτεια της. Αν και η Ελλάδα έχει ταχθεί ως μέλος της ΕΕ, του ΟΗΕ, του ΟΑΣΕ και του ΝΑΤΟ στην οικογένεια της Δύσης ωστόσο αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι οι οργανισμοί αυτοί λαμβάνουν υπόψη τους τις ελληνικές θέσεις πάντοτε ή ότι οι δράσεις τους κάθε φορά εξυπηρετούν τα ελληνικά συμφέροντα²⁶¹. Παράλληλα με την γνώση των υψηλών στρατηγικών οι ιθύνοντες στην Ελλάδα θα πρέπει να γνωρίζουν τις αντίστοιχες υψηλές στρατηγικές της αναθεωρητικής Τουρκίας²⁶² που παραδοσιακά λαμβάνεται ως η μείζονα απειλή για τα ελληνικά συμφέροντα αλλά και των υπολοίπων γειτονικών χωρών. Η γνώση της υψηλής στρατηγικής ενός δρώντα που μας ενδιαφέρει συνήθως γίνεται με την κατανόηση των δράσεων αυτού και των

²⁶⁰ Κονδύλης Παναγιώτης (2000), *Από τον 20° στον 21° Αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, Επίμετρο βιβλίου.

²⁶¹ Ιστοσελίδα της ΕΕ (Information note : *The European Union and Iran*) Π.χ. η απόφαση της ΕΕ να υλοποιήσει κυρώσεις στο Ιράν έφερε την Ελλάδα σε δύσκολη θέση καθώς η ενεργειακή σχέση Ελλάδας – Ιράν ήταν προνομιακή για την Ελλάδα που εισήγαγε πετρέλαιο σε καλή τιμή και σε χρόνο που την εξυπηρετούσε. Έτσι μία συλλογική απόφαση της ΕΕ ήταν αντίθετη στα ελληνικά συμφέροντα. Το ίδιο μπορούμε να πούμε για την ουσιαστική παρεμπόδιση από τις ΗΠΑ για την υλοποίηση του αγωγού Burgas – Αλεξανδρούπολη.

²⁶² Η Τουρκία είναι μία χώρα που έχει αποδείξει ότι δεν σέβεται τις συνθήκες. Η μη υπογραφή της συμφωνίας του Mondego Bay για το διεθνές δίκαιο της θάλασσας, η αθέτηση διμερών συμφωνιών με την Ελλάδα, η πρόκληση επεισοδίων στρατιωτικού χαρακτήρα με την Κύπρο, την Ελλάδα και τη Συρία καθώς και άλλων σχεδόν με όλες τις γειτονικές της χώρες (παρά την πολιτική «μηδενικών προβλημάτων») δείχνουν ότι δεν σέβεται το παρόν status quo και προσπαθεί να το αναθεωρήσει εις όφελος της.

αποτελεσμάτων – συνεπειών που αυτές έχουν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Πολλές φορές η ρητορική διαφέρει από την πράξη για αυτό θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί κάθε φορά σε αυτά που λέγονται αλλά πολύ περισσότερο σε αυτά που λαμβάνουν χώρα. Σε ότι αφορά την ενεργειακή διάσταση τα πράγματα είναι λίγο πολύ ξεκάθαρα καθώς κάθε ενεργειακή συμφωνία είναι μακροπρόθεσμη και λαμβάνει υπόψη της τόσο την πολιτική όσο και την οικονομική διάσταση²⁶³. Έτσι οι προθέσεις είναι ξεκάθαρες και αυτό μας βοηθά να αντιληφθούμε το πεδίο στο λαμβάνουν χώρα πλήθος αντιπαραθέσεων.

Η Ελλάδα λοιπόν υπό το πρίσμα των ανωτέρω παραγράφων και αφού εξασφαλίσει ένα ξεκάθαρο τοπίο ανοικτό σε επενδυτές θα πρέπει να δημιουργήσει τέτοιες δομές που να εξασφαλίζουν την υλοποίηση μακροχρόνιων δράσεων χωρίς την δυσάρεστη επίδραση των αλλαγών των κυβερνήσεων που τελευταία είναι εξαιρετικά συχνές²⁶⁴. Η πολιτική δηλαδή που θα μετατρέπεται σε υψηλή στρατηγική θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα μίας συνολικής πολιτικής και κομματικής συνεννόησης πέρα από μικροκομματικές σκοπιμότητες και φθηνούς λαϊκισμούς. Έτσι εκμεταλλευόμενοι την ανάγκη απεξάρτησης από τις ρωσικές εισαγωγές φυσικού αερίου η Ελλάδα θα πρέπει να επιταχύνει την υλοποίηση του TAP, των εγκαταστάσεων υδροποίησης φυσικού αερίου στην Αλεξανδρούπολη και την διασύνδεση με την Τουρκία. Προτάσεις όπως η μετατροπή του άδειου κοιτάσματος «Πρίνος 1» σε δεξαμενή αποθήκευσης φυσικού αερίου είναι άμεσα υλοποιήσιμες και μπορούν να αυξήσουν την ενεργειακή ασφάλεια της Ελλάδας. Ο αγωγός «Burgas – Αλεξανδρούπολη» μπορεί να υλοποιηθεί με την προσέλκυση δυτικών κατασκευαστών παράλληλα με ρωσικούς ώστε η γεωπολιτική υπογραφή του έργου να μην διαταράσσει τις ισορροπίες στην περιοχή αλλά και να προσδώσει ένα πλεονέκτημα στην Ελλάδα για την αύξηση μεταφοράς πετρελαίου τόσο της Ρωσίας όσο και της Κασπίας. Η αλλαγή κυβερνήσεως έδρασε μάλλον αρνητικά στο διαγωνισμό για την αδειοδότηση περιοχών έρευνας υδρογονανθράκων στην Δυτική και Νότια Ελλάδα κάτι που πρέπει να προσεχθεί στο άμεσο μέλλον καθώς η εκμετάλλευση εγχώριων κοιτασμάτων είναι κάτι που θα δράσει μεσοπρόθεσμα αν όχι μακροπρόθεσμα σε αυτό που καλούμε ως ενεργειακή ασφάλεια.

²⁶³ Οι ενεργειακές συμφωνίες είναι πολύπλοκες και σε υψηλότατο πολιτικό επίπεδο. Είναι δεσμευτικές για δεκαετίες και επηρεάζουν και άλλα κράτη (ιδιαίτερα στην περίπτωση των αγωγών). Επειδή η υλοποίηση τους επηρεάζει την ενέργεια και καθ' επέκταση την ισχύ έχουν την έγκριση δρώντων με πολύ μεγαλύτερη ισχύ και επιρροή. Έτσι η υλοποίηση κάθε φορά κάποιας ενεργειακής συμφωνίας συνήθως επιφέρει αύξηση της ασφάλειας στην ευρύτερη περιοχή.

²⁶⁴ Από το 2009 στην Ελλάδα έχουν αλλάξει έξι κυβερνήσεις. Αυτό έχει διαταράξει την πολιτική ηρεμία του τόπου και καθ' επέκταση και την οικονομική δυσχεραίνοντας την προσέλκυση επενδύσεων και στο ενεργειακό φάσμα στο οποίο η σταθερότητα της περιοχής (ασφάλεια - πολιτική – οικονομική – φορολογική – νομική) είναι κρίσιμη για την προσέλκυση ή όχι μίας επένδυσης.

Έχοντας υπόψη μας ότι στην παρούσα φάση εισάγουμε περίπου το 50% των ενεργειακών μας αναγκών αλλά και τις δυνατότητες που μας παρέχει η γεωγραφία μας (υψηλή απόδοση υδροηλεκτρικών, αιολικών και φωτοβολταϊκών εγκαταστάσεων) θα πρέπει η πολιτεία να κινηθεί ταυτόχρονα σε τομείς όπως ενεργειακή εξοικονόμηση, αύξηση της εγχώριας παραγόμενης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και αύξηση των ερευνών για την αξιοποίηση τυχόν εγχώριων οικονομικά εκμεταλλεύσιμων κοιτασμάτων. Σε αυτή την κατεύθυνση η Ελλάδα θα πρέπει να εξασφαλίσει την επίλυση διαφορών με την Τουρκία και την Αλβανία ενώ θα πρέπει να εκμεταλλευτεί την παρούσα συγκυρία για την επίτευξη μίας συνολικής συμφωνίας για την ΑΟΖ με Αίγυπτο – Κύπρο – Ισραήλ που θα περιλαμβάνει και την Τουρκία αν αυτό είναι εφικτό. Η στρατιωτική και συγκεκριμένα η ναυτική ισχύς δεν είναι καθόλου άσχετη με την δυνατότητα ή όχι να καταστεί μία τέτοια συμφωνία υλοποιήσιμη στην πράξη, όχι ως παράγοντας αποσταθεροποίησης αλλά ως παράγοντας σταθερότητας.

Επίλογος

Το ταξίδι της γεωπολιτικής που ξεκινά από το Θουκυδίδη, δεν σταματά στη γερμανική και την αγγλοσαξονική σχολή, αλλά συνεχίζεται. Είναι ένα ταξίδι για μία προσπάθεια ερμηνείας και κατανόησης του κόσμου αλλά και πρόβλεψης μελλοντικών γεγονότων εστιασμένη στη γεωγραφία και την πολιτική γεωγραφία των λαών. Παρά τη στροφή σε οικουμενικές πτυχές της γεωπολιτικής αυτή εκτιμάται ότι παραμένει εστιασμένη και ίσως ταυτισμένη με τη ρεαλιστική οπτική των διεθνών σχέσεων που θεωρεί τα κράτη ως τους βασικούς δρώντες της παγκόσμιας σκηνής και την ασφάλεια τους ως το μείζον ζητούμενο.

Σημαντικά ιστορικά γεγονότα επιβεβαίωσαν με τον πιο δραματικό τρόπο τη σχέση ανάμεσα στη γεωπολιτική ανάλυση και την ρεαλιστική δράση βάσει μίας αντίληψης βασισμένη στην γεωγραφία και την ιστορία. Η γεωπολιτική αυτή αντίληψη "γέννησε" υψηλές στρατηγικές που διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τον κόσμο μας έως και σήμερα και θα τον διαμορφώνουν ως φαίνεται και στο μέλλον.

Η ενέργεια ως κινητήριος δύναμη της οικονομίας ενός κράτους αποτελεί βασικό συστατικό της ισχύος. Η γεωπολιτική της ενέργειας στην εποχή μας αλλά πολύ περισσότερο στην εποχή που έρχεται θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την ενεργειακή ασφάλεια και κατά συνέπεια θα επηρεάσει και την ανάπτυξη των κρατών. Όλα δείχνουν ότι οι υδρογονάνθρακες θα συνεχίσουν να είναι το κυρίαρχο συστατικό της παραγόμενης ενέργειας παγκοσμίως και

όλα δείχνουν ότι υφίσταται ένας πεπερασμένος ορίζοντας κοιτασμάτων που μπορούν να ικανοποιήσουν την παγκόσμια ζήτηση ενέργειας.

Η σταδιακή έλλειψη των πόρων ενδέχεται να αποτελέσει στο μέλλον την κυρίαρχη αιτία συγκρούσεων στο μεσοδιάστημα που η παραγωγή δεν θα μπορεί να καλύψει την ζήτηση. Η μετάβαση της παγκόσμιας κοινωνίας σε ένα άλλο μοντέλο καθαρής ενέργειας είναι κάτι εξαιρετικά δύσκολο και είναι αμφίβολο κατά πόσον αυτή η μετάβαση θα είναι καθολική και ήρεμη.

Η ενέργεια λοιπόν θα παίζει στο μέλλον πολύ σημαντικό ρόλο και θα διαμορφώνει συμμαχίες αλλά και αντιπάλους αλλά θα διαμορφώνει πιο έντονα αυτό που καλείται υψηλή στρατηγική που ουσιαστικά είναι η χρήση όλων των διαθέσιμων πόρων για την επίτευξη των σημαντικότερων σκοπών κάθε έθνους - κράτους.

Η ιστορική εμπειρία που πρέπει πάντα να μας συμβουλεύει αποτελεί ένα πολύτιμο εργαλείο και όσον αφορά την ενέργεια μπορούμε να πούμε ότι πολλές αποφάσεις και δράσεις στον αιώνα που πέρασε είχαν ως αφετηρία την ενέργεια ή ίσως πιο σωστά την εξασφάλιση των ροών της. Οι αναδυόμενες δυνάμεις σήμερα και ιδιαίτερα η Κίνα και η Ινδία τείνουν να ανατρέψουν το status quo και να μετατοπίσουν το γεωπολιτικό ενδιαφέρον από την Ευρώπη, την περιοχή που κυριαρχούσε για περισσότερο από 6 αιώνες, στην Ασία αλλάζοντας ταυτόχρονα το παγκόσμιο χάρτη μετατρέποντας το διεθνές πεδίο από μονοπολικό σε πολυπολικό.

Η περιπτωσιολογική ανάλυση της Ουκρανίας και της Μέσης Ανατολής δείχνει μία επιστροφή σε ρεαλιστικές δράσεις και μία επιστροφή στη γεωπολιτική όχι όμως ως έννοια με αρνητική σημασία αλλά ως έννοια με θετικό αποτύπωμα για την κατανόηση των διαδραματιζόμενων γεγονότων στην υφήλιο. Η ανάλυση των γεγονότων δείχνει σύγκρουση των υψηλών στρατηγικών των μειζόνων δρώντων με ουσιαστικό διακύβευμα την ισχύ μέσω εργαλείων όπως η ενεργειακή εξάρτηση και οι ενεργειακές ροές. Οι επιλογές αντίθετα με ότι θα περίμενε κανείς δεν ακολουθούν φιλελεύθερους ισχυρισμούς περί ελευθερίας της αγοράς αλλά λογικές της Realpolitik.

Η Ελλάδα σε αυτή τη γεωπολιτική συγκυρία θα πρέπει να εκμεταλλευτεί το γεωγραφικό της πλεονέκτημα και παρά την οικονομική της καχεξία να καταστεί κόμβος ενέργειας, πόλος σταθερότητας μη στερούμενης ισχύος σε όλα τα επίπεδα χαράσσοντας επιτέλους μία ρεαλιστική υψηλή στρατηγική επιτεύξιμη που να επιτρέπει την ικανοποίηση του πεπρωμένου του ελληνικού λαού.

Παραρτήματα

Παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων - Εικόνων

Παράρτημα Συνέντευξης Δρ. Δ. Β. Κόκκινου / 24-08-2015

Παράρτημα Χαρτών – Σχεδιαγραμμάτων - Εικόνων

1. Ο «ζωτικός χώρος» της Γερμανίας του μεσοπολέμου.

2. *Pivot Theory* και η απεικόνιση του πλανήτη κατά τον *Mackinder*

3. Η εξέλιξη της *Pivot Theory* ως *Heartland Theory* κατά τον *Mackinder*

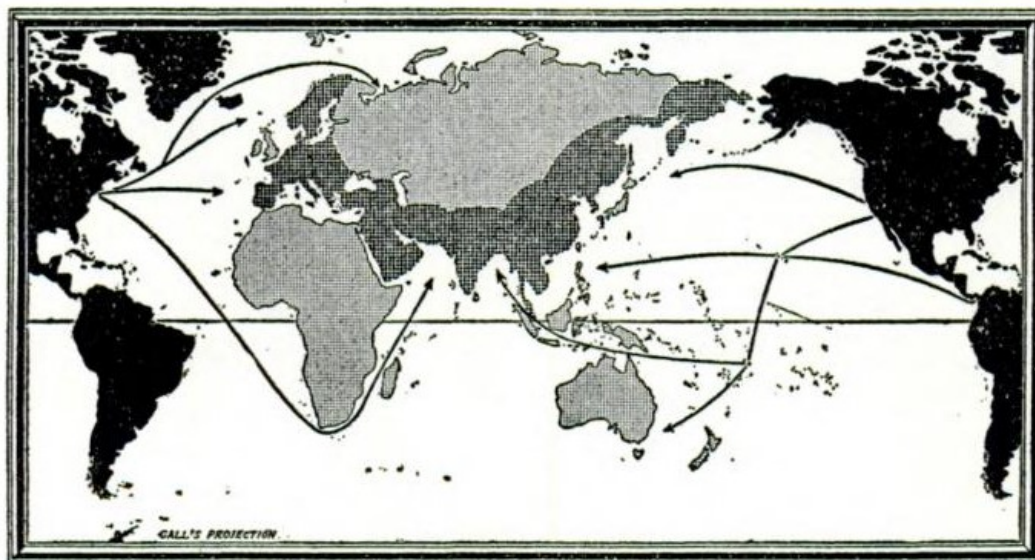

4. Η διαχωριστική ζώνη («Buffer zone») των ουδέτερων κρατών μεταξύ Ρωσίας και Γερμανίας κατά τον *Mackinder*

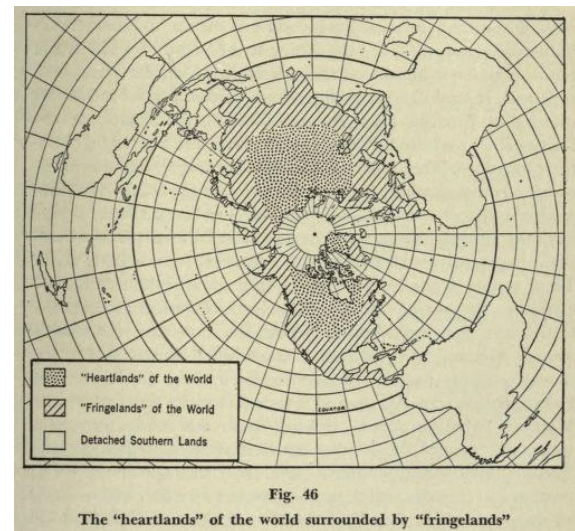
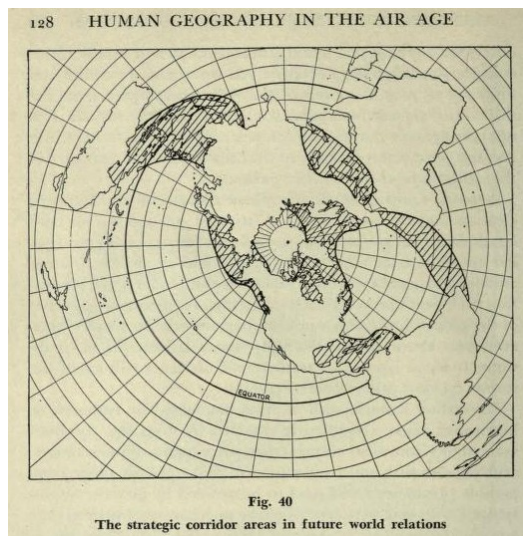
FIG. 31.—The middle tier of states between Germany and Russia. Many boundary questions have still to be determined.

5. Η Rimland και η στρατηγική της σημασία κατά τον N. Spykman

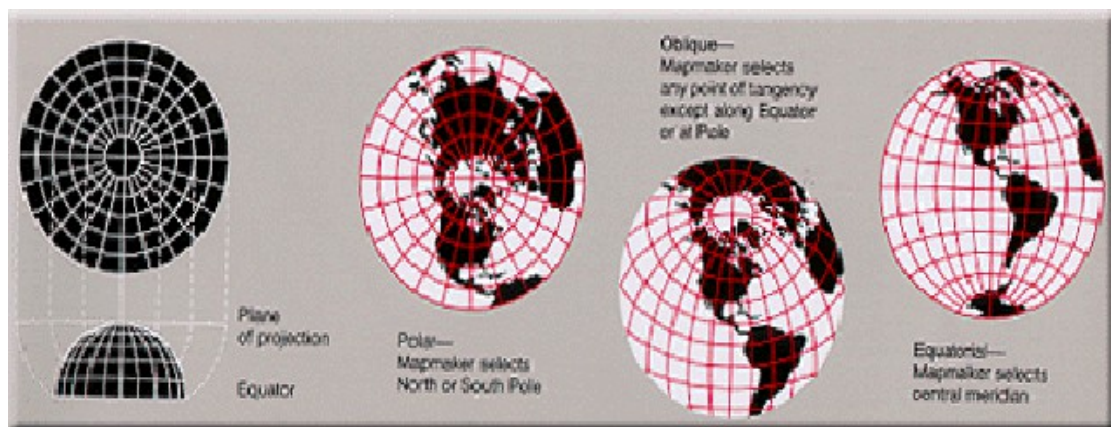

THE ENCIRCLEMENT OF THE OLD WORLD

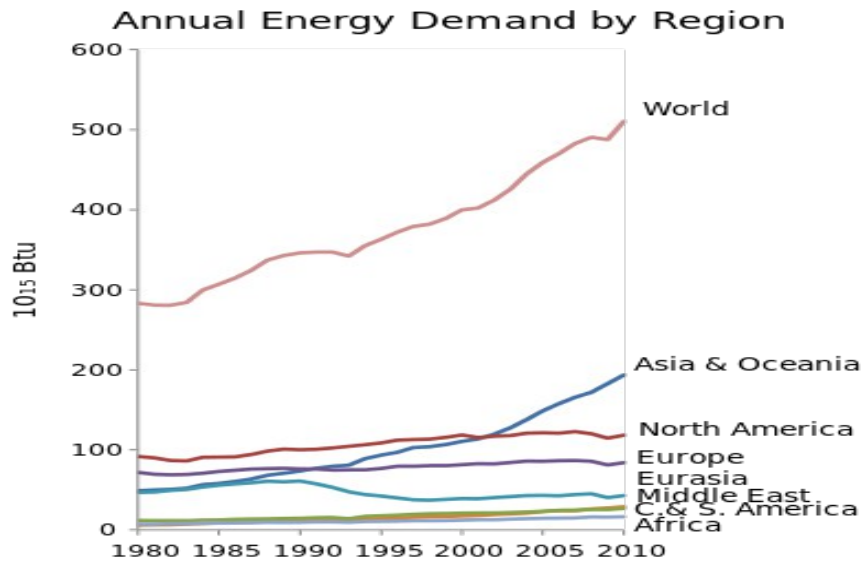
6. Η Αρκτική και η σημασία της για τους στρατηγικούς διαδρόμους του μέλλοντος - η ενιαία heartland κατά τον G. Renner

7. Η αζιμουθιακή οπτική του Alexander De Seversky – ο Βόρειος Πόλος το κέντρο του κόσμου.

8. Ενεργειακές απαιτήσεις ανά γεωγραφική περιοχή (1980 – 2010)

9. Διακυμάνσεις της τιμής του πετρελαίου από διεθνή γεγονότα από το 1947 έως το 2011. Ο παράγοντας της γεωπολιτικής στην τιμή του πετρελαίου.

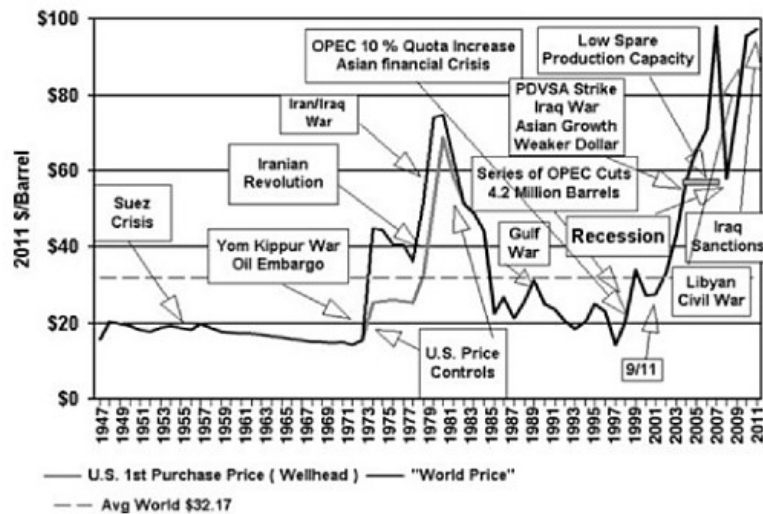
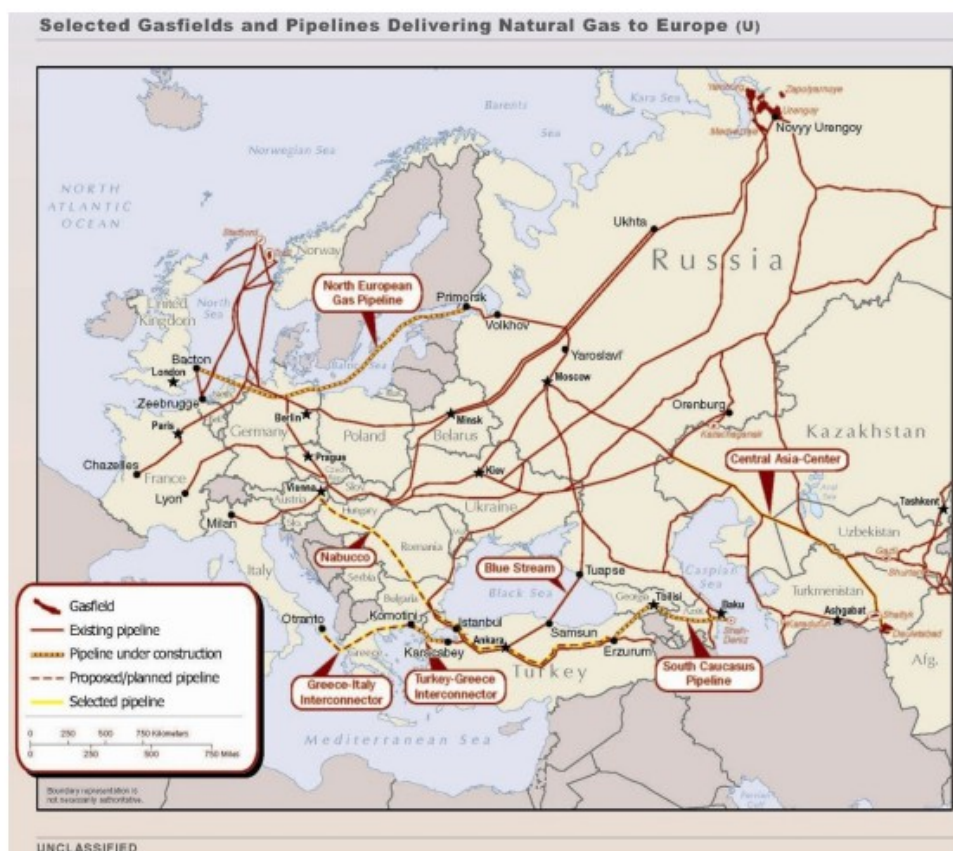

Exhibit 3.5 World Crude Oil Price since 1947 in 2011 Dollars from 1947 to June 2011

Source: WTRG Economics and the EIA.

10. Χάρτης του Ευρωπαϊκού δικτύου Αγωγών Φυσικού αερίου – πετρελαίου

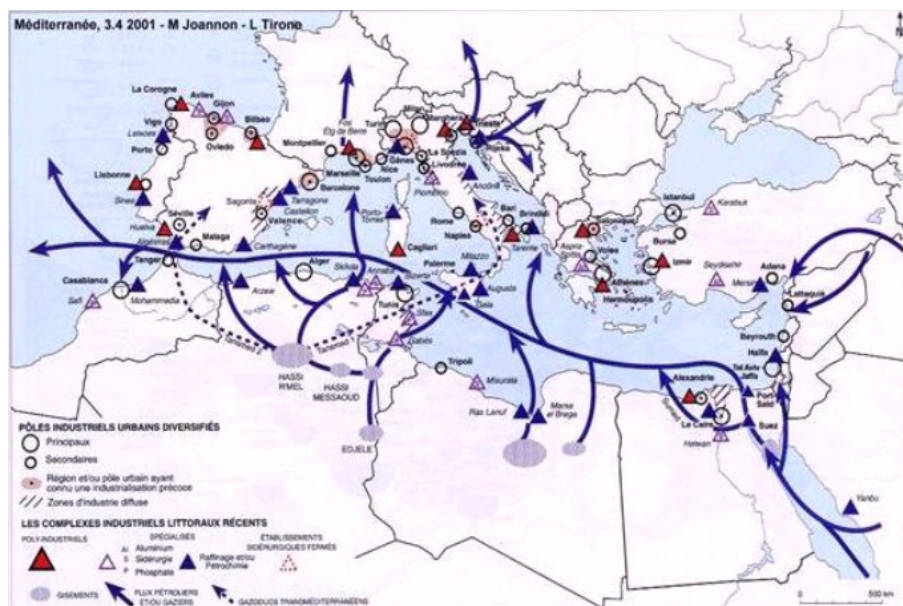

Εικόνα 2. Χάρτης του Ευρωπαϊκού Δικτύου Αγωγών Φυσικού Αερίου (Από την Ιστοσελίδα του ΕΙΑ)

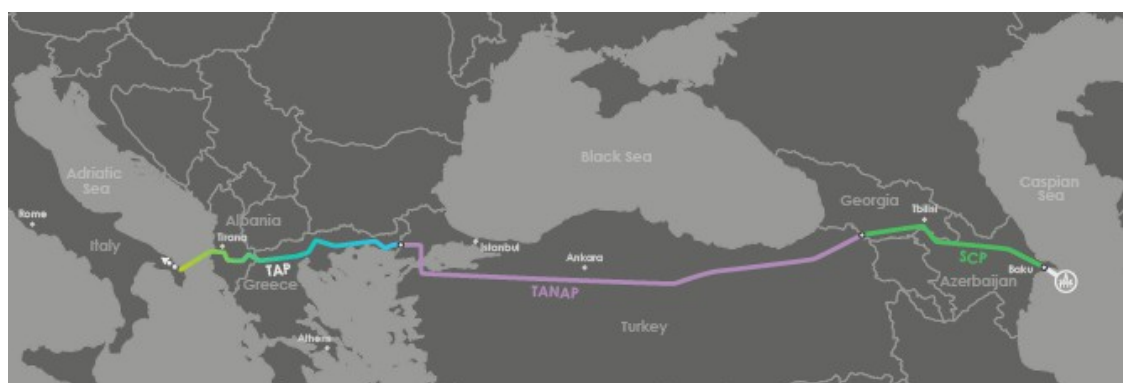
11. Ροές Φυσικού Αερίου στην Ευρώπη

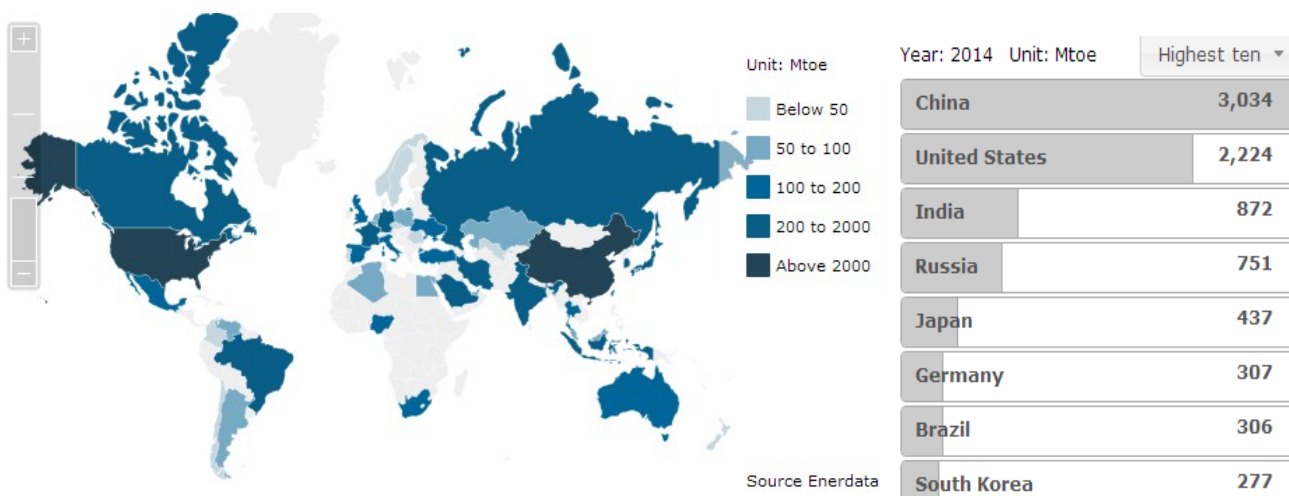
12. Θαλάσσιες Γραμμές μεταφοράς LNG

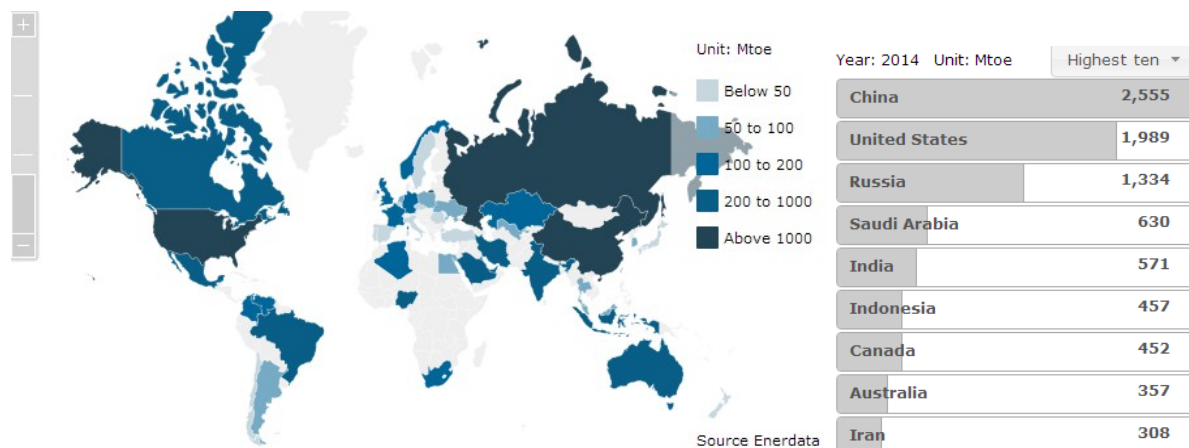
13. Trans Adriatic Pipeline (TAP)

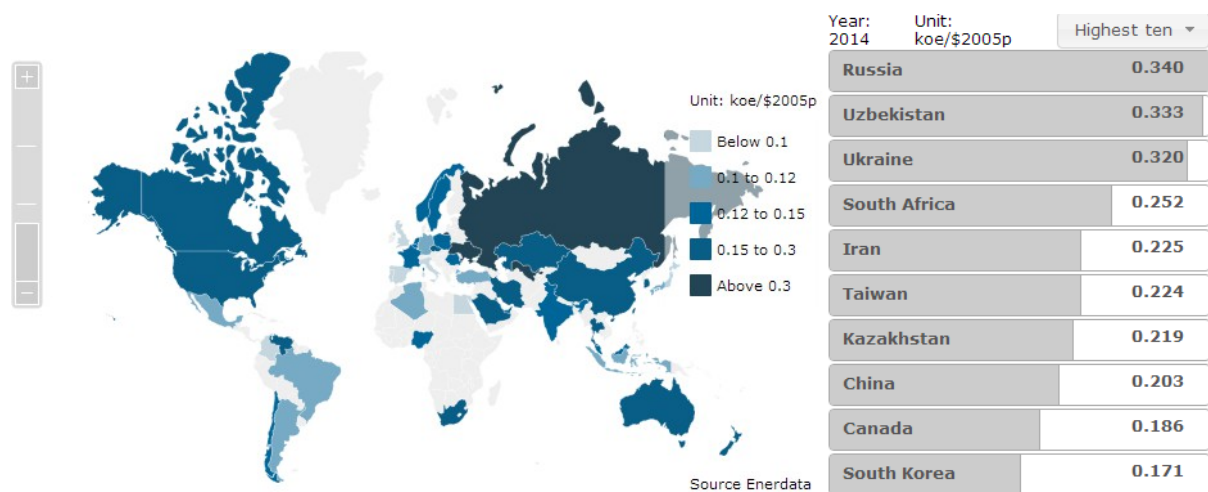
14. Χάρτης Παγκόσμιας Κατανάλωσης Ενέργειας 2014 – Ένταση κατανάλωσης

15. Χάρτης Παγκόσμιας Παραγωγής Ενέργειας 2014 – Ένταση παραγωγής

16. Χάρτης Παγκόσμιας Έντασης Ενέργειας ΑΕΠ (Energy Intensity GDP)

17. Peak Oil. Εκτιμήσεις για το σημείο καμπής στην παραγωγή πετρελαίου

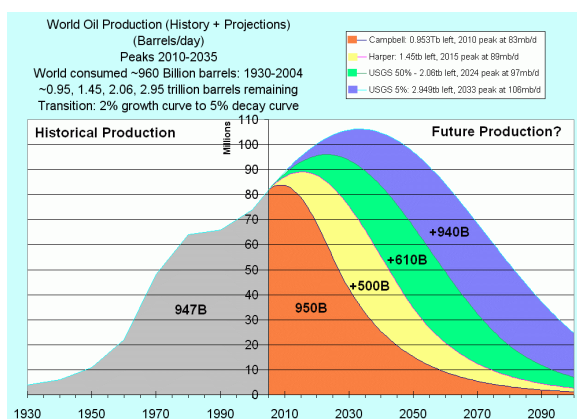
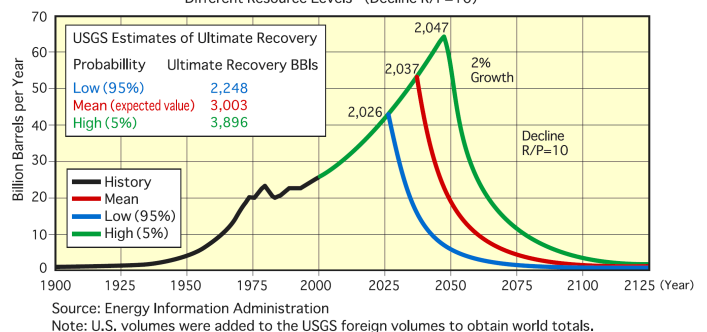
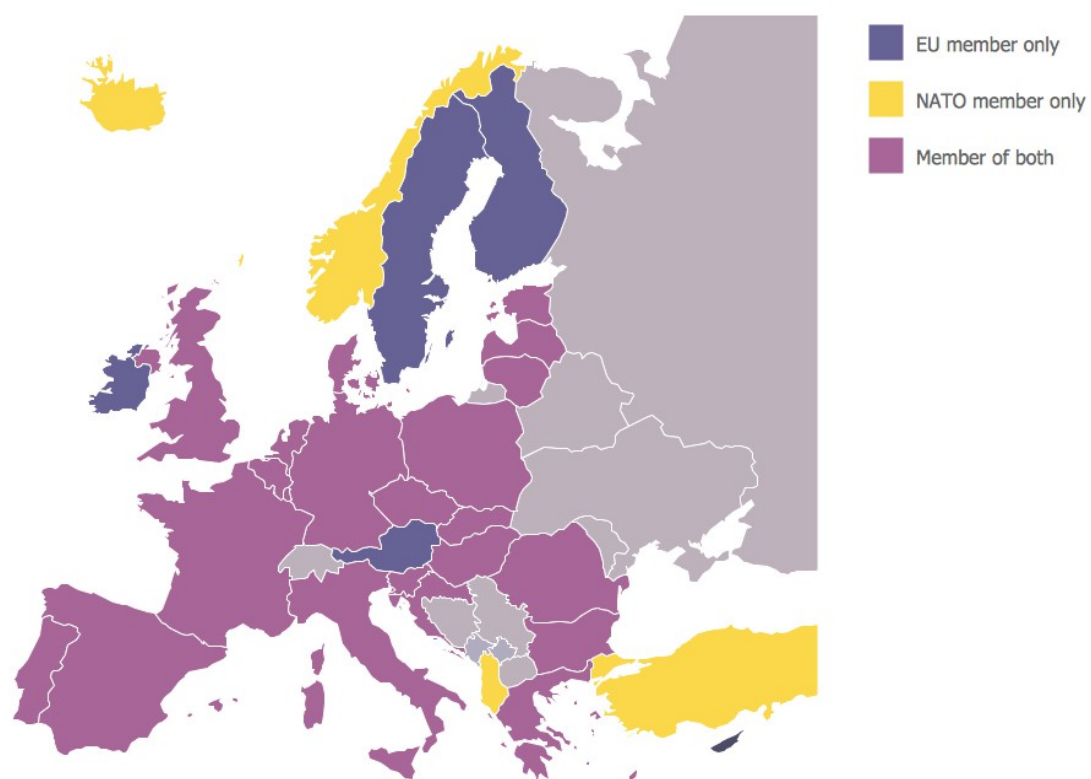

Figure 5: EIA Peak Oil Projections Source: EIA [8]
Figure 2. Annual Production Scenarios with 2 Percent Growth Rates and Different Resource Levels (Decline R/P=10)

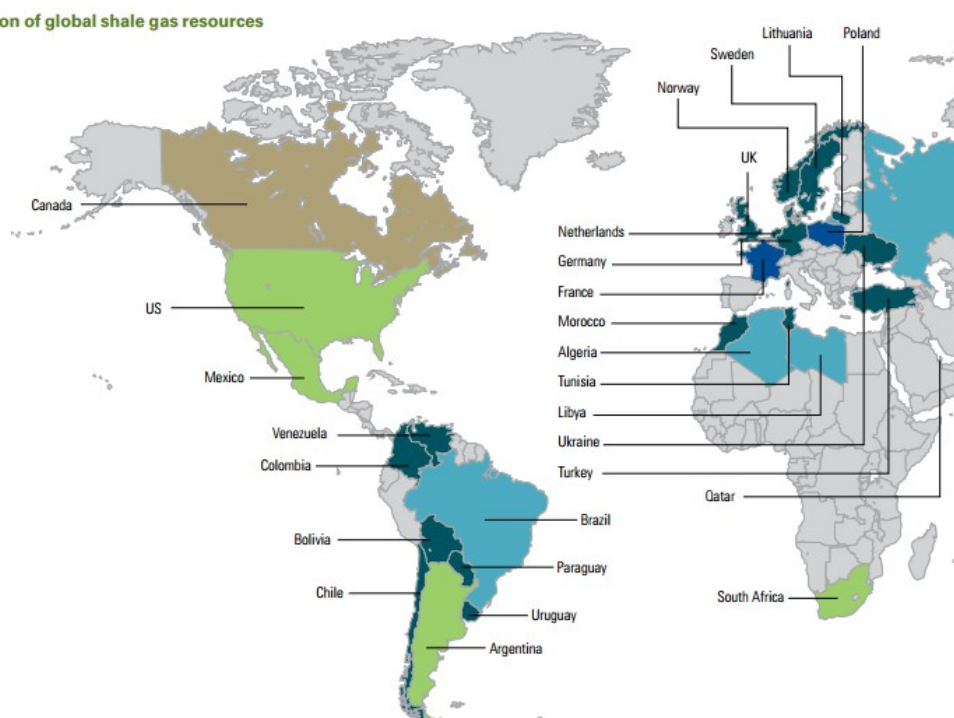

18. Χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του NATO

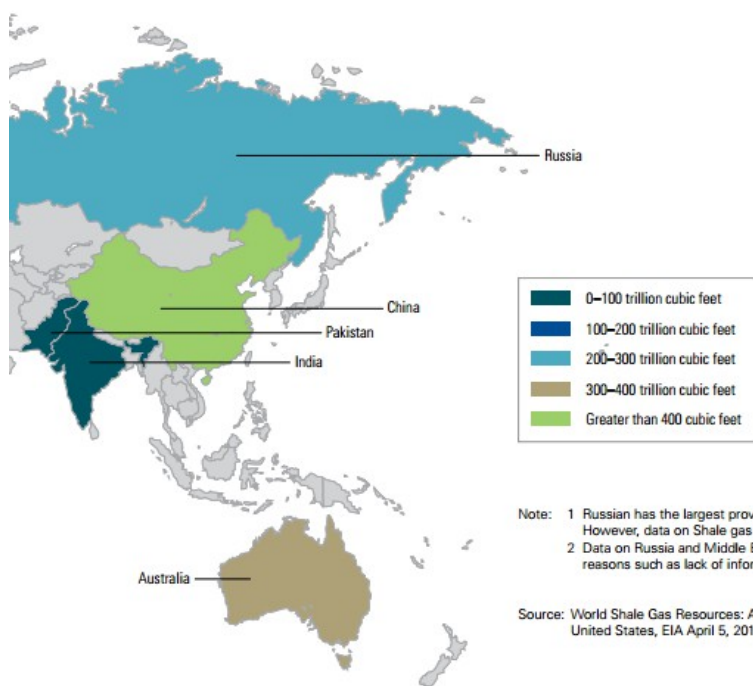

19. Διανομή παγκόσμιων αποθεμάτων σχιστολιθικού αερίου

Distribution of global shale gas resources

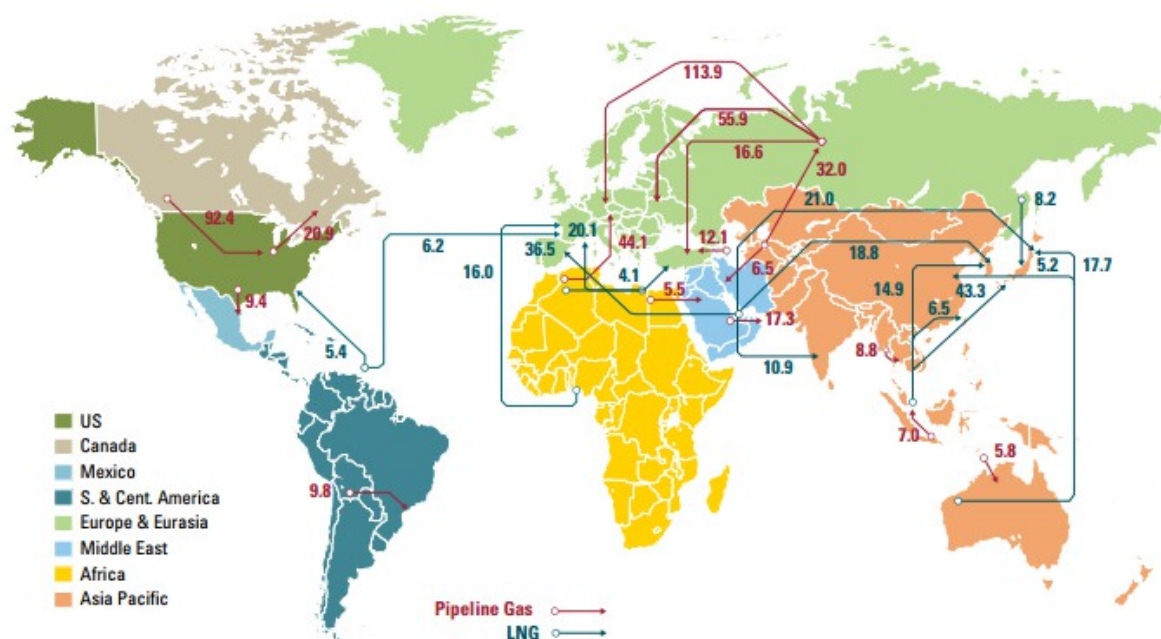
Technologically recoverable global shale gas reserve estimates

20. Ροές φυσικού αερίου και LNG παγκοσμίως

Major trade movements

Trade flows worldwide (billion cubic metres)

Source: BP Statistical Review of World Energy (June 2011).

Συνέντευξη με τον Δρ. Δ.Β. Κόκκινο, πρόεδρο της επιτροπής γεωπολιτικής του Ινστιτούτου Ενέργειας Νότιοανατολικής Ευρώπης (IENE)

Ο κος Δ. Β. Κόκκινος είναι κάτοχος των κάτωθι τίτλων:

- Dipl. Naval Architect Southampton Polytechnic (UK)
- Ingenieur Civil Du Genie Maritime Paris/France
- Ingenieur Ecole Nationale Supérieure des Techniques Avancées Paris/France
- Dr. Eng. (HC) Kingston University (UK)
- Συντονιστής προγράμματος INOGATE της ΕΕ (Παραγωγή - μεταφορά υδρογονανθράκων στην κεντρική Ασία - Καύκασο - Ανατολική Ευρώπη) επί 7 έτη (& εκδότης του εγχειρίδιου της ευρωπαϊκής επιτροπής *The Financing of Oil and Gas Projects*)
- Πρόεδρος θυγατρικών Συστημικής τράπεζας στην Ελλάδα και την Ανατολική Ευρώπη
- Μέλος του Δ.Σ. συστημικών τραπεζών και πετρελαϊκών ομίλων
- Διεθνή καριέρα στη ναυπηγική, τη ναυτιλία και την αμυντική βιομηχανία ενώ έχει Διατελέσει Γενικός Διευθυντής σε Αμυντική Βιομηχανία
- Σύμβουλος Υπουργών Εξωτερικών και Πρωθυπουργών στην Ελλάδα
- Επισκέπτης καθηγητής στην Ανώτατη Σχολή Εθνικής Άμυνας
- Επισκέπτης καθηγητής στη Σχολή Διοικήσεως Επιτελών του Πολεμικού Ναυτικού

κ. Κόκκινε, κατ' αρχάς θέλω να σας ευχαριστήσω για την συνέντευξη που μου παραχωρείτε ώστε να επιλύσω κάποιες απορίες σχετικά με τα θέματα που άπτονται της ενέργειας.

Ερ1: Έχετε διατελέσει στη διάρκεια της καριέρας σας σε πολύ σημαντικές θέσεις. Σε σχέση με τη Γεωπολιτική, ποια / ποιες θέσεις σας προσέφερε τα περισσότερα και γιατί;

Απ1: Η σύνθεση των εμπειριών των διαφόρων θέσεων. Αρχίζοντας από τη ναυπηγική. Ναυπηγώντας πετρελαιοφόρα στην Ιαπωνία και στην Γαλλία και εξετάζοντας την προστασία του περιβάλλοντος από αυτά στην τότε διατριβή μου αντιλήφθηκα την σημασία του πετρελαίου την δεκαετία του 70. Με την εργασία μου στην Αμυντική βιομηχανία την δεκαετία του 80, η οποία συνέπεσε με τον πόλεμο Ιράκ-Ιράν αντιλήφθηκα τη γεωπολιτική διάσταση τόσο του οπλισμού όσο και του πετρελαίου. Η θητεία μου στο ΥΠΕΞ συνέπεσε με τον πρώτο πόλεμο του κόλπου και όταν ήμουν συντονιστής του προγράμματος Inogate της ΕΕ στην κεντρική Ασία, στον Καύκασο και στην Ανατολική Ευρώπη παρατήρησα τις τεράστιες προσπάθειες των δυτικών κρατών και τον διαγωνισμό τους για να αποκτήσουν τα πετρέλαια της Κασπίας, την προσπάθεια της τότε αδύναμης Ρωσίας να παίξει το γεωγραφικό/πολιτικό της πλεονέκτημα στις χώρες που πριν λίγο ήταν δορυφόροι της και την επιτυχία αρκετές φορές της πολύ πειστικής της προσπάθειας. Κατόπιν είδα την χρηματοπιστωτική πλευρά αυτών των θεμάτων. Διάβασα πολύ. Συνιστώ για οποιονδήποτε ενδιαφέρεται για το θέμα το βιβλίο του Yergin, *The Prize* και το βιβλίο γεωπολιτικής του καθ. Ι. Μάζη και για την πυρηνική ενέργεια το *The Nuclear Express, The political History of the Bomb and its Proliferation* των Reed και Stillman. Αυτά βέβαια μόνο για αρχή. Συνδύασα πάντοτε την παρατήρηση των γεγονότων που είχα την τύχη να παρατηρήσω με συνεχή θεωρητική κατάρτιση. Το πεδίο είναι τεράστιο, δεν φτάνει μία ζωή για να το μάθεις.

Ερ2: Πρόσφατα εκδώσατε ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο με τίτλο : *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη - Ασία - Μέση Ανατολή*, και στο οποίο αποτυπώνετε την εμπειρία σας στο πεδίο της γεωπολιτικής της ενέργειας. Ποια κατά τη γνώμη σας είναι αυτά που συνθέτουν το πυρήνα της γεωπολιτικής της ενέργειας; Είναι το πετρέλαιο ή κάποια άλλη μορφή ενέργειας που ελέγχει τη ζωή μας;

Απ2: Στην παρούσα συγκυρία είναι οι υδρογονάνθρακες και η μεγάλη και αυξανόμενη ανάγκη για αυτούς, του υλικού μας πολιτισμού στο παρόν και το ορατό μέλλον.

Ερ3: Πιστεύετε ότι οι υδρογονάνθρακες είναι πεπερασμένοι; Υπάρχει δυνατότητα η τεχνολογία να κάνει δυνατή την αξιοποίηση κοιτασμάτων που τώρα δεν είναι εκμεταλλεύσιμα στο μέλλον; και μέχρι τότε; Το βιβλίο *Limits to Growth* και το λεγόμενο peak oil δηλαδή το σημείο καμπής του πετρελαίου είναι υπαρκτοί κίνδυνοι;

Απ3: Η τεχνολογία αυξάνει συνεχώς τη δευτερογενή και τριτογενή εκμετάλλευση των πετρελαιοπηγών. Πετρέλαιο υπάρχει ακόμα αλλά η εύρεση νέων πετρελαιοπηγών θα είναι συνεχώς δυσκολότερη και ακριβότερη γιατί όλες οι περιοχές με φτηνό capex [capital expenditure] και opex [operational expenditure] έχουν ήδη ανακαλυφθεί. Προς το τέλος της δεκαετίας 2020-2030 με βάση όσα ξέρουμε τώρα θα έχουμε το Peak oil αν όχι νωρίτερα.

Ερ4: Ποια δυναμική πιστεύετε ότι θα έχουν το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο, η πυρηνική ενέργεια; και οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας;

Απ4: Από όλα τη μεγαλύτερη δυναμική έχουν οι ΑΠΕ [Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας] διότι εκεί βρίσκεται το μέλλον της ανθρωπότητας στην κάλυψη των ενεργειακών της αναγκών αλλά θα περάσουν μερικές δεκαετίες μέχρι την πλήρη ανάπτυξη τους.

Ερ5: Ποιοι παράγοντες ρυθμίζουν/επηρεάζουν την εκμετάλλευση ενός κοιτάσματος;

Απ5: Η ποσότητα και το κόστος της απολήψιμης ποσότητας, η γεωγραφική τοποθεσία και η διάθεση των τοπικών κρατικών αρχών για υλοποίηση.

Ερ6: Ποιοι παράγοντες και πως ρυθμίζουν την τιμή του πετρελαίου / φυσικού αερίου στην διεθνή αγορά;

Απ6: Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης. Ακόμα και όταν η προσφορά επηρεάζεται από εξωγενείς παράγοντες, όπως σκόπιμη υπερπροσφορά ή παρεμπόδιση της προσφοράς με βίαια μέσα, ο νόμος ισχύει.

Ερ7: Ποιοι πιστεύετε έχουν περισσότερη ισχύ στις αποφάσεις; τα κράτη; οι πολυεθνικές; ή υφίσταται κάτι ενδιάμεσο;

Απ7: Όσο μικρότερο και πιο ασήμαντο είναι το κράτος τόσο ισχυρότερη είναι η πολυεθνική, όμως οι πολυεθνικές επηρεάζουν πολύ δυνατά και τις κυβερνήσεις των μεγάλων χωρών που είναι η βάση τους. Τα τεράστια οικονομικά τους αποθέματα μαζί με την στρατηγική φύση του εμπορεύματος τους, τους κάνουν προνομιούχους και ισχυρούς συνομιλητές ακόμα και των μεγάλων δυνάμεων των οποίων την πολιτική επηρεάζουν ισχυρά.

Ερ8: Ο ΟΠΕΚ του οποίου η συμμετοχή παγκοσμίως μειώνεται πόσο επηρεάζει; γράψατε στο βιβλίο σας ότι μία απόκλιση της ζήτησης ή της προσφοράς κατά 1% επηρεάζει σημαντικά την τιμή;

Απ8: Ο ΟΠΕΚ [Οργανισμός Πετρελαιοπαραγωγών Εξαγωγών Κρατών] σήμερα μπορεί να ρίξει τις τιμές ευκολότερα από ότι μπορεί να τις ανεβάσει. Παρ' όλο που ο ΟΠΕΚ έχει το 80% των αποθεμάτων και το 40% της παγκόσμιας παραγωγής πετρελαίου η συνεννόηση μεταξύ των πετρελαιοπαραγωγών κρατών είναι δύσκολη. Απόδειξη η ευκολία με την οποία η Σαουδική Αραβία έχει ρίξει πρόσφατα τις τιμές με την υπερπροσφορά της.

Ερ9: Πως κρίνετε την κρίση στην Ουκρανία και στη Μέση Ανατολή από πλευράς γεωπολιτικής και πως από πλευράς γεωπολιτικής της ενέργειας;

Απ9: Η κρίση στην Ουκρανία προήλθε από δύο γεγονότα. Την άκριτη προσπάθεια της ΕΕ και ουσιαστικά της Γερμανίας να προσεταιρισθεί οικονομικά την Ουκρανία και να την

μοιραστεί με την Ρωσία και την θέληση των ΗΠΑ να μην επιτρέψουν την σύσφιξη ακόμα περισσότερο των Ρωσο-Γερμανικών σχέσεων για λόγους στοιχειώδους γεωπολιτικής (δόγμα Mackinder κλπ) όπως επίσης και διότι το σύγχρονο δόγμα των ΗΠΑ δεν επιθυμεί την αναβίωση της Ρωσίας ως μεγάλης δύναμης πράγμα που αποπειράται ο Πούτιν, στην συγκεκριμένη περίπτωση με την Ευρασιατική οικονομική συνεργασία. Για αυτούς τους κύριους λόγους αλλά επίσης και για λόγους συσπείρωσης των βόρειων χωρών πέριξ του NATO, το οποίο χάρις στην παρουσία των ΗΠΑ σε αυτό, είναι το μόνο που εγγυάται την ασφάλεια τους, οι ΗΠΑ επενέβησαν δυναμικά παραμερίζοντας την Γερμανία και επιβάλλοντας την Κυβέρνηση που ελέγχουν στην Ουκρανία κυρίως μέσω του Γιάτσενιουκ. Η κατάσταση εκεί είναι πλέον καλά γνωστή και η λύση της δεν φαίνεται ακόμα. Έχουμε ένα νέο Κόσσοβο και μία νέα Οσετία. Η Γερμανία αλλά και η υπόλοιπη Ευρώπη έχει ανάγκη το ρωσικό αέριο που είναι επί του παρόντος αδύνατο να προμηθευτεί από αλλού. Θα αναγκαστεί να παρακάμψει την Ουκρανία. Ο Nord Stream τροφοδοτεί επαρκώς τη Γερμανία και ο South Stream τορπιλίστηκε επιτυχώς μέσω Βουλγαρίας, συνεπώς το επιπλέον αέριο που χρειάζεται κυρίως ο Νότος θα έρθει μόνο από την Κασπία και το Ιράν μέσω αγωγών και από όλες τις παραγωγικές χώρες όπως το Κατάρ μέσω LNG και από όποιον νέο ρωσοευρωπαϊκό αγωγό συμφωνηθεί στο μέλλον.

Η κατάσταση στην Μέση Ανατολή είναι συνθετότερη. Κύριοι παίκτες είναι η Σαουδική Αραβία, το Ιράν, η Αίγυπτος, η Τουρκία και ο Ισλαμισμός, με τις ΗΠΑ να έχουν επί του παρόντος την επιδιαιτησία, τους Ρώσους να προσπαθούν να ξαναμπούν στο παιχνίδι και το Ισραήλ περιθωριοποιημένο κατ' επιλογήν του. Η γενική αστάθεια είναι μεγάλη διότι πέραν των άλλων η Σαουδική Αραβία αποφάσισε να παίξει ενεργό/ηγετικό στρατιωτικό-πολιτικό ρόλο στην περιοχή. Η κατάσταση θα αρχίσει να ρυθμίζεται μόνο όταν υπάρξει συμφωνία για τη διαδοχή του Άσσαντ στη Συρία. Τότε και το Ισλαμικό κράτος θα συρρικνωθεί. Από πετρελαϊκής πλευράς, με το Ιράν τώρα εκτός κυρώσεων, υπάρχει υπερπροσφορά πετρελαίου, αυτό όμως δεν θα κρατήσει για πολύ διότι οι προϋπολογισμοί των πετρελαιοπαραγωγών χωρών της περιοχής χρειάζονται τιμές πετρελαίου πάνω από 100\$ το βαρέλι για να ισοσκελισθούν.

Ερ10: Η ενέργεια ως στρατηγικό αγαθό και η ροή της σε ποιο χρονικό σημείο θα επηρεάζει όλο και περισσότερο; η δεν υπάρχει κάποιο τέτοιο σημείο;

Απ10: Είναι βέβαιο ότι οι ανάγκες του κόσμου για ενέργεια θα αυξάνονται συνεχώς. Χώρες όπως οι ΗΠΑ και ο Καναδάς καταναλώνουν 22 βαρέλια πετρέλαιο ανά κάτοικο και ανά έτος, η Κίνα καταναλώνει 2,7 και η Ινδία ένα βαρέλι αντιστοίχως. Οι δύο τελευταίες χώρες όμως έχουν το 40% του πληθυσμού της γης ενώ οι ΗΠΑ και Καναδάς μαζί είναι το 5% του παγκόσμιου πληθυσμού. Η άνοδος του επιπέδου ζωής της Κίνας και Ινδίας και ο ρυθμός αύξησης του, απαιτεί όλο και περισσότερη ενέργεια. Είναι βέβαιο ότι οι χώρες αυτές θα πιέζουν συνεχώς για περισσότερη ενέργεια στην χαμηλότερη δυνατή τιμή. Είναι και οι δύο πυρηνικές Δυνάμεις, συνεπώς δεν είναι εύκολος ο καταναγκασμός τους σε άλλη ενεργειακή πολιτική. Θα υπάρξουν εντάσεις δεν είναι όμως δυνατό να προβλεφθεί ποτέ και αν θα υπάρξει μεγάλη σύγκρουση.

Ερ11: Γιατί διατηρούνται οι τιμές πετρελαίου σχετικά χαμηλές; είναι η ύφεση ή συμβαίνει κάτι διαφορετικό;

Απ11: Οι τιμές του πετρελαίου είναι χαμηλές διότι η Σαουδική Αραβία που έχει τεράστιο παραγωγικό δυναμικό έσπασε τη συμφωνία του ΟΠΕΚ και πλημμύρισε την αγορά με πετρέλαιο. Η αγορά που είναι από πλευράς τιμής ευαίσθητη σε αυξομειώσεις της τάξεως του 1-2% της προσφερόμενης ποσότητας, δεν μπόρεσε να απορροφήσει την υπερπροσφορά και οι τιμές έπεσαν πολύ. Η Σαουδική Αραβία το έκανε για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι για να δυσκολέψει το αντίπαλο της Ιράν το οποίο μετά την συμφωνία για τα πυρηνικά μπαίνει

ξανά δυναμικά στην προσφορά πετρελαίου και ο δεύτερος είναι για να αποθαρρύνει τους επιχειρούντες να αντλήσουν σχιστολιθικό πετρέλαιο στις ΗΠΑ. Εκεί είναι λιγότερο επιτυχής διότι πολλές σχιστολιθικές πετρελαιοπηγές είναι ακόμα ανταγωνιστικές και το κόστος άντλησης του σχιστολιθικού πετρελαίου μειώνεται συνεχώς διότι η τεχνολογία είναι νέα. Παράπλευρη απώλεια είναι οι εξαγωγές πετρελαίου της Ρωσίας, η οποία λόγω των κυρώσεων έχει την οικονομία της να υποφέρει. Οι εξαγωγές πετρελαίου είναι σημαντικό κονδύλιο στον προϋπολογισμό της Ρωσίας και η πτώση των τιμών του πετρελαίου η οποία συμπαρασύρει τις τιμές του φυσικού αερίου δημιουργεί υφεσιακές πιέσεις στην ρωσική οικονομία. Η κατάσταση αυτή δεν μπορεί να κρατήσει για χρόνια διότι όλα τα πετρελαιοπαραγωγά κράτη χρειάζονται υψηλές τιμές πετρελαίου για να έχουν ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς. Ήδη η Σαουδική Αραβία δανείζεται για να καλύψει το κενό του προϋπολογισμού της.

Ερ12: Ποιοι έχουν όφελος και πως και ποιοι ζημιώνονται και γιατί από την παρούσα κατάσταση;

Απ12: Οι καταναλωτές έχουν όφελος. Κίνα και Ινδία έχουν γεμίσει όλες τις δεξαμενές τους. Οι Ευρωπαίοι έχουν όφελος διότι μειώνουν τα ελλείμματα των προϋπολογισμών τους και βεβαίως οι Ιάπωνες για τους ίδιους λόγους. Η επερχόμενη κρίση είναι δυνατό να κρατήσει ακόμα χαμηλά τις τιμές για κάποιο διάστημα.

Ερ13: Σε σχέση με την ΕΕ πως κρίνετε την κίνηση για τον αγωγό Nord Stream; υπάρχει γεωπολιτική πίσω από αυτόν;

Απ13: Εδώ υπάρχει πρόβλημα. Ενώ η Γερμανία αυξάνει την χωρητικότητα του Nord Stream, η Ευρώπη, δηλαδή εν προκειμένω η Γερμανία, ακύρωσε τον South Stream. Η δικαιολογία είναι ότι ενώ ο Nord Stream ανήκει σε κονσόρτσιουμ εταιρειών, ο South Stream ανήκει στη ρωσική Gazprom και κατά τον ευρωπαϊκό κανονισμό ο προμηθευτής δεν μπορεί να είναι και ταυτόχρονα και ιδιοκτήτης του αγωγού. Η ουσία είναι ότι οι Γερμανοί εξυπηρετούν τις ανάγκες τους, ο Νότος στερείται ασφαλούς διαδρομής ρωσικού αερίου και πρέπει να εξαρτάται από τη διέλευση μέσω Ουκρανίας.

Ερ14: Ως υπεύθυνος του προγράμματος INOGATE της ΕΕ αποκτήσατε σημαντική εμπειρία για το τρόπο που η ΕΕ χειρίζεται τέτοια θέματα. Ποια πιστεύετε θα είναι η στάση της ΕΕ σε σχέση με τη Ρωσία τις ΗΠΑ την Μέση Ανατολή και την Κίνα;

Απ14: Η ΕΕ έχει μία αργή, βαριά και άβουλη γραφειοκρατία και οι αποφάσεις παίρνονται μόνο στην κορυφή. Θα ακολουθήσει τις ΗΠΑ στις πολιτικές επιλογές και θα προσπαθήσει για δικές της οικονομικές συναλλαγές κυρίως κατά τα συμφέροντα των μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών με τις περιοχές που αναφέρατε.

Ερ15: Οι κρίσεις σε Ουκρανία και στη Μέση Ανατολή συνδέονται από πλευράς γεωπολιτικής και πως;

Απ15: Οι κρίσεις σε Ουκρανία και Μέση Ανατολή δεν συνδέονται άμεσα, απασχολούν όμως και οι δύο σε σημαντικό βαθμό την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ. Στην Ουκρανία οι ΗΠΑ αντιπαρατίθενται με τη Ρωσία για τον έλεγχο της περιοχής. Στη Μέση Ανατολή, μετά τη συμφωνία με το Ιράν οι ΗΠΑ προσπαθούν να παίξουν ένα ρόλο επιδιαιτητή στις τοπικές αντιπαλότητες, όμως το ισλαμικό σχίσμα μεταξύ Σουνιτών-Σιιτών γεννά τις δικές του εντάσεις και οι βουλήσεις ηγεμονισμού από Ιράν, Σαουδική Αραβία και Τουρκία, που είναι γνήσιες, περιπλέκουν την λύση για ειρήνευση στην περιοχή. Είναι πάρα πολλοί οι εμπλεκόμενοι στη Μέση Ανατολή και Βόρειο Αφρική για να βρεθεί λύση γρήγορα. Μόνο μετά από μεγάλη εξάντληση των διαφόρων αντιμαχόμενων δυνάμεων μπορεί να γίνει δεκτή εκχειρίδα. Η λύση του Συριακού θα διευκολύνει τη γενικότερη ειρήνευση.

Ερ16: Πως απαντάτε στους επικριτές της παραδοσιακής γεωπολιτικής σχολής που έχουν μία οικουμενική θεώρηση των πραγμάτων και πιστεύουν ότι τα κράτη δεν παίζουν πια το ρόλο που έπαιζαν λόγω της αλληλεξάρτησης οικονομικής και πολιτικής;

Απ16: Τα κράτη παίζουν ρόλο ανάλογα με το μέγεθος τους και επειδή τώρα ο κόσμος είναι πολυπολικός, ανεξάρτητα από το ότι οι ΗΠΑ είναι στην κορυφή, τα κράτη έχουν ρόλο, όμως έχουν επίσης, ιδίως τα μικρότερα, ανάγκη από συμμαχίες γιατί υπάρχουν οι γνωστές ομαδοποιήσεις. Όμως υπάρχουν πλέον παγκόσμιες καταστάσεις τις οποίες μεμονωμένα και κυρίως μικρά κράτη δεν μπορούν μόνα τους να αντιμετωπίσουν. Τελικά όπως πάντα, η προσέγγιση στα ζητήματα είναι θέμα αντίληψης των ορίων της ισχύος του κάθε κράτους.

Ερ17: Με δεδομένο ότι τα κόστη στην εκμετάλλευση υδρογονανθράκων είναι τεράστια και του ότι δημιουργούνται κοινοπραξίες με εταιρίες μεικτού σχήματος; πως αυτό επηρεάζει γεωπολιτικά τις κινήσεις των κρατών; (πχ σε ένα έργο που συνυπάρχουν ρωσικές και ευρωπαϊκές εταιρίες πως επηρεάζουν Ρωσία και ΕΕ τις κινήσεις της εταιρίας σε ένα κρίσιμο διαγωνισμό;)

Απ17: Τα κριτήρια είναι αρχικά οικονομικά για αυτό βλέπουμε ρωσικές εταιρίες και στο Ιράκ το οποίο υπόκειται σε αμερικανική επικυριαρχία. Μπορεί όμως η εκμετάλλευση ενός πεδίου να δοθεί σε εταιρεία συγκεκριμένου κράτους για πολιτικούς λόγους, όπως για παράδειγμα η Κύπρος που έδωσε το κοίτασμα σε αμερικανική εταιρεία διότι φοβόταν τουρκικές παρεμβάσεις.

Ερ18: Ποιο το κόστος συγκριτικά ενός υποθαλάσσιου και ενός χερσαίου επιφανειακού αγωγού (κατά μέσο όρο) πόσο χρόνο χρειάζεται για να υλοποιηθεί; δεσμεύει τα κράτη και πως; για πόσο χρονικό διάστημα;

Απ18: Το κόστος ποικίλει ανάλογα με τη γεωγραφία και τη γεωλογία. Ενδεικτικά η σχέση κόστους ενός δύσκολου υποθαλάσσιου αγωγού με ένα εύκολο χερσαίο μπορεί να είναι 6 προς 1. Από την έναρξη των οριστικών συζητήσεων μέχρι την πλήρη λειτουργία ενός αγωγού μπορεί να περάσει μία δεκαετία ή περισσότερο, ανάλογα βέβαια και από πόσες χώρες πρέπει να περάσει ο αγωγός. Οι χώρες δεσμεύονται με πολυετείς συνθήκες για την απρόσκοπτη λειτουργία του αγωγού καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, που είναι πολλές δεκαετίες.

Ερ19: Στην περίπτωση της Ευρώπης ποιες πιστεύετε ότι είναι οι εναλλακτικές τροφοδότησης της ΕΕ στο μέλλον εφόσον ο South Stream ακυρώθηκε; δίνετε ελπίδες στον αγωγό EAST MED και γιατί;

Απ19: Η Ευρώπη δεν μπορεί να απεμπλακεί από την τροφοδοσία της με ρωσικό αέριο. Η δημιουργία άλλων αγωγών είναι θέμα εξεύρεσης ικανών ποσοτήτων που επί του παρόντος δεν υπάρχουν για τον East Med. Πιθανότερο είναι η αύξηση της χωρητικότητας του TAP και η δημιουργία του TANAP στην Τουρκία με ιρανικό και τουρκμενικό αέριο προς την Ευρώπη.

Ερ20: Ως ανεξάρτητος παρατηρητής Ποια στρατηγική θα προτείνατε στις ΗΠΑ στην ΕΕ στην Ρωσία στην Κίνα και στην Ελλάδα;

Απ20: Είμαι πολύ ασήμαντος για να κάνω συστάσεις σε χώρες που η εξωτερική τους πολιτική διαμορφώνεται από δεκάδες κύριους παράγοντες και πολυάριθμα think tanks. Μπορώ να κάνω τις ακόλουθες παρατηρήσεις: Οι ΗΠΑ ακολουθούν ακόμα το δόγμα Γουόλφοβιτς περί διατηρήσεως της θέσης της ως μοναδικής παγκόσμιας δύναμης. Οι σχέσεις τους με το Ισραήλ έχουν κρυώσει λόγω Ιράν. Η Ρωσία ακολουθεί το δόγμα Πούτιν για την ανάκτηση όσο το δυνατόν περισσότερης επιρροής στην περιοχή της που έχασε λόγω

διάλυσης της ΕΣΣΔ. Η Κίνα αργά αλλά σταθερά κινείται προς εξασφάλιση της κυριαρχίας στην Νοτιοανατολική Ασία και την εξασφάλιση των αναγκαίων ενεργειακών πόρων. Η ΕΕ περνά υπαρξιακή κρίση λόγω οικονομικών, πολιτικών (Ουκρανία – μεταναστευτικό) και άλλων προβλημάτων. Η Ελλάδα θα πρέπει να αντιληφθεί ότι έχει περιορισμένο περιθώριο ελιγμών και να πάψει να συμπεριφέρεται ως πολύφενος νύφη και να καταλάβει, όπως και πρόσφατα αποδείχθηκε, ότι καλό είναι να έχουμε καλές σχέσεις με όλους, στήριξη όμως μπορούμε να βρούμε μόνο από τη Δύση και αυτό υπό όρους.

Ερ21: Μπορεί ένας τοπικός παράγοντας να επηρεάσει γεγονότα και τάσεις όταν έχει απέναντι του περιφερειακές δυνάμεις;

Απ21: Εξαρτάται από το μέγεθος του κράτους, τη γεωπολιτική του υπόσταση και την κοινωνία του. Το Ισραήλ είναι σε εχθρικό γεωπολιτικά περιβάλλον αλλά με την συμμαχία του με τις ΗΠΑ και την αμυντική-επιθετική οργάνωση της κοινωνίας του επιβιώνει και προκόβει. Το Βιετνάμ αποδεχόμενο τεράστιες θυσίες κέρδισε τον πόλεμο με τις ΗΠΑ, έχασε όμως οικονομικά την ειρήνη. Η Βόρειος Κορέα με την ευμενή ανοχή της Κίνας και το ιστορικό παρελθόν της σύγκρουσης φέρεται επιθετικά στην περιφέρεια του ατιμώρητα μέχρι τώρα και η κοινωνία του αποδέχεται πολλές στερήσεις. Το Ιράν επιβίωσε πολέμους και κυρώσεων, εχθρότητας της Σαουδικής Αραβίας και των κρατών του κόλπου, εχθρικής συμπεριφοράς των ΗΠΑ διότι το θεοκρατικό καθεστώς του ήταν αποδεκτό από την κοινωνία του και η αμυντική του ικανότητα είναι αξιόλογη. Το μείγμα γεωπολιτικής υπόστασης, κοινωνίας και συμμάχων ορίζει την θέση του κάθε κράτους στην περιφέρεια του.

Ερ22: Ο παράγοντας του IS είναι κατ'εσάς ικανός να διαμορφώσει τα γεγονότα στην Μέση Ανατολή; είναι κάτι γνήσιο ή κατ'εσάς είναι κινούμενο από άλλους;

Απ22: Η ιδέα του ισλαμικού χαλιφάτου είναι ενδημική στο μουσουλμανικό κόσμο. Η ιδέα της θεοκρατικής κοινωνίας διοικούμενης από ιερατείο είναι πιο αποδεκτή στο Ισλάμ από ότι η Δημοκρατία. Συνεπώς το υπόβαθρο πάντα υπάρχει. Το ΙΚ είναι ένα δημιούργημα φράξιας πριγκίπων της Σαουδικής Αραβίας η οποία το χρηματοδότησε με την έγκριση του βασιλιά Αμπντάλα και την ευμενή ανοχή των ΗΠΑ για να αντισταθεί στον αυξανόμενο σιιτικό έλεγχο του Ιράκ από το Ιράν και να διώξει τον Άσσαντ από τη Συρία. Το ΙΚ έχει εκπληρώσει το ρόλο του και στο Ιράκ όπου η χώρα ουσιαστικά τριχοτομήθηκε και στην Συρία η οποία ουσιαστικά έπαψε να υπάρχει σαν κράτος με τους Ρώσους να έχουν χάσει την τελευταία τους μεγάλη βάση που είχαν στην Συρία. Τώρα που το ΙΚ που έδειξε μεγάλη αυτονομία με τη βοήθεια και την υποστήριξη Διοικητικής μέριμνας της Τουρκίας έχει μεγαλώσει πολύ, θα πρέπει να περισταλεί.

Ερ23: Το Peak Oil θα δώσει χρόνο για την ωρίμανση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας ώστε να καλυφθεί ομαλά το χρονικό κενό; ή προβλέπετε κάτι διαφορετικό;

Απ23: Το Peak Oil δεν νομίζω ότι θα έλθει πριν το 2030 περίπου γιατί η Σαουδική Αραβία θα εξάγει πετρέλαιο μέχρι το 2027 και με το Ιράκ, το Ιράν, το σχιστολιθικό πετρέλαιο και το διαθέσιμο φυσικό αέριο, φαίνεται ότι οι ανάγκες είναι καλυμμένες έως τότε διότι υπάρχουν και άλλα, ακριβά μεν, αλλά μεγάλα επισημασμένα κοιτάσματα στην Σιβηρία, στον κόλπο του Μεξικού, στη θάλασσα της Νότιας Κίνας και το Βόρειο Πόλο. Ταυτόχρονα η τεχνολογία ΑΠΕ προοδεύει και είναι οικονομικά συμφέρουσα όταν η τιμή του πετρελαίου ανέβει πάνω από 70-75\$ το βαρέλι. Συνεπώς υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να ελπίζεται ότι θα έχουμε μία περίπου ομαλή, όσο τα ενεργειακά ζητήματα μπορεί να είναι ομαλά, μετάβαση σε τύπο ενέργειας.

Ερ24: Στο βιβλίο σας περιγράφετε περιστατικά όπως του Mosaddegh και του Mattei. Η αγορά πιστεύετε ότι κινείται με τέτοιο τρόπο;

Απ24: Ο πρώτος και ο δεύτερος πόλεμος στο Ιράκ, η Ουκρανία, η παρέμβαση της Δύσης στην Λιβύη και η πρόσφατη δραστηριότητα των Κινέζων στην θάλασσα της Νότιας Κίνας δείχνουν ότι οι υδρογονάνθρακες έχουν και γεωστρατηγικές διαστάσεις.

Ερ25: Τι θα λέγατε σε κάποιον για να τον πείσετε για την σημασία της ενέργειας;

Απ25: Να κλείσει για 24 ώρες το γενικό διακόπτη στο σπίτι του και θα το καταλάβει.

Κ. Κόκκινε σας ευχαριστώ πολύ για το χρόνο σας και την βοήθεια σας στη διπλωματική μου εργασία.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Bardi Ugo (2011), *The Limits to Growth Revisited*, SpringerBriefs in Energy, New York, σσ. 1-15, 63-85, 85-104.
- Baylis J., Wirtz J.J., Gray C.S. (2002), *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, Part I, Ch. 6, Moran Daniel «*Geography and Strategy*», σσ. 106-116.
- Bradley Robert L. Jr., Fulmer Richard W. (2004), *Energy as the Master Resource: An Introduction to the History, Technology, Economics, and Public Policy of Energy*, Kendall/Hull Publishing Co, σσ. 1-12.
- Brzezinski, Zbigniew (1998), *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, New York, Basic Books, σσ. 112-114, 194-200.
- Call T. Charles (2008), *The Fallacy of the “fabled” state*, Third World Quarterly, Vol. 29 No 8, 24 Δεκεμβρίου 2008, σσ. 1491-1507
- Cohen S. B. (2015), *Geopolitics The Geography of International Relation*, Rowman & Littlefield, 3^η έκδοση, σσ. 16, 27-28,
- Cohen S. B. (1973), *Geography and Politics in a World Divided*, New York, Oxford University Press, 2^η έκδοση, σσ. 59-89.
- Cohen. S.B. (1982), «A New Map of Geopolitical Equilibrium: A Developmental Approach», *Political Geography Quarterly* 1, No3, σσ. 223-242.
- Corbett J. S. (1911), *Some Principles of Maritime Strategy*, London, Longmans, Green and Co. σσ. 3-60, 91-128, 155-161.
- De Seversky Alexander. (1950), *Air Power: Key to Survival*, New York, Simon & Schuster, σσ. 11.
- Δήμας Χρήστος (2007), «*Burgas–Alexandroupolis Oil Pipeline Project*», 3rd Emerging Europe Energy Summit: Bapline, 08 Νοεμβρίου 2007.
- Don Ward, Michael (1992), *The new geopolitics*, Gordon and Breache Science Publishers, σσ. 1-9.
- Fitzgerald Edward Peter (1994), «*France’s Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918*», *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No 4, Dec 1994, σσ. 697-725.
- Friedman Thomas (2005), *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*, Farra, Straus and Giroux, σσ. 1-18.
- Fukuyama Francis (1992), *End of History and the Last Man*, New York, Free Press, σσ. 199-208, 287-299.
- Gray, S. Colin and Sloan Geoffrey (1999), *Geopolitics Geography and Strategy*, σσ. .
- Gray, S. Colin (Spring 1996), «The Continued Primacy of Geography», *Orbis*, Vol. 40 (2), σσ. 247-261.
- Grygiel Jakub J. (2006), *Great Powers and Geopolitical Change*, John Hopkins University Press, σσ. 164-165.
- Howorth Jolyon (2010), «*The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain*», *JCMS* 2010 Vol. 48, No3, σσ. 455-474
- Huntington Samuel P. (1993), «*The Class of Civilizations*», *Foreign Affairs* , Summer 1993, Vol. 72 No3 , σσ. 22-49.
- Hyde-Price Adrian (2007), *European Security in the Twenty First Century: The Challenge of Multipolarity*, Contemporary Security Studies, Routledge, New York, σσ. 85-92.
- Ikenberry John G. (2014), «*The Illusion of Geopolitics: The Enduring Power of the Liberal Order*», *Foreign Affairs*, 2014 May/June Issue
- Kaplan D. Robert (2012), *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us about Coming Conflicts and the Battle of Fate*, New York, Random House, σσ. xxii – 403.

- Kaplan Robert D. (2000), *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Cold War*, New York Random House, σσ. 37-41, 51-57.
- Keohane Robert, Nye Joseph (1997), *Power and Interdependence*, longman, Fourth Edition, σσ. i-xxi.
- Klare T. Michael (2001), *Resource Wars : The new Landscape of Global Conflict*, New York Metropolitan Books/Henry Holt & Co, σσ. 1-20.
- Klare T. Michael (2008), *Rising Powers Shrinking Planet: How Scarce Energy is Creating a New World Order*, England, Oneworld Publications, σσ.1.
- Le Billon, Philippe (2005), *The geopolitics of resource wars, resource dependence, governance and violence*, London, Frank Cass, σσ. 187-210.
- Lesage Dries, Van de Graaf Thijs, Westphal Kirsten (2010), *Global Energy Governance in a Multipolar World*, Ashgate Publishing Limited, England, σσ. 15-37.
- Liddell Hart (1929), *Strategy of Indirect Approach*, London, Faber & Faber Ltd, σσ. 202-212.
- Luttwak Edward N. (1987), *Strategy – The Logic of War and Peace*, USA, Harvard College, σσ. 1-50, 207-230.
- Mackinder H. J. (1904), «*The Geographical Pivot of History*», Royal Geographical Journal, No4, April 1904, Vol. XXIII, σσ. 421-437.
- Mackinder H.J. (1942), *Democratic Ideals and Reality: A Study in the politics of Reconstruction*, National Defence University Press, Washington DC, σσ. 105-127.
- Mahan A. T. (1890), *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Boston Little Brown and Co, σσ. 23-25, 35-85,
- Mearsheimer John (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, Norton, σσ. .
- Mearsheimer John J. (2010), «*The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia*», The Chinese Journal of International Politics, Vol. 3, σσ. 381-396.
- Πλατιάς Αθανάσιος Γ., Κολιόπουλος Κωνσταντίνος (2010), *Thucydides on Strategy: Athenian and Spartan Grand Strategies in the Peloponnesian War and their Relevance Today*, New York, Columbia University Press, σσ. 15-83.
- Pape A. Robert (1996), *Bombing to Win: Air Power And Coercion in War*, Cornell University Press, σσ. 12-260.
- Peters Susanne (2004), «*Coercive western energy security strategies: resource wars as a new threat to global security*», Geopolitics Vol. 9 Issue1 2004, σσ. 187-212.
- Rahr Alexander (2007), The Washington Quarterly, «*Germany and Russia: A Special Relationship*», σσ. 137-145.
- Renahan Edward J. Jr. (2007), *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, Milestones in American History, σσ. 10-21.
- Renner G. T. (1942), *Human Geography in The Air Age (A Text for High School Students)*, New York, The Macmillan Company, σσ. 60-159.
- Robert J. Miller (2006), *Native America, Discovered And Conquered: Thomas Jefferson, Lewis & Clark And Manifest Destiny*, Greenwood, σσ. 120.
- Saltzman Z. Ilai (2012), «*Russian Grand Strategy and the United States in the 21st Century*», Orbis (Elsevier), Vol.56, issue 4, σσ. 547-552.
- Simkins Betty J., Simkins Russell E. (2013), *Energy Finance and Economics: Analysis and Valuation, Risk Management, and the Future of Energy*, New Kersey, John Wiley & Sons Inc., The Robert W. Kolb Series in Finance, σσ. ,
- Spykman N.J., Nicholl H.R., Yale University, Institute of International Studies (1944), *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace and Co, σσ. .
- Spykman N.J. (1942), *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2^η έκδοση (2008), σσ. 3-7.

- Spykman N. J. (1938), «*Geography and Foreign Policy II*», The American Political Science Review, April 1938, No2, Vol. XXXII, σσ. 213-236.
- Szabo F. Stephen (2014), *Germany, Russia, and the Rise of Geo-Economics*, New York, Bloomsbury Academic, σσ. 10-35.
- Tausch Arno, Herrmann Peter (2006), *The West, Europe and the Muslim World*, New York, Nova Science Publishers, σσ. 121-124.
- Taylor Peter J. (1989), *Political Geography*, Harlow, England: Longman Scientific and Technical, 2^η έκδοση, σσ. 2-41.
- Tuathail, O Gearoid (1996), *Critical Geopolitics*, σσ. .
- Tuathail Gearoid O., Dalby Simon (1998), *Rethinking Geopolitics*, London, Routledge, σσ. 227-235.
- Tuathail, O Gearoid, Dalby Simon and Routledge Paul (1998), *The Geopolitics Reader*, σσ. .
- Venier Pascal (2004), «*The Geographical Pivot of History and early twentieth century geopolitical culture*», The Geographical Journal, Vol. 170, No4, December 2004, σσ. 330-336.
- Wenger Andreas, Perovic Jeronim, Orttung W. Robbert (2009), *Russian Power Energy and Foreign Relations: Implications for Conflict and Cooperation*, New York, Routledge, σσ. 226-228.
- Weigley R.F. (1973), *The American Way of War*, Indiana University Press, σσ.
- Widen J.J. (2012), *Theorist of Maritime Strategy Sir Julian Corbett and his Contribution to Military and Naval Thought*, Corbett Centre For Maritime Policy Studies Series, σσ. 15-29, 93-119.
- Yergin Daniel (1991), *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, New York, Simon & Schuster, σσ. 207-699.

Ελληνόγλωσση

- ΓΕΕΘΑ Διακλαδική Ομάδα Εργασίας Ανατολικής Μεσογείου (2015), *Ανάλυση της Κατάστασης Στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα, Απρίλιος 2015, σσ. 197-225.
- Κόκκινος Δ.Β. (2015), *Γεωπολιτική της Ενέργειας στο Σύστημα Ευρώπη – Ασία – Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις ΛΕΙΜΩΝ, σσ. 29-32, 173-201.
- Κονδύλης Παναγιώτης (1998), *Από τον 20^ο στον 21^ο Αιώνα. Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, σσ. 69-72, επίμετρο.
- Μάζης Θ. Ιωάννης (2012), *Μεταθεωρητική Κριτική Διεθνών Σχέσεων και Γεωπολιτικής: Το Νεοθετικιστικό Πλαίσιο*, Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 201-378.
- Μπαλάφας Βασίλειος (2015), *Ο Αγωγός Burgas-Αλεξανδρούπολη στη Διεθνή Πολιτική: Μία Συστηματική, Πολυεπίπεδη Ανάλυση της Ελληνικής Πολιτικής της Περιόδου 2006-2009*, Εκδόσεις ΙΝΦΟΓΝΩΜΩΝ,
- Παπασωτηρίου Χαράλαμπος (2011), *Η Βυζαντινή Υψηλή Στρατηγική 6-11^{ος} Αιώνας*, Εκδόσεις Ποιότητα, σσ. 5-48.
- Jackson R. – Sorensen G. (2006), *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων- Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 63-65.
- Kissinger Henry (1994), *Diplomacy*, Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη ΑΒΕ, σσ. 783-815.
- Parker, Geoffrey (2002), *Γεωπολιτική, Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*, 1^η έκδοση, σσ. 55-65.

Διαδίκτυο

Πύλη για την ελληνική γλώσσα – Λεξικό Τριανταφυλλίδη :
[http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html] [15-04-15]
Ηλεκτρονική σελίδα του καθηγητή Ι. Θ. Μάζη
[<http://www.geo-mazis.gr>] [15-04-15]
Ηλεκτρονική σελίδα του οργανισμού Gutenberg για το έργο του Sun Tzu , *The Art of War*,
[<http://www.gutenberg.org/files/132/132.txt>] [16-04-15]
Ηλεκτρονική σελίδα για το έργο του Carl von Clausewitz *Vom Kriege, (on war)* σσ. 14-120.
[<https://archive.org/stream/Clausewitz-Carl-Vom-Kriege-2/ClausewitzCarlVon-VomKriege1832545S.#page/n3/mode/2up>] [18-04-15]
Ιστοσελίδα του περιοδικού «Διακλαδική Επιθεώρηση», ΓΕΕΘΑ, Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου, Τεύχος 18/2010 Μαρ/Σεπ, Άρθρο του Πχου Δ. Τσαϊλά ΠΙΝ
[<http://www.geetha.mil.gr/media/adispo/magazines/magazine18.pdf>] [18-04-15]
Ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Ενέργειας Νοτιοανατολικής Ευρώπης (IENE)
[<http://www.iene.gr/page.asp?pid=1934&lng=1>] [20-06-15]
Ιστότοπος Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας (IEA)
[<http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2015SpecialReportonEnergyandClimateChange.pdf>] [12-07-15]
Ιστοσελίδα της εταιρείας British Petroleum (BP)
[http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/investors/BP_Annual_Report_and_Form_20F_2014.pdf] [12-07-15]
Ιστοσελίδα της ΕΕ για ενεργειακά θέματα
[<http://ec.europa.eu/energy/en/statistics/energy-statistical-pocketbook>] [12-07-15]
Ιστοσελίδα Global Energy Statistical Yearbook 2015
[<https://yearbook.enerdata.net/energy-consumption-data.html>] [12-07-15]
Ιστοσελίδα ιδρύματος Lawrence Berkeley National Laboratory Key China Energy Statistics 2014
[https://china.lbl.gov/sites/all/files/key_china_energy_statistics_2014_online.final.pdf] [08-06-15]
Ιστοσελίδα του κεντρικού γραφείου στατιστικών της κυβέρνησης της Ινδίας:
[http://mospi.nic.in/mospi_new/upload/Energy_stats_2014.pdf] [08-06-15]
Ιστοσελίδα της εφημερίδας The Telegraph για τις αντιδράσεις Ισραήλ – Σαουδικής Αραβίας
[<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/11739349/Israel-and-Saudi-Arabia-present-united-front-over-Iran-deal.html>] [02-08-15]
Ιστοσελίδα της ηλεκτρονικής εφημερίδας Al Jazeera - ανάλυση για τις επιπτώσεις της συμφωνίας σε Ισραήλ – Σαουδική Αραβία.
[<http://www.aljazeera.com/news/2015/04/saudi-arabia-israel-oppose-iran-nuclear-deal-50401061906177.html>] [02-08-15]
Ιστοσελίδα του κέντρου ερευνών Global Research – ανάλυση για την συμφωνία ΗΠΑ - Ιράν
[<http://www.globalresearch.ca/unholy-alliance-between-saudi-arabia-and-israel-a-us-iran-nuclear-deal-would-trigger-regional-political-re-alignments/5439349>] [02-08-15]
Ιστοσελίδα της ΕΕ για ενεργειακά θέματα – εισαγωγές υδρογονανθράκων
[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports/el] [22-06-15]
Ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Brookings , γεωπολιτικές επιπτώσεις της ακύρωσης του South Stream.
[<http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2014/12/18-south-stream-pipeline-boersma>] [02-07-15]
Ιστοσελίδα της κοινοπραξίας TAP
[<http://www.tap-ag.gr>] [04-07-15]
Ιστοσελίδα του forum Natural Gas Europe και ανάλυση του διαγωνισμού Tap-Nabucco
[<http://www.naturalgaseurope.com/southern-corridor-strategic-importance-tap-nabucco>] [04-07-15]
Ιστοσελίδα του Ινστιτούτου ΕΛΙΑΜΕΠ – μία ανάλυση για την ευρωπαϊκή ενεργειακή ασφάλεια
[http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/07/europai-ki-energeiaki-asfaleia_new.pdf] [30-05-15]
Ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Enerdata Intelligence/Consulting
Global Energy Statistical Yearbook 2015: παγκόσμιος χάρτης παραγωγής – κατανάλωσης – έντασης
[<https://yearbook.enerdata.net/energy-consumption-data.html#energy-intensity-GDP-by-region.html>] [10-07-15]
Ιστοσελίδα trading economics : παραγωγή πετρελαίου Λιβύης σε βάθος 10ετίας
[<http://www.tradingeconomics.com/libya/crude-oil-production>] [12-07-15]
Ιστοσελίδα του Ινστιτούτου FRIDTJOF NANSENS INSTITUT (FNI):
Nord Stream: Not Just A Pipeline, FNI report 15/2008
[<http://www.fni.no/doc&pdf/FNI-R1508.pdf>] [02-08-15]
Ιστοσελίδα του Αμερικανού ακαδημαϊκού John Mearsheimer : *Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin*
[<http://johnmearsheimer.uchicago.edu/pdfs/Ukraine%20Article%20in%20Foreign%20Affairs.pdf>] [04-08-15]
Ιστοσελίδα της Ναυτεμπορικής: Συμφωνία Ρωσίας – Κίνας (38bcm φυσικού αερίου έναντι 400 δις)

[<http://www.naftemporiki.gr/story/809696/rosia-kina-sumfonia-gia-to-fusiko-aerio>] [28-07-15]
 ιστοσελίδα της Washington Post, άρθρο για την επιλογή της Ουκρανίας σε σχέση με ΕΕ & Ρωσία.
 [https://www.washingtonpost.com/opinions/former-soviet-states-stand-up-to-russia-will-the-us/2013/09/26/b5ad2be4-246a-11e3-b75d-5b7f66349852_story.html] [10-08-15]
 Ιστοσελίδα του Stratfor Enterprises, Freidman George, 17-03-2015 , άρθρο «Can Putin Survive»
 [<https://www.stratfor.com/weekly/can-putin-survive>] [10-08-15]
 Ιστοσελίδα του Canadian International Model United Nations, CAIMUN 2015 Arab League Backgrounder
 Topic: Presence of the Islamic state of Iraq and Syria
 [<http://www.aimun.ca/backgrounder/Arab%20League%20Topic%20A.pdf>] [18-08-15]
 Ιστοσελίδα της πρεσβείας των ΗΠΑ στο Λονδίνο
 [<http://london.usembassy.gov/forpol535.html>] [10-08-15]
 Ιστοσελίδα του Foreign Policy, άρθρο για την κατάληψη της πόλης Ramadi από το IS
 [<http://foreignpolicy.com/2015/07/19/for-iraqi-forces-a-long-way-back-to-ramadi/>] [20-07-15]
 Ιστοσελίδα του Λευκού Οίκου (ΗΠΑ) Λεπτομέρειες για την συμφωνία πυρηνικών του Ιράν
 [<https://www.whitehouse.gov/issues/foreign-policy/iran-deal>] [05-08-15]
 Ιστοσελίδα peakoilbarrel : Σαουδική Αραβία και το σημείο καμπής για το πετρέλαιο
 [<http://peakoilbarrel.com/closer-look-saudi-arabia/>] [20-08-15]
 Ιστοσελίδα του οργανισμού Carnegie Endowment : Πρόταση Υψηλής Στρατηγικής των ΗΠΑ vs Κίνας
 [http://carnegieendowment.org/files/Tellis_Blackwill.pdf] [28-06-15]
 Ιστότοπος του Council on Foreign Relations: «Το μέλλον της ισχύος και της επιρροής των ΗΠΑ στον κόσμο»
 [<http://www.cfr.org/united-states/charting-next-american-century/p36194>] [13-07-15]
 Ιστοσελίδα του μέσου The Diplomat «China's Elegant, Flawed, Grand Strategy»
 [<http://thediplomat.com/2015/07/chinas-elegant-flawed-grand-strategy/>] [01-08-15]
 Ιστοσελίδα του Forbes : κριτική της πρότασης του CFA
 [<http://www.forbes.com/sites/stephenharner/2015/04/20/has-washington-lost-it-toward-china-clearly-and-ominously-yes/>] [20-05-15]
 Ιστοσελίδα του Λευκού Οίκου (ΗΠΑ) US National Security Strategy 2015
 [https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf] [10-08-15]
 Ιστοσελίδα του χώρου ενημέρωσης novinite.com, Στάση ΗΠΑ για South Stream και Βουλγαρία
 [<http://www.novinite.com/articles/161127/US+Ambassador+Concerned+With+South+Stream+Construction+Bid>] [20-08-15]
 Ιστοσελίδα του οργανισμού World Socialist Web Site (WSWS): Ματαιώση του South Stream Πιέσεις ΗΠΑ-ΕΕ
 [<https://www.wsws.org/en/articles/2014/06/19/bulg-j19.html>] [20-08-15]
 Ιστοσελίδα της πρεσβείας των ΗΠΑ στη Βουλγαρία: Ανακοίνωση Πρεσβευτή Marcie B. Reis
 [http://bulgaria.usembassy.gov/amb_speech6062014a.html] [20-08-15]
 Ιστοσελίδα του περιοδικού Foreign Affairs the Hellenic Edition: Διαμάχη Ευρωπαϊκής επιτροπής με gazprom – γεωπολιτικές προεκτάσεις ενός νομικού ζητήματος, συσχέτιση με Ουκρανία
 [<http://foreignaffairs.gr/articles/69821/basilis-sitaras/eyropaiki-epitropi-enantion-gazprom?page=show>] [12-08-15]
 Ιστοσελίδα του οργανισμού ενημέρωσης Bloomberg : τιμή φυσικού αερίου νέου αγωγού Ρωσίας-Κίνας
 [<http://www.bloombergvew.com/articles/2014-11-14/new-chinarussia-gas-pact-is-no-big-deal>] [25-07-15]
 Ιστοσελίδα της εφημερίδας The Guardian : Τούρκο-Συριακές σχέσεις
 [<http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/oct/01/turkey-syria-friendship>] [20-08-15]
 Ιστοσελίδα της τουρκικής εφημερίδας Todays Zaman : Τούρκο-Συριακές σχέσεις
 [http://www.todayszaman.com/diplomacy_erdogan-assad-is-a-good-friend-but-he-delayed-reform-efforts_243660.html] [21-08-15]
 Ιστοσελίδα του ινστιτούτου ενέργειας KPMG: Σχιστολιθικό φυσικό αέριο
 [<https://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/shale-gas-global-perspective.pdf>] [10-05-15]
 Ιστοσελίδα της Ελληνικής Δημοκρατίας για την υπογραφή του αγωγού μεταξύ των κυβερνήσεων της Ρωσικής Ομοσπονδίας, της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας και της Ελληνικής Δημοκρατίας
 [http://www.minpress.gr/minpress/en/enhmerwtiko_entypo_mpyrgas.pdf] [21-08-15]
 Ιστοσελίδα του χώρου ενημέρωσης euobserver : άρθρο του αναλυτή Θ. Τσακίρη
 [<https://euobserver.com/opinion/30337>] [22-08-15]

Έτερες Πηγές

Ινστιτούτο Ενέργειας Νότιο Ανατολικής Ευρώπης (IENE): South East Europe Energy Brief, Issue No 175, June-July 2015., Monthly Analysis.

Ινστιτούτο Ενέργειας Νότιο Ανατολικής Ευρώπης (IENE) Geopolitics Committee Bulletin Issue No 1 2014, σσ. 5-6.

Bbc.co.uk., *"Egypt's Shura Council dissolved: Judicial source"*, 4 July 2013

CBS News. *"Mohammed Morsi sworn in as Egypt's president"* 30 June 2012

CBS News, *"Qaddafi dead after Sirte battle, PM confirms"*, 20 October 2011

Energy Independence And Security Act 2007 ΗΠΑ [<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-110publ140/pdf/PLAW-110publ140.pdf>]

International Relations of the Asia-Pacific, Vol.13, σσ. 155-168 : *«Thinking of China's Grand Strategy: Chinese Perspectives»*

Περιοδικό «Άμυνα και Διπλωματία» 2013, τεύχος Μάιου, σσ. 85-86.

The Columbia Encyclopedia, (1993), Fifth Edition, σσ. 2282-3.

The New York Times , άρθρο για την Τυνησία :Bakri Nada, Goodman, J. David (2011). *"Thousands in Yemen Protest Against the Government"*, 28 Ιανουαρίου 2011.

The Wall Street Journal, *Egypt's Mubarak Steps Down; Military Takes Over*, 11 February 2011,.

New Europe, *"NATO Withdrawal from Libya"*, 31 October 2011,

United Nations Security Council Resolution 1973: «authorizing a no fly zone over Libya and all the necessary measures to protect civilians».

U.S. Joint Chiefs of Staff, Dictionary of United States Military Terms for Joint Usage (1964), σ. 135.

Washington Post, άρθρο για την Victoria Nuland και την Ουκρανική κρίση, Gearan Anne, *«In recording of U.S. diplomat, blunt talk on Ukraine»* , February 6, 2014.

Συνέντευξη του καθηγητή Δρ. Δ. Β. Κόκκινου